

ΓΕΩΡΓ. ΘΕΜ. ΜΑΛΤΕΖΟΥ

ΤΑ ΕΛΕΥΣΙΝΙΑ ΜΥΣΤΗΡΙΑ

ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ
ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΚΟΜΠΟΥΓΙΑ
ΟΔΟΣ ΕΥΡΙΠΙΔΟΥ 8
ΑΘΗΝΑΙ
1934

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ἡ ἔλλειψις ἱστορικῶν κειμένων καὶ πραγματικῶν ἀποδείξεων διὰ τὴν συγγραφὴν μιᾶς ἱστορικῆς μελέτης καὶ διὰ τὴν θέσιν τὴν ὁποῖαν ἐπιδιώκει νὰ ἀποδείξῃ ὁ συγγραφεὺς, μελέτης ἀναφερομένης εἰς τὸ ἀπώτατον παρελθόν, παρουσιάζει δυσκολίας, τὰς ὁποίας δὲν δύναται τις ὁλοτελῶς ν' ἀποφύγῃ, παρ' ὅλας τὰς προσπάθειάς του νὰ στηρίξῃ τὴν μελέτην του εἰς παραδόσεις καὶ τεκμήρια ψηλαφητὰ ἱστοικοῦ πυρῆνος καὶ εἰς γνώμας ἄλλων, εἰδικῶς περὶ τοῦ θέματος ἀσχοληθέντων. Τὰς δυσκολίας ταύτας παρουσιάζει καὶ τὸ σπουδαιότατον θέμα τῶν Ἑλευσινίων Μυστηρίων, περὶ τοῦ ὁποίου περαιτέρω θὰ ἀσχοληθῶμεν. Αἱ τοιούτου εἵδους μελέται καθίστανται προφανῶς ἐπιδεκτικαὶ ἀμφισβητήσεων, στηριζομένων εἰς τὰς συγκρουόμενας γνώμας παλαιῶν καὶ νεωτέρων συγγραφέων, οἱ ὅποιοι προσεπάθησαν, ἐπὶ ἑλλιπῶν στοιχείων στηριζόμενοι, νὰ συμπληρώσουν τὰ κενὰ τῆς ἱστορίας καὶ νὰ παρουσιάσουν ἔργον ὅσον τὸ δυνατόν πληρέστερον.

Λόγῳ τῶν δυσχερειῶν τούτων, οἱ πλεῖστοι τῶν ἀσχοληθέντων εἰς τὰ Ἑλευσίνια Μυστήρια διεπραγματεύθησαν ταῦτα ἀπὸ μιᾶς μόνον ἀπόψεως, καὶ παρῆλθον ἀπαράτηρητα πολλὰ θέματα σχετιζόμενα μὲ τὴν ἱεράν αὐτὴν παρακαταθήκην τῶν πρὸ Χριστοῦ θρησκευτικῶν παραδόσεων, τὰ ὁποῖα ἀκριβῶς ἦσαν τὰ σπουδαιότερα, ἀλλὰ διὰ τοῦτο καὶ δυσχερέστερα, διὰ τὴν ἀποκάλυψιν τῆς ἐσωτερικῆς ὑποστάσεως τῶν ἐν λόγῳ Μυστηρίων, ἡ ὁποία ἀπετέλει τὰς κυρίως θρησκευτικὰς πέποιθήσεις τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνισμοῦ.

Ἐπιχειροῦντες τὴν περὶ τῶν Ἑλευσινίων Μυστηρίων συγγραφὴν, ἐλάβομεν πάντα ταῦτα ὑπ' ὄψει καὶ προσεπαθήσαμεν διὰ πάσης ἱστορικῆς ἐρεύνης νὰ διαφωτίσωμεν τὰ σκοτεινὰ σημεῖα τῆς λειτουργίας των, τῆς προελεύσεως αὐτῶν καὶ τοῦ σκοποῦ τὸν ὁποῖον ἐπεδίωκον. Ἐὰν ἐπιτύχωμεν ἢ οὐ, θὰ κρίνουν οἱ ἀναγνώσται. Ὅπωςδὴποτε ὅμως, παρέχομεν ὅλα τὰ μέχρι τοῦδε σχετικὰ στοιχεῖα, ἀρχαῖα καὶ νεώτερα, ὅλας τὰς σοβαρὰς πηγὰς τὰς σχετιζομένας μὲ τὸ θέμα τοῦτο, οὕτως ὥστε ὁ μέλλων νὰ ἀσχοληθῇ εἰδικώτερον περὶ τοῦ θέματος νὰ μὴ ἀπαντήσῃ τὰς δυσκολίας τὰς ὁποίας ἡμεῖς ἀπηντήσαμεν διὰ νὰ περισυλλέξωμεν τὸ σχετικὸν ὕλικόν καὶ νὰ καταρτίσωμεν ὅσον τὸ δυνατόν πλήρη τὴν παροῦσαν μελέτην.

Ἀθῆναι, 1 Σεπτεμβρίου 1934

Γ. Θ. ΜΑΛΤΕΖΟΣ

ΜΥΣΤΗΡΙΑ

ΤΩΝ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΧΡΟΝΩΝ

Αἱ ἀρχαὶ τῶν θρησκευτικῶν μυστηρίων ἀνάγονται εἰς τοὺς προϊστορικοὺς χρόνους τῆς ἀνθρωπότητος, τὰς ὁποίας, ἐλλείψει ἱστορικῶν κειμένων, προσπαθεῖ ἤδη νὰ ἐξερευνήσῃ ἡ Ἀρχαιολογία, στηριζομένη εἰς τὰ μόνον γραπτὰ μνημεῖα, τὰ ὁποῖα περιεσώθησαν ἐπὶ λίθων καὶ πλίνθων. Διὰ τῶν πρώτων πηγῶν τῆς ἱστορίας, αἱ ὁποῖαι ἀποτελοῦνται ἀπὸ τὰ περισωθέντα Ἱερὰ βιβλία τῶν Ἑβραίων, Ἰνδῶν καὶ Περσῶν, ἀπὸ τοὺς ἱστορικοὺς Ἡρόδοτον, Μανεθῶ τὸν Αἰγύπτιον καὶ Βηρωσὸν τὸν Χαλδαῖον καὶ ἀπὸ τοὺς Ὀμηρικοὺς καὶ Ὀρφικοὺς Ὕμνους, δὲν παρέχεται ἐπαρκὴς ἐξήγησις τῆς δημιουργίας καὶ τῆς σημασίας τῶν μυστηρίων κατὰ τοὺς προϊστορικοὺς χρόνους.

Εἰς τὸν μελετῶντα ὅμως τὰ περισωθέντα μνημεῖα γεννᾶται ἡ σκέψις ὅτι τὰ Μυστήρια ἐδημιουργήθησαν τὸ πρῶτον παρὰ τῶν λαῶν τῶν βορείων χωρῶν καὶ οὐχί, ὥς γενικῶς πιστεύεται, ὑπὸ τῶν Αἰγυπτίων καὶ τῶν ἄλλων Ἀνατολικῶν λαῶν. Εἶναι ἀναντίρρητον ὅτι βάσις τῶν περὶ Θεοῦ καὶ τῆς λατρείας αὐτοῦ θεωριῶν ὑπῆρξε τὸ φῶς καὶ τὸ σκότος. Πᾶν ὅ,τι ὑπάρχει εἰς τὸ φῶς, ὑποκύπτει ἀμέσως εἰς τὴν ἀντίληψιν τοῦ ἀνθρώπου, ὅσονδῆποτε ἀπαιδευτος καὶ ἂν εἴναι. Τὸ σκότος ὅμως περιβάλλει τὰ πάντα μὲ μυστήριον καὶ ἀφήνει τὴν φαντασίαν ἐλευθέραν νὰ ὀργᾷ πρὸς ἐξήγησιν τοῦ μυστηρίου. Οἱ βόρειοι λαοί, κατὰ τὰς χειμερινὰς τροπὰς τοῦ Ἠλίου διατελοῦντες περισσότερον εἰς τὸ σκότος τῆς νυκτός, ἠναγκάσθησαν πρῶτοι νὰ ἐξερευνήσωσι τὸ μυστήριον τοῦ σκοτούς, ἐξαπτομένης τῆς φαντασίας των δι' ὅλων τῶν καιρικῶν φαινομένων, ἥτοι σφοδρῶν καταιγίδων, ὀρμητικῶν ἀνέμων, χιο-

νοθυελλῶν, θορύβων καὶ κρότων τρομακτικῶν, ἐπερχομένων διὰ τῆς συγκρούσεως τῶν φυσικῶν στοιχείων. Ἐπόμενον ἦτο πρῶτον νὰ ζητήσουν τὴν ἐξήγησιν τῶν φαινομένων αὐτῶν. Αἱ παραδόσεις τῶν Σκανδινανικῶν λαῶν περὶ τοῦ θεοῦ Ὅδιν καὶ τῶν ἄλλων θεοτήτων τῆς Ἑδδα ἀποδεικνύουν ἀληθῆ τὴν γνώμην ταύτην. Διὰ τοῦτο οἱ λαοὶ ἐκεῖνοι ἐθεοποίησαν, ἴσως καὶ πρὸ τῶν Ἑλλήνων, ὅλας τὰς φυσικὰς δυνάμεις, δηλαδὴ τὸ πῦρ, τὸ ὕδωρ, τὸν ἄνεμον, τὰς θυέλλας καὶ καταιγίδας κ.λ.π. Ὅταν δὲ λέγωμεν θεοποίησιν, πρέπει νὰ ἐξυπακούεται καὶ ἡ λατρεία τῶν θεοτήτων αὐτῶν, ἡ ὁποία πάντοτε ἦτο μυστική.

Οἱ Ἀνατολικοὶ λαοί, τοῦναντίον, διατελοῦντες περισσότερον χρόνον ὑπὸ τὸ φῶς τῆς ἡμέρας, ἐθεοποίησαν πρῶτον τὰς θεότητας τοῦ φωτός, δηλαδὴ τὸν Ἥλιον καὶ τὴν Σελήνην, ὡς ὁμολογοῦσι πάντες οἱ ἀρχαιολόγοι, καὶ ἔφερον αὐτοὺς ὡς ξιαντίους πάντοτε πρὸς τοὺς θεοὺς τοῦ σκότους. Τὸ φῶς καὶ τὸ σκότος συμβολίζονται δι' ἀναλόγων θεοτήτων, περὶ τὰς ὁποίας στρέφονται ὅλα τὰ Μυστήρια τῶν ἀρχαίων λαῶν. Διὰ νὰ κατανοηθῇ τοῦτο πληρέστερον, ἀρκεῖ νὰ ἀναφέρωμεν τὴν ὠραίαν παράδοσιν τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς θρησκείας, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ Ἀπόλλων — ὁ θεὸς τοῦ φωτός — κατὰ τὰς χειμερινὰς ἐποχὰς ἐταξείδευεν εἰς τὰς σκοτεινὰς χώρας τοῦ Βορρᾶ καὶ ἐπανήρχετο τὸ ἔαρ ἐπὶ δίφρῳ ἐξ ὑακίνθων, συρομένου ὑπὸ κύκνων, διὰ τοῦτο δὲ καὶ ἐκαλεῖτο Ὑπερβόρειος Ἀπόλλων.

Τόσον δὲ ἦτο παραδεδεγμένη εἰς τοὺς ἀρχαίους λαοὺς ἡ θεωρία τοῦ φωτός καὶ τοῦ σκότους, ὥστε τοὺς μὲν θεοὺς τοῦ φωτός παρεδέχοντο ὡς ἀγαθοποιούς, τοὺς δὲ θεοὺς τοῦ σκότους ὡς κακοποιούς. Ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν δὲ τῶν δύο αὐτῶν ἐδημιουργήθησαν ὅλαι αἱ Μυθολογίαι καὶ ὅλαι αἱ θρησκευτικαὶ παραδόσεις τῶν ἀρχαίων λαῶν.

Τὸ ὅτι οἱ λαοί, ἀδυνατοῦντες νὰ ἐξηγήσουν τὰ φυσικὰ φαινόμενα, ἐθεοποίησαν αὐτὰ καί, εἴτε πρὸς ἐξιλασμόν τῶν θεοτήτων, εἴτε πρὸς ἐξήγησιν τῆς κρυπτομένης ὑπὸ τὴν θεότητα ἀληθείας, ἐδημιούργησαν τὰ Μυστήρια, εἶναι ἀναμφισβήτητον καὶ δὲν χρήζει οὐδεμιᾶς ἱστορικῆς ἀποδείξεως. Ἄν λάβη τις μάλιστα ὑπ' ὄψει ὅτι καὶ κατὰ τοὺς σημερινούς χρόνους, ὅτε

ἡ ἐπιστήμη, ἐξελιχθεῖσα εἰς Μεταφυσικὴν, ἀναλύει καὶ ἐξηγεῖ τὰ πάντα καὶ εὐρίσκει τὰ αἷτια καὶ αἰτιατὰ ὅλων τῶν ὄντων, διατηροῦνται ἀκόμη τὰ θρησκευτικὰ Μυστήρια, δύναται τις νὰ φαντασθῇ μετὰ πόσης εὐλαβείας οἱ ἀρχαῖοι λαοί, τοὺς ὁποίους δὲν εἶχεν ἀκόμη καταυγάσει τὸ φῶς τῆς ἐπιστήμης, ἐμμοῦντο καὶ ἐπίστευον εἰς τὰ θρησκευτικὰ τῶν Μυστήρια.

Ὡς γνωστόν, ἡ Αἴγυπτος, ἡ Περσία, αἱ Ἰνδαίαι, ἡ Ρώμη καὶ ἡ Ἑλλάς μᾶς παρέχουν ἐνδείξεις μόνον περὶ τοῦ πῶς παρήχθησαν καὶ ἐλειτούργησαν τὰ Μυστήρια, ἀλλὰ λόγῳ τῶν μεγάλων παραλείψεων, τὰς ὁποίας παρουσιάζουν αἱ ἐνδείξεις αὗται, δὲν δυνάμεθα νὰ ἔχωμεν πλήρη ἐξήγησιν τῆς λειτουργίας αὐτῶν, δυσχεραينوμένου τοῦ ἔργου, ὥς εἶναι εὐνόητον, καὶ διὰ τῆς ἐπιβεβλημένης μυστικότητος, ἣν οἱ ἐκάστοτε μινούμενοι ὠφειλον νὰ τηρῶσιν.

Μόνον οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες συγγραφεῖς θὰ ἠδύναντο καλλιτέρον παντὸς ἄλλου νὰ μᾶς περιγράψουν μὲ ὅλας τὰς λεπτομερείας τῶν τὰ Μυστήρια εἰς ἃ ἦσαν μεμνημένοι, ἀλλὰ εἴτε διότι δὲν διεσώθησαν τὰ σχετικὰ συγγράμματα τῶν, καταστραφέντα ἅφ' ἑνὸς μὲν διὰ τῆς πυρπολήσεως ὑπὸ τοῦ Ὁμάρ τῆς βιβλιοθήκης τῆς Ἀλεξανδρείας, ἅφ' ἑτέρου δὲ διὰ τοῦ θρησκευτικοῦ φανατισμοῦ τῶν πρώτων χριστιανικῶν αἰώνων, εἴτε διότι, ὥς τινες συγγραφεῖς ὁμολογοῦσιν, εἶχον ἀναλάβει ὑποχρέωσιν νὰ κρατήσουν μυστικότητα, οὐδεμία μαρτυρία ὑπάρχει περὶ αὐτῶν. Καὶ οὐδεὶς ἀμφιβάλλει ὅτι ἡ μαρτυρία ἔστω καὶ ἐνὸς μόνον ἐξ αὐτῶν τῶν μεμνημένων θὰ ἦτο προτιμότερα ἀπὸ τὴν ἐξήγησιν παντὸς ἄλλου, ἐφ' ὅσον ὁ ἄλλος αὐτὸς δὲν θὰ εἶχε τὴν τύχην νὰ εἶναι μεμνημένος εἰς αὐτά.

Ἐπειδὴ δὲ τὰ Μυστήρια συνδέονται κυρίως μὲ τὴν λατρείαν τῶν θεῶν καὶ ἡμιθέων, εἶναι ἐπόμενονον ὅτι ἀρχονται ἀπὸ τῆς Θεογονίας. Διότι πάντοτε τὸ μεγαλείτερον μυστήριον διὰ τὴν ἀνθρωπότητα ἦτο καὶ θὰ εἶναι ὁ Θεός, ἐκδηλούμενος διὰ τῶν φυσικῶν δυνάμεων, τῶν ὁποίων τὴν ἰσχὺν θέλει νὰ ἐκμηδενίσῃ ἢ ἐξευμενίσῃ ὁ ἄνθρωπος, ὅστις ἠναγκάσθη ὥς ψυχικὸν καταφύγιον νὰ δημιουργήσῃ τὴν θεότητα καὶ νὰ ἐπικαλῇται τὴν

ἀρωγὴν τῆς ὁσάκις εὐρίσκεται ἐν κινδύνῳ, ἐν μέσῳ τῶν στοιχείων ἐναντίον τῶν ὁποίων καθημερινῶς παλαίει.

Ἡ ἑλληνικὴ θεογονία μᾶς δίδει ἀρκετὰς ἰδέας περὶ τῆς θεοποιήσεως τῶν φυσικῶν δυνάμεων, περὶ τοῦ χάους καὶ τῆς γῆς, περὶ τοῦ οὐρανοῦ καὶ τοῦ σκότους, ἀλλὰ δὲν μᾶς ἐξηγεῖ τὰ Μυστήρια ὡς ἰδρῦθησαν παρὰ τῶν Αἰγυπτίων, παρὰ τῶν ὁποίων ὑπάρχουν ἐνδείξεις ὅτι τὰ παρέλαβον οἱ Ἕλληνες.

Ἡ θρησκεία τῶν Αἰγυπτίων, ὡς πᾶσα θρησκεία, εἶχεν ἑξωτερικὰ καὶ ἐσωτερικὰ σύμβολα, καὶ τὰ μὲν ἑξωτερικὰ ἦσαν ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα ἐμάνθανε καὶ ὁ λαός, τὰ δὲ ἐσωτερικὰ μόνον οἱ μεμνημένοι, δηλαδὴ οἱ βασιλεῖς καὶ ἱερεῖς. Κατὰ δὲ τὰς τελουμένας μυσήσεις δὲν ἀπεκαλύπτετο ἀμέσως ἡ τάξις τῶν Μυστηρίων, ἀλλὰ κατὰ βαθμοὺς καὶ πολλάκις διὰ ριψοκινδύνων τελετῶν.

Ὁ κατὰ πρῶτον μούμενος ὑπεβάλλετο εἰς αὐστηρὰς δικιμασίας μέχρις οὗ κατανοήσῃ τὴν σημασίαν τῶν Μυστηρίων καί, ψυχικῶς παρασκευαζόμενος, νὰ καταστῇ ἱκανὸς διὰ τὸν πρῶτον βαθμὸν τῆς μυσήσεως, ἥτοι τοῦ μαθητοῦ τῆς Ἰσιδος. Ἀλλὰ διὰ νὰ μνηθῇ πληρέστερον εἰς τὰ Μυστήρια, ἔπρεπε νὰ φθάσῃ μέχρι τοῦ βαθμοῦ τοῦ Ἀρχάτ, ὅστις ἀπῆτει νὰ προηγηθῶσιν ὠρισμένοι ἐσωτερικοὶ κύκλοι δοκιμασιῶν καὶ τελετῶν, αἵτινες ἀφεώρων τὸν ἄνωτερον νοητικὸν κόσμον, σχετιζόμενον μὲ τὴν ἔννοιαν τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐξεδηλοῦντο διὰ πολλῶν συμβόλων καὶ σημείων, ὧν ἡ κατανόησις ἀπῆτει ἀκόμη καὶ προσφυγὴν εἰς γενικώτερα σύμβολα, χρησιμοποιοῦσα πρὸς τούτοις καὶ ζῶα τινά, τὰ ὁποῖα ἐθεωροῦντο ἱερά. Ἐκαστον ὅμως ἐκ τῶν συμβόλων ἀνεφέρετο εἰς ὠρισμένην θεότητα. Αἱ δὲ θεότητες αὗται ἐτέλουν ὡς ὑπήκοοι δυνάμεις ὑπὸ ἓνα καὶ μόνον Θεόν, δημιουργὸν πασῶν τῶν ἄλλων, ὡς τοῦτο ὁμολογεῖ καὶ ὁ Πλούταρχος, λέγων ὅτι ἔνιοι τῶν παλαιῶν ἐπίστευον ὅτι τὸ θεῖον εἶναι ἓν, δηλαδή: **Ὁὐ γὰρ πολλὰ τὸ θεῖον ἐστίν, ὡς ἡμῶν ἕκαστος ἐκ μυρίων διαφορῶν ἐν πάθει γινομένων, ἀθροισμα παντοδαπὸν καὶ πανηγυρικῶς μεμιγμένον· ἀλλ' ἓν εἶναι δεῖ τὸ ὄν, ὥσπερ ὃν τὸ ἐν ¹⁾.**

Καὶ λέγων ὡς ἔνιοι τῶν παλαιῶν δὲν ἔννοεῖ τὸν Πλάτωνα,

1) Πλούταρχος, Περὶ τοῦ Εἰ τοῦ ἐν Δελφοῖς, XX.

τὸν Κλεάνθην, τὸν Πυθαγόραν ἢ τὸν Εὐριπίδην, οἵτινες ὡμολόγησαν ὁμοίως τοῦ ἑνὸς μόνου Θεοῦ τὴν ὕπαρξιν, ἀλλ' οὔτε καὶ τοὺς ἀρχαιοτέρους τῶν ποιητῶν, ὥς τὸν Ἄρατον, τὸν Ὀρφέα καὶ τὸν Μουσαῖον ἢ τὰς Σιβύλλας καὶ τοὺς προφῆτας, τοὺς κηρύξαντας τοῦ ἑνὸς μόνου Θεοῦ τὴν ὕπαρξιν, ἀλλ' ἐννοεῖ τοὺς παλαιότερους τῶν Αἰγυπτίων, τοὺς διακηρύξαντας τὴν ἱστορικὴν τῆς θεογονίας παράδοσιν, ἣν μόνον διὰ μυσήσεων εἰς τοὺς μύστας μετέδιδον.

Καὶ εἶναι προσέτι εὐλογον νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ὅπως δὲν δύναται τις νὰ κατανοήσῃ τὸ κάλλος καὶ τὴν διάταξιν ἑνὸς ναοῦ, ἐὰν προηγουμένως δὲν ἔχῃ ἐγκύψει εἰς τὴν μελέτην τῆς οἰκοδομικῆς καὶ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς διατάξεως τοῦ χώρου καὶ τῆς ρυθμολογίας, οὕτω καὶ ὁ θῆλων νὰ κατανοήσῃ τὰ ἀνώτερα φιλοσοφικὰ προβλήματα, εἰς τὰ ὅποια ὑπάγονται τὰ Μυστήρια, αἰσθάνεται ἀδυναμίαν εἰς τοῦτο ἂν ἐκ τῶν μικροτέρων πρότερον δὲν ἀρχίσῃ μελετῶν τὰς ἀρχικὰς τῶν αἰτίας. Διότι, ὥς γνωστόν, τὸ ἐπίστασθαι πράγματός τινος ἔχει ὠρισμένην καὶ αὐστηρὰν ἱεραρχίαν μεθόδου, καὶ ὅταν ἀκόμη βλέπωμεν, παρὰ τὸν κανόνα, ἐνίοτε παραβιαζόμενον καὶ αὐτὸ τὸ *natura non facit sal-* *tus*, ἀσφαλῶς κατὰ βάθος κρύπτεται ὠρισμένη αἰτία, ἣτις, ἐνῶ δὲν γίνεται ἀμέσως ἀντιληπτή, ἐν τούτοις ὑφίσταται. Πολὺ δὲ περισσότερον, ἐξ αὐτοῦ τοῦ συλλογισμοῦ, καθίσταται ἀδύνατον καὶ δι' ἐρευνητὴν μὴ ἔχοντα εἰς σχετικὰς μελέτας ἐνδιατρίψει, αἵτινες αὐταὶ καθ' ἑαυτὰς ἀποτελοῦσι τὴν αὐστηρὰν ἱεραρχίαν τῆς μεθόδου, νὰ θέλῃ λόγου χάριν καὶ νὰ προσπαθῇ νὰ ἐρμηνεύσῃ τὰς πυθαγορείους τετρακτῆς ἢ τὰς περὶ ψυχογονίας ἐν τῇ Τιμαίῳ θεωρίᾳ τοῦ Πλάτωνος.

Ἄνευ τῆς προπαρασκευῆς καὶ τῆς μελέτης ταύτης εἶναι δύσκολον νὰ κατανοηθῶν τὰ ὅσα ἐδίδαξαν οἱ μεγάλοι Διδάσκαλοι, οἱ μεγάλοι Μύσται, οἱ παγκόσμιοι τῆς ἀνθρωπότητος ἐκπαιδευταί, οἱ παιδαγωγοὶ καὶ ἀφυπνισταὶ τοῦ πνεύματος καὶ τῆς ψυχῆς, οἱ ὅποιοι ἐπιδιδάσκουν νὰ δώσουν εἰς τὸν ἀνθρώπον τὰ λογικὰ μέσα, μὲ τὰ ὅποια θὰ δυνηθῇ νὰ κατανοήσῃ οὗτος εἰς μίαν συνειδητὴν ἔνωσιν τὸν μέγαν ἀρχιτέκτονα τοῦ σύμπαντος.

Διὰ τοῦτο, πρὶν ἢ προχωρήσωμεν εἰς τὴν ἔρευναν τῶν Μυ-

στηρίων, ανάγκη νὰ ἀναφέρωμεν ποῖοι ἦσαν οἱ μεγάλοι οὗτοι πνευματικοὶ ἀρχηγοὶ τῆς ἀνθρωπότητος, τοὺς ὁποίους κατὰ τοὺς **πρώτους** χρόνους τοῦ ἀνθρωπίνου πολιτισμοῦ ἡ ἐθεοποίησεν, ἢ, ἀδυνατοῦσα νὰ ἐξηγήσῃ τὴν πανσοφίαν των, τοὺς ἐθεώρησεν ὡς μεγάλους νομοθέτας, λαβόντας ἐξ ἀποκαλύψεως παρὰ τοῦ Θεοῦ τοὺς νόμους καὶ τὰς ἐντολάς του.

Τοιοῦτοι ἦσαν ὁ Ὅσιρις, ὁ Μωϋσῆς, ὁ Χαμουράμπη, ὁ Μίνως, ὁ Ζωροάστρης, ὁ Βουδδας καὶ ἄλλοι, διὰ τὴν λατρείαν τῶν ὁποίων, ἐν συνδυασμῷ μὲ τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς, ἐδημιουργήθησαν τὰ Μυστήρια ¹⁾.

Ἡ ἀποστολὴ τῶν μεγάλων αὐτῶν μυσταγωγῶν δὲν ἦτο καθόλου εὐκόλος καὶ αἱ ἀντιθέσεις καὶ τὸ πλῆθος τῶν ἀντιδράσεων καθίσταν ἔτι δυσχερῆ τὴν διδασκαλίαν των. Ἀλλά, παρ' ὅλα τὰ πρὸ αὐτῶν ἀπαντῶμενα ἀνὰ τοὺς αἰῶνας ἐμπόδια, ἡ σοφία τῶν διδασκάλων τούτων, ἀν καὶ βραδυποροῦσα πάντοτε, κατάρθωσε νὰ φθάσῃ τὴν ἀψευδεστέραν βάσιν εἰς τὰς ἀνθρωπίνους ψυχάς, ἐπικροτοῦσα τὸ τοῦ Πλουτάρχου: **οὐ γὰρ ἀργύρεω καὶ χρυσῷ μακάριον τὸ θεῖον, οὐδὲ βρονταῖς καὶ κεραυνοῖς ἰσχυρόν, ἀλλ' ἐπιστήμη καὶ φρονήσει.**

* *

Ἐξ ὅσων γνωρίζομεν καὶ συμπεραίνομεν περὶ τῆς μνήσεως τῶν ἀρχαίων Αἰγυπτίων, ὡς πρῶτος διδάσκαλος, ὡς πρῶτος μύστης αὐτῶν, φέρεται ὁ Θῶθ, ὃν οἱ Ἕλληνες ἐκάλουν Ἑρμῆν. Τοῦτον ἐθεώρουν ὑπέρτατον Θεόν ²⁾, Ἑρμῆν τὸν Τρισμέγιστον, φορέα τῆς πνευματικῆς καὶ ψυχικῆς ἀναπτύξεως τῆς ἀνθρωπότητος, κομιστὴν τοῦ φωτὸς καὶ λαλήσαντα διὰ τοῦ Ὅσιριδος. Ἦλθεν εἰς τὸν κόσμον διὰ νὰ ἐφεύρῃ τὰ γράμματα, νὰ διδάξῃ τὴν μέτρησιν τῶν ἀστρῶν, τὴν ἁρμονίαν τῶν φθόγγων **καὶ τὰς τῶν θεῶν τιμὰς.**

Μεταξὺ ἄλλων, καὶ τῆς ἐλαίας τὸ φυτὸν εὗρεῖν, ἀλλ' οὐκ Ἀθηνᾶν, ὥσπερ Ἕλληνες φασι ³⁾.

1) Καραχάλιου Δ., Οἱ Μεγάλοι Νομοθέται. (Λ. Π. Β. 1933).

2) Ἰαμβλίου, περὶ Αἰγυπτ. Μυστηρίων Σελ. 153.

3) Διοδώρου, I. 16.

Αὐτὸς συνέστησε καὶ τὴν λατρείαν τῆς Ἰσιδος, ἃν καὶ πολλοὶ **Προμηθέως ἱστορήκασιν αὐτὴν θυγατέρα, Διονύσω συνοικεῖν (Ἀντικλ.)**. Ἐγραψε δὲ καὶ τὰ περίφημα «Ἐρμητικά Βιβλία», τὰ ὁποῖα, ὡς ἀναφέρει Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς¹⁾, ἦσαν 42 τὸν ἀριθμὸν, ἀποτελοῦντα πλήρη ἐγκυκλοπαιδεῖαν τῶν τεχνῶν καὶ ἐπιστημῶν. Πρέπει νὰ σημειωθῇ ὅμως ὅτι ὑπὸ τὸ ὄνομα Θωθ διεκρίθησαν πολλοὶ σοφοὶ καὶ νομοθέται εἰς τὰ ἀσιατικά ἔθνη, ὥστε νὰ δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι πολὺ πιθανὸν τὰ Ἐρμητικά ταῦτα βιβλία νὰ μὴ εἶναι ἔργον ἑνὸς καὶ μόνου σοφοῦ.

Ἀπὸ τὴν Ἰσιδα, ἥτις ἀπετέλει εἰς τὰ Αἰγυπτιακὰ Μυστήρια καὶ τὸν πρῶτον βαθμὸν, τοῦ Δοκίμου, ὁ μνούμενος μετέβαινε πρὸς τὸν Ὅσιριν, ὅστις ἦτο αὐτὸς οὗτος ὁ Σάραπισ, ἀποθανὼν καὶ εἰς Ὅσιριδα μετουσιωθείς. Ἐκεῖθεν δὲ ὁ μνούμενος ἐφέρετο εἰς τὸ φῶς, τὸν Ἀμμωνα - Ρᾶ, **τὸ κεκρυμμένον καὶ τὴν κρύψιν** σημαίνοντα κατὰ Μανεθῶ. Τὰ περὶ τῆς Ἰσιδος καὶ τῆς λατρείας αὐτῆς διέσωσε διὰ μακρᾶς μελέτης εἰς τὰ «Ἡθικά» του ὁ Πλούταρχος.

Ἦτο δὲ ἡ Ἰσις μήτηρ παντὸς ὅ,τι ζῇ καὶ εἶχεν εἰς τὸν ἑν Σάει ναόν της τὴν ἐξῆς ἐπιγραφὴν :

Ἐγὼ εἰμι τὸ γεγονός, καὶ ὄν, καὶ ἐσόμενον καὶ τὸν ἐμὸν πέπλον οὐδεὶς πω θνητὸς ἀπεκάλυψεν.

Καὶ τὸ τί ἐσήμαινεν ἡ ἐπιγραφὴ αὕτη, ἀσφαλῶς ἐγνώριζον οἱ τὴν τῶν Μυστηρίων γνῶσιν ἔχοντες.

Ὁ βαθμὸς τοῦ Ὅσιριδος ἐσήμαινε τὴν ἐνσωμάτωσιν τοῦ θεοῦ. Σύμβολον τῆς ζωοποιήσεως καὶ **πολυόφθαλμος** κατὰ τὸν Διόδωρον. Κατὰ δὲ τὸν Πλούταρχον, ἐξηγοῦντα καθ' ἑλληνικὴν ἐτυμολογίαν τὴν λέξιν Ὅσιρις, αὕτη παράγεται **ἐκ τοῦ ὁσίου (καὶ) ἱεροῦ τοῦτομα, ὃ μεμιγμένον ἔσχηκε**. Υἱὸς τοῦ Κρόνου καὶ τῆς Ρέας, τοῦ Κέβ καὶ τῆς Νούτ, σύζυγος ἢ ἀδελφὸς τῆς Ἰσιδος, ἐξ ἧς ἐγεννήθη ὁ Ὠρος καὶ ὁ μὲν Ὅσιρις μεθερμηνεύεται εἰς Διόνυσον, ἡ δὲ Ἰσις εἰς Δήμητραν περίπου. Ἀναφέρει δὲ κατὰ λέξιν ὁ Διόδωρος: **τὸν δὲ Ὅσιριν γήμαντα ταύτην καὶ**

1) Κλήμεντος Ἀλεξανδρέως, Στρωματεῖς.

τὴν βασιλείαν διαδεξάμενον πολλὰ πράξει πρὸς εὐεργεσίαν τοῦ κοινοῦ βίου ¹⁾.

*Αὐτὸς ἔκτισε καὶ τὴν Ἑκατόμυλον τῆς Αἰγύπτου, τὴν καλουμένην Θηβαΐδα ἢ, ὅπως τὴν ἠθέλον οἱ μεταγενέστεροι, Διὸς πόλιν. Ἐδίδασκε δὲ εἰς τὴν Νύσαν τὴν φυτεῖαν τῆς ἀμπέλου καὶ τὴν τοῦ οἴνου χρῆσιν, μοχθήσας συγχρόνως διὰ τὴν ἠθικὴν ἀνάπτυξιν καὶ τὴν θρησκευτικὴν εὐλάβειαν τῶν Αἰγυπτίων. Τοῦτον δὲ λέγουσιν ὅτι εἶναι **καὶ τὸν σπόρον τοῦ τε πυρίνου καὶ κριθίνου καρποῦ διδάσσει**, καὶ ἀκόμη ὅτι **μέγας βασιλεὺς εὐεργέτης Ὅσιρις γέγονεν**.*

* *

Εἰς τὴν Αἴγυπτον ἐλατρεύοντο καὶ ἄλλαι θεότητες ἀκόμη, ὡς ὁ Ἄμμων, ἡ κεκρυμμένη δύναμις, συμβολιζομένη διὰ τοῦ ἡλίου καὶ τῆς σελήνης καὶ ὡς ὑποχthonία θεότης σημαίνουσα τὴν περὶ ἀναστάσεως τῶν νεκρῶν πίστιν. Ὁ Ἡφαιστός (Φθᾶ), Διδάσκαλος, λέγων, κατὰ τὸν Ἡρόδοτον, *ἐς ἐμέ τις ὁρέων εὐσεβῆς ἔστω*, ἦτοι : εἰς ἐμὲ ᾧς ἴδη καθεὶς καὶ ᾧς εἶναι εὐσεβῆς ²⁾. Ὁ Ὡρος ταυτίζεται πρὸς τὸν Ἀπόλλωνα καὶ εἶναι θεὸς τῆς σιωπῆς καὶ τῆς πρωΐμου βλαστήσεως, **ἡ πάντα σῶζουσα καὶ τρέφουσα τοῦ περιέχοντος ὥρα, καὶ κρᾶσις ἀέρος**. Εἰς τοῦτον ἀναφέρεται καὶ ὁ φόνος τοῦ Τυφῶνος (Σέθ), συμβόλου τοῦ κακοῦ. Ἡ Νεϋτ ἢ Νιτ ἢ Ἀθῶρ (ταυτιζομένη τῇ Ἀθηνᾷ ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων), ἡ ἀενάως τίκτουσα καὶ πάντοτε ζωοποιοῦσα φύσις, ἀποκαλουμένη συμβολικῶς μήτηρ τοῦ πατρὸς τῆς καὶ κόρη τοῦ ἰδίου υἱοῦ τῆς. Ἐλατρεύετο ἀκόμη καὶ ὡς Ἀφροδίτη, δότεῖρα πάντων τοῦ βίου τῶν ἀγαθῶν καὶ πληροῦσα οὐρανὸν καὶ γῆν εὐεργεσιῶν. Καὶ γενικῶς οἱ Αἰγύπτιοι ἐπρέσβευον ὅτι **μεμιγμένη γὰρ ἡ τοῦδε τοῦ κόσμου γένεσις καὶ σύστασις, ἐξ ἐναντιῶν, οὐ μὴν ἰσοσθενῶν δυνάμεων, ἀλλὰ τῆς βελτίονος τὸ κρᾶτος ἐστίν** ³⁾. Ὁ δὲ Leadbeater παρατηρεῖ ὅτι ὁπουδήποτε συμβαίνει νὰ προσφέρηται λατρεῖα διὰ μέσου κάποιας ἰδιαιτέρας μορ-

1) Διοδώρου, I, 13,5.

2) Ἡροδότου, II, 141.

3) Πλουτάρχου, Περὶ Ἰσίδος καὶ Ὀσίριδος. XLIX.

αἷς, ἡμποροῦμεν νὰ εἴμεθα βέβαιοι ὅτι ὁπισθεν τῆς μορφῆς ταύτης εὐρίσκεται μία πνευματικὴ Ὀντότης, ἡ ὁποία ἐνεργεῖ ὡς μεσάζον ποδῶπον ἢ ὡς ἀγωγὸς μεταξὺ τοῦ προσευχομένου καὶ τῆς θεότητος¹⁾), ἀντιθέτως πρὸς τοὺς φρονοῦντας ὅτι ἐκάστη λατρευομένη θεότης ἐσυμβόλιζε παρὰ τοῖς ἀρχαίοις μίαν τῶν φυσικῶν δυνάμεων.

* *

Ἡ σοφὴ ἐσωτερικὴ λατρεία, ὅπως λέγει ὁ Maspero, ἡ μονοθεϊστικὴ ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς Αἰγυπτιακῆς Αὐτοκρατορίας, ἀναγινώσκεται διατυπουμένη εἰς λέξεις σαφεῖς²⁾), ἀλλὰ πρὸς ἐκδήλωσιν τῶν κυριωτέρων ἀπόψεων αὐτῆς τῆς λατρείας ἐγένετο χρῆσις ἀπεικονίσεως διαφόρων ζώων, λόγῳ τῶν ἰδιοτήτων των. Καὶ ὡς τοιαῦται προσωποποιήσεις θεοτήτων ἦσαν ὁ Βοῦς, ὁ Αἴλουρος, ὁ Κάνθαρος κλπ.

Βοῦν γὰρ Ἰσιδος εἰκόνα καὶ γῆν νομίζουσι³⁾), δεδομένου ὅτι **θάλασσα ἦν ἡ Αἴγυπτος ὁλόκληρος**⁴⁾). Οἱ δὲ μάχιμοι ἔφερον γλυφὴν σφραγίδος ἀπεικονίζουσαν κάνθαρον, σύμβολον πρωταρχικῆς δυνάμεως, ἐφ' ᾧ: **οὐ γὰρ ἐστὶ κάνθαρος θῆλυς, ἀλλὰ πάντες ἄρσενες**⁵⁾). Ὁ ἵππος ἦτο σύμβολον τοῦ Τυφῶνος, ὁ ἱέραξ τῆς δυνάμεως καὶ οἱ αἴλουροι **εἰσὶ τῶν στοιχείων μεταβολαὶ καὶ κινήσεις**⁶⁾). Ὁ Ἡρόδοτος περὶ τῶν αἰλούρων, μετὰ ἄλλων, μᾶς δίδει καὶ τὴν πληροφορίαν ὅτι τόση ἦτο ἡ λατρεία τῶν Αἰγυπτίων διὰ τὰ ἱερὰ αὐτὰ ζῶα, ὥστε, ὁσάκις συνέβαιnen νὰ γίνῃ πυρκαϊά, οἱ Αἰγύπτιοι ἡμέλουν νὰ τὴν σβύσωσι, προσπαθοῦντες νὰ σώσουν πρότερον τοὺς αἰλούρους. Καὶ ὅταν συνέβαινε νὰ καῇ τις τῶν αἰλούρων, ἢ νὰ ψοφήσῃ, τόσον μεγάλη ἦτο ἡ θλίψις των, ὥστε εἰς ἐνδειξιν πένθους ἐξύριζον τὰ φρύδια των. Ἄν δὲ συνέβαινε νὰ ψοφήσῃ σκύλος, ἐξύριζον τότε ὁλόκληρον τὸ σῶμα καὶ τὴν κεφαλὴν⁷⁾). Ἀναφέρει δὲ ὁ Στράβων ὅτι **ἐν Μέμφιδι τρέφεται θήλεια βοῦς ἱερὰ, καθάπερ ἐν**

3) Leadbeater, Τὰ ἀρχαῖα Μυστήρια. (Ἀθῆναι 1927).

2) Maspero, Histoire ancienne des Peuples d'Orient. (Paris 1917).

3, 4, 5, 6) Πλουτάρχου, Περὶ Ἰσιδος καὶ Ὀσίριδος.

7) Ἡροδότου. II, 66.

Μέμφιδι ὁ "Αττις" ἐν Ἑλιουπόλει δὲ ὁ Μνεῦσις Βοῦς ¹⁾). Καὶ ὁ Διοδώρος, ἀναφέρων περὶ τῶν ἱερῶν τούτων ζώων, λέγει ὅτι **σέβονται οἱ Αἰγύπτιοι ἔνια τῶν ζώων τούτων καθ' ὑπερβολὴν οὐ ζῶντα μόνον, ἀλλὰ καὶ τελευτήσαντα, οἷον αἰλούρους καὶ τοὺς ἰχνεύμονας κύνας, ἔτι δὲ ἰέρακας καὶ τὰς καλουμένας ἴβεις, πρὸς δὲ τούτοις τοὺς τε λύκους καὶ τοὺς κροκοδείλους καὶ ἕτερα τοιαῦτα πλείω.... Οἱ δὲ τοῖς μὲν ἰέραξι κρέα κατατέμνοντες καὶ προσκαλούμενοι μεγάλην τῇ φωνῇ πετομένους ἀναρρίπτουσι, μέχρι ἂν δέξωνται, τοῖς δὲ αἰλούροις καὶ τοῖς ἰχνεύμοσι καταθρίπτοντες τοὺς ἄρτους εἰς γάλα καὶ πομπύζοντες παρατιθέασιν ἢ τῶν ἰχθύων τῶν ἐκ τοῦ Νείλου κατατέμνοντες ὡμῶς σιτίζουσιν· ὥσαύτως δὲ καὶ τῶν ἄλλων ζώων ἐκάστῳ γένει τὴν ἀρμοζούσαν τροφήν χορηγοῦσιν ²⁾**). Ὅταν δὲ ἀπέθνησκε κανὲν τῶν εἰρημέων ζώων, οἱ Αἰγύπτιοι, καλύπτοντες ἑαυτοὺς μὲ σινδόνην, ἐταρίχευον τοῦτο τύπτοντες τὰ στήθη μετ' οἰμωγῆς, ἔπειτα δὲ τὰ ἔθαπτον εἰς ἱερὰς θήκας, πρὸς καλλιτέραν ἐπὶ τὸ πολυχρόνιον διατήρησίν των. Καὶ προσέτι, ἔάν τις ἐφόνευε κανὲν ἐκ τῶν ζώων τούτων, ἐτιμωρεῖτο μὲ θάνατον, ἔκτος ἔαν ἀκουσίως καὶ ἄνευ κρίσεως ἔπραττε τοῦτο, ὅποτε μόνον ἀπλῶς ὑπὸ τῶν συντρέχόντων ὄχλων ἐτιμωρεῖτο.

Περὶ τῶν Αἰγυπτιακῶν ἀλληγοριῶν ἔχει γράψει ἀρκετὰ καὶ ὁ Ὁριγένης ³⁾). Ἀλλὰ τὰς μαθηματικὰς θεωρίας των ἐτελειοποίησεν ὁ μέγας φιλόσοφος Πυθαγόρας. Καὶ διὰ τοῦτο, ὥς γνωστόν, πρῶτοι **οἱ Πυθαγόριοι καὶ ἀριθμοὺς καὶ σχήματα θεῶν ἐκόσμησαν προσηγορίας ⁴⁾**). Ἀσχέτως πρὸς τὰ ζωδιακά, ἅτινα ἐκ τῆς Ἰνδικῆς εἰσεχώρησαν εἰς τὴν Αἴγυπτον, ἐγένετο συχνωτάτη χρῆσις τοῦ Τριγώνου. **Τὸ μὲν γὰρ ἰσοπλευρον τρίγωνον ἐκάλουν οἱ Πυθαγόριοι Ἀθηνᾶν κορυφογενῆ καὶ τριτογένειαν, ὅτι τρισὶ καθέτοις ἀπὸ τῶν τριῶν γωνιῶν ἀγομέ-**

1) Στράβωνος, Γεωγρ. Χρηστομ. Βιβλ. ΙΖ'.

2) Διοδώρου, Ι, 83.

3) Ὁριγένους, Κατὰ Κέλσου.

4) Πλουτάρχου, Περὶ Ἰσίδος καὶ Ὀσίριδος, LXXV.

ναις διαιρεῖται· τὸ δὲ ἐν, Ἀπόλλωνα, πείθουσα προφάσει
καὶ διπλοτάτης μονάδος ἔριν δέ, τὴν δυάδα, καὶ τόλμαν
δίκεν δέ, τὴν τριάδα· τοῦ γὰρ ἀδικεῖν καὶ ἀδικεῖσθαι κατ'
ἔλλειπιν καὶ ὑπερβολὴν ὄντος, ἰσότητα δίκαιον ἐν μέσῳ γέ-
γονεν· ἡ δὲ καλουμένη τετρακτὺς τὰ ἕξ καὶ τριάκοντα, μέ-
γιστος ἦν ὄρκος, ὥς τεθρύλληται· καὶ κόσμος ὠνόμασται
τεσσάρων μὲν ἀρτίων καὶ πρώτων, τεσσάρων δὲ τῶν περι-
σῶν εἰς τὸ αὐτὸ συντιθέμενον, ἀποτελούμενος.

Τὸ τέλειον τοῦτο τρίγωνον, τοῦ ὁποῦ ἐκάστη πλευρὰ ἀ-
παρτίζεται ὑπὸ τοῦ ἀριθμοῦ τέσσαρα, δὲν εἶναι ἄλλο εἰμὴ αὐτὸ
τοῦτο τὸ ἰσοπλευρον τῶν Πυθαγορείων τριγώνων, ἐπὶ τοῦ ὁποί-
ου βασιίζεται καὶ ὁλόκληρος ὁ Πυθαγόρειος Ὁρκος.

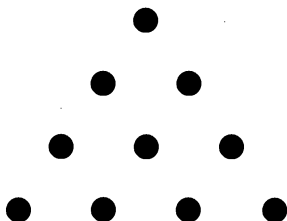
Θέτει δὲ ὁ Λουκιανὸς εἰς τὸ στόμα τοῦ Πυθαγόρου τὴν ἐξῆς
φράσιν: Ὁρᾷς; ἀ σὺ δοκέεις τέσσαρα, ταῦτα δέκα ἐστὶ καὶ
τρίγωνον ἐντελὲς καὶ ἡμέτερον ὄρκιον¹⁾.

Πράγματι, ἐὰν προσθῶμεν :
 $1+2+3+4=10$ ²).

Εἶχε δὲ ὁ Πυθαγόρειος Ὁρκος
ὡς ἐξῆς :

Ναὶ μὰ τὸν ἀμετέρεα ψυχᾷ παρα-
[δόντα τετρακτὺν
Παγὰν ἀεναίου φύσιος ῥιζώματ' ἔ-
[χουσιν.

(Ὁρκίζομαι εἰς τὸν δώσαν τατὴν τε-
[τρακτὺν εἰς τὴν ψυχὴν ἡμῶν
Πηγὴν ἀεναὸν τῶν τῆς φύσεως βα-
[θύνων ἐννοιῶν).

Τὸ ἐντελὲς τρίγωνον.

*
* *

Προσέτι τὰ ἱερὰ σημεῖα τῶν Αἰγυπτίων ἦσαν τὰ τοῦ ζωδια-
κοῦ Κύκλου καὶ ἐσήμαινον τὰ ἐξῆς: Ὁ «Κριὸς» φεύγων, ἦτο
σύμβολον ἐγκαταλείψεως τῆς βεβήλου ζωῆς, ἐνῶ ὁ «Ταῦρος»
τῆς προσπαθείας ἦν ὁ ἄνθρωπος καταβάλλει διὰ τὴν κατανίκη-
σιν τῶν παθῶν του. Οἱ «Δίδυμοι» ἐξέφραζον τὴν συμμαχίαν
τοῦ δοκίμου μετὰ τῶν ἄλλων μυστῶν, διὰ βραδείας πορείας γε-

1) Λουκιανοῦ, Βίῳν πρᾶσις, 543.

2) Πορφυρίου, Βίος Πυθαγόρου 52.

νομένης καὶ ἦν πορείαν ἐσυμβόλιζεν ὁ «Καρκίνος». Ὁ «Λέων» ἐδείκνυε τὸν ἀγῶνα κατὰ τῆς ἀμαθίας καὶ τῶν προλήψεων, ὃν ἐβράβευεν ἡ «Παρθένος», ὡς Νίκη. Ὁ «Σκορπιός» ἦτο τὸ σημεῖον τῆς προδοσίας καὶ τῶν κρυφῶν διαλογισμῶν, εἰσχωρῶν εἰς τὸν ἀγῶνα τῆς ἐλευθερίας ἐναντίον τῆς δυνάμεως τοῦ πρᾶττειν. Ἐνῶ ὁ «Τοξότης», τὸ προνομιοῦχον καὶ ἐπιβληθὲν διακαίωμα. Ὁ «Αἰγόκερος» καὶ ὁ «Ύδροχόος» καὶ οἱ «Ἰχθύς» ἀνεφέροντο εἰς τὴν ἐσωτερικὴν λατρείαν, ἀντιπροσωπευόντων τῶν τελευταίων Ζωδίων τὴν διὰ τῆς σιωπῆς κοῦψιν, ἣν ἡ σύννοια πάντοτε εἰς τοὺς πραγματικοὺς μύστας ἐπιβάλλει. Ὑπῆγοντο δηλαδὴ καὶ τὰ Ζῳδία εἰς τὴν μυστικὴν ἔννοιαν τῶν Μυστηρίων, καὶ ἡ ἐξηγήσις των δὲν θὰ ἐγίνετο βέβαια ἀπλῶς καὶ ὡς ἔτυχεν, ἀλλὰ θὰ συγκατελέγετο μεταξὺ τῶν βαθμῶν εἰς τοὺς ὁποίους κατετάσσοντο οἱ μνουμένοι.

* *

Καὶ ἤδη ἐρχόμεθα εἰς τὰ Μυστήρια, ἐξηγοῦντες πῶς καὶ ποῦ ἐτελοῦντο ταῦτα.

Κατὰ πᾶσαν πιθανότητα καὶ ἐπὶ τῇ βάσει τεκμηρίων ἀναφερομένων εἰς τὰ Αἰγυπτιακὰ κείμενα, καθὼς καὶ ἐπὶ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς καὶ ἐσωτερικῆς διαιρέσεως τῶν πυραμίδων, καταλήγομεν εἰς τὰ ἐπόμενα συμπεράσματα περὶ τοῦ τρόπου τῆς μυσείας ἐν Αἰγύπτῳ.

Αἱ μυσεῖς τῶν Αἰγυπτίων ἐγένοντο ἐντὸς τῆς μεγάλης πυραμίδος τῆς Γκιζέχ, ἥτοι τοῦ Χέοπος, καὶ ἐτελοῦντο διὰ τοῦ **Βιβλίου τῶν Νεκρῶν**. Καθίσταται δὲ ἀδύνατον νὰ περιγραφῇ τὸ μέγεθος τῆς ἀρχιτεκτονικῆς σκέψεως, ἡ ὁποία ὕψωσε τὸ ἀθάνατον αὐτὸ ἀρχιτεκτονικὸν κτίριον ἐπὶ ἀλανθάστου μαθηματικῆς βάσεως, ὡς εἶναι ἡ πυραμὶς τοῦ Χέοπος, καὶ τῆς ὁποίας ἐκάστη οἰκοδομικὴ λεπτομέρεια, μέχρι τῆς ἐλαχίστης στροφῆς, εἰς ἁρμογίαν τοῦ ὅγκου, ἔχει λόγον ἀνάλογον πρὸς ἄλλον μαθηματικὸν τοιοῦτον παραπλήσιον.

Πρὸ τοῦ θαύματος τούτου, οἱ ἀστρονόμοι Wright, Smyth καὶ Rossel ἀποφαινόμενοι, ὡς ὁ Ἡσαΐας ¹⁾ καὶ ὡς ἄλλοι ὁπαδοὶ

1) Ἡσαΐου, εἶ' 19,20.

τῶν Γραφικῶν Μελετῶν τοῦ Watch Tower τῆς Νέας Ὑόρκης, ὅτι αἱ πυραμίδες δὲν εἶναι δυνατόν νὰ εἶναι ἔργον ἀνθρωπίνης διανοίας, ἀλλ' αὐτοῦ τούτου τοῦ δημιουργοῦ τοῦ Σύμπαντος, κτισθεῖσαι ὡς σημεῖον καὶ μαρτυρία τῶν δυνάμεών του.

Ὁλόκληροι αἱ Πυθαγόρειοι τετρακτῆς εἶναι ἀπαύγασμα σοφῶν μετρήσεων ἐπὶ τῶν πυραμίδων, αἵτινες δυστυχῶς δὲν ἔχουσι γνωστοποιηθῇ εἰς τὸ σύνολόν των, καὶ εἶναι βέβαιον ἀκόμη, συγκρίνοντες τὰ Χρυσᾶ Ἔπη, ὅτι ταῦτα ἀποτελοῦσιν ἀπλήν παραδόσιν τοῦ Βιβλίου τῶν Νεκρῶν, ἐφ' ὅσον καὶ *κατ' Ἀντιφῶντα ἐν τῷ περὶ τοῦ βίου τῶν ἐν ἀρετῇ πρωτεύσάντων καὶ τὴν καρτερίαν αὐτῶν τὴν ἐν Αἰγύπτῳ διηγεῖται λέγων τὸν Πυθιογόραν ἀποδεξάμενον τῶν Αἰγυπτίων ἱερέων τὴν ἀγωγὴν σπουδάσαντα* ¹⁾.

Οὕτω, ἐὰν λάβωμεν ὑπ' ὄψει, μελετώντες τὴν πυραμίδα, τὴν κάθετον τομὴν τῆς δυτικῆς ὀψεως τοῦ θαλάμου τοῦ βασιλέως, ἀντιθαλάμου τοῦ νοτίου ἄκρου τῆς Μεγάλης Στοᾶς, καὶ παρατηρήσωμεν τὴν ὄροφὴν τοῦ δώματος τούτου, θὰ διακρίνωμεν ἀμέσως τὰς δύο βασικὰς τετρακτῆς τοῦ Πυθαγορείου τριγώνου. Ἀλλὰ ἐκτὸς τῶν μυσήσεων, ὡς εἶναι γνωστόν, αἱ πυραμίδες ἐσκόπουν νὰ χρησιμεύσουν συγχρόνως καὶ δι' ἀστρονομικοὺς λόγους ²⁾. Ἡ δὲ πυραμὶς τοῦ Χέοπος ὑπῆρξε τὸ σημεῖον τῆς ἀφετηρίας ἐνὸς κεντρικοῦ μεσημβρινοῦ, ὃν μετέπειτα οἱ μαθηματικοὶ ἔλαβον ὡς ἀρχὴν διὰ τὴν μέτρησιν τῶν μηνῶν ³⁾.

Παραθέτομεν μερικὰς ἀκριβεῖς παρατηρήσεις, αἵτινες ἐγίνοντο ἐπ' αὐτῶν καὶ αἱ ὁποῖαι εἶναι ἀρκεταὶ διὰ νὰ δώσουν σαφῇ εἰκόνα τοῦ μεγέθους τῆς διανοίας ἥτις τὰς ὑψωσεν. Παραδείγματος χάριν: Αἱ διαγώνιοι τῆς πυραμίδος τῆς Γκιζέχ, προεκτείνόμεναι, περικλείουν ἀκριβῶς τὸ Δέλτα τοῦ Νείλου. Ὁ μεσημβρινός της εἶναι ἀνώτερος, ἐπειδὴ διαπερᾷ τὴν περισσοτέραν ἡπειρον καὶ τὴν ὀλιγωτέραν θάλασσαν. Αἱ τέσσαρες πλευραὶ τῆς βάσεώς της εἶναι προσανατολισμέναι πρὸς τὰ τέσσαρα

1) Πορφυρίου. Βίος Πυθαγόρου 7.

2) Moraux, Les éntgmes de la Science.

3) Μαυρομάτη, ἄρθρ. τοῦ περιοδ. «Ἐπιστ. Ἡχώ»—Ὀκτωβρ. 1927.

σημεία τοῦ ὀρίζοντος. Ἐὰν πολλαπλασιάσωμεν τὸ ὕψος τῆς πυραμίδος ταύτης (148.208) ἐπὶ ἓν ἑκατομμύριον, εὐρίσκομεν τὸν ἀριθμὸν 148.208.000.000, ἥτοι τὴν ἀπόστασιν τοῦ Ἑλίου ἀπὸ τῆς Γῆς. Ὁ πῆχυς τῶν Αἰγυπτίων εἶχε ληφθῇ ἐκ τῶν διαστάσεων τοῦ πλανήτου μας, διότι ἂν πολλαπλασιάσωμεν τὸν πυραμιδικὸν πῆχυν 0,6356521 ἐπὶ 1000000, λαμβάνομεν τὸν ἀριθμὸν 6356521, ὅστις ἴσοῦται πρὸς τὸ μῆκος τῆς πολιτικῆς ἀκτίνος τῆς γῆς. Ἐὰν διαιρέσωμεν τὴν πλευρὰν τῆς μεγάλης πυραμίδος (232.805 μ.) διὰ τοῦ πυραμιτικοῦ πῆχεως (0,6356521), εὐρίσκομεν τὸν ἀριθμὸν 365,2563, δηλαδὴ τὴν διάρκειαν τοῦ ἀστρικοῦ ἔτους. Ἐὰν πολλαπλασιάσωμεν τὸν πυραμιδικὸν δάκτυλον ἐπὶ 100 δισεκατομμύρια, εὐρίσκομεν τὸ μῆκος ὃ διατρέχει ἡ Γῆ εἰς 24 ὥρας κ.λ.π. Προχωροῦντες εἰς τὰς μετρήσεις μας, καὶ δὴ κατὰ τὸν Jomard ¹⁾, εὐρίσκομεν ἀκόμη τὸ μῆκος τοῦ Αἰγυπτιακοῦ σταδίου, τὸν Αἰγυπτιακὸν πῆχυν, τὸ Ἑβραϊκὸν καὶ Βαβυλωνιακὸν στάδιον, τὸ Πτολεμαϊκόν, τοῦ Κλεομήδους, τοῦ Ἀρχιμήδους κ.λ.π.

Κατόπιν ὅλων τῶν μετρήσεων τούτων, δὲν μένει εἰμὴ ἡ πεποιθήσις ὅτι δὲν εἶναι δυνατόν ὅλα αὐτὰ τυχαίως νὰ συμπίπτουν, ἢ ὅτι ἀκόμη ἡμεῖς, ἐκ διαφόρων συνδυασμῶν, σοφιστικῶ τῷ τρόπῳ κατελήξαμεν εἰς τὰ ἤδη γνωστὰ συμπεράσματα. Ἡ ἀπάντησις εἰς τὰ ἐρωτήματα περὶ τῆς ἀληθείας τῶν κεκλεισμένων καὶ ἐσφραγισμένων τούτων λόγων ²⁾, οἵτινες ἔρχονται τόσα καὶ τόσα ἐρωτήματα νὰ προβάλλουν, ὥς πρὸς τὰ μέτρα καὶ τὴν θεμελίωσιν τῶν ἀκρογωναίων αὐτῶν λίθων ³⁾, μᾶς δίδεται μόνον συμβολικῶ τῷ τρόπῳ διὰ τῆς προβολῆς τῶν Σφιγγῶν, προωρισμένων νὰ εἰκονίσωσι τῆς θεότητος τὸ ἀνεξιχνίαστον αἶνιγμα, ὥς τὸ συμβολίζουν αὐταὶ περικλείουσαι τὴν δύναμιν ἐν τῷ σώματι τοῦ ταύρου, τὴν ὑπερτάτην σύνεσιν ἐν τῇ

1) Mackey, Λεξ.

2) Δανιήλ, ιβ', 9.

3) Ἰώβ. λη'. 4 7.

ἀνθρωπίνῃ κεφαλῇ καὶ τὴν μεγίστην ταχύτητα εἰς τὰς πτέρυγας τοῦ αἵτου¹⁾).

Παραλλήλως δὲ πρὸς τὰ ὅσα ἀναφέρομεν περὶ τῶν Αἰγυπτιακῶν πυραμίδων, ὑπάρχει μία σχετικὴ παράδοσις διὰ τὴν Ἀκρόπολιν τῶν Ἀθηνῶν. Ἡ παράδοσις αὕτη εἶναι εἰς ἐλαχίστους γνωστή, μεταδοθεῖσα μόνον προφορικῶς εἰς κύκλους παλαιῶν καὶ νεωτέρων ἀρχιτεκτόνων καὶ οὐδέποτε ἰδοῦσα τὸ φῶς τῆς δημοσιότητος. Ἀφορᾷ δὲ σχετικὰς ἀναλογίας τῶν καλλιτεχνικῶν μνημείων τῆς ἐν συγκρίσει πρὸς τὸ πεδίον τῆς Ἀττικῆς. Ἡ διαφορὰ μόνον ἔγκειται εἰς τοῦτο, ὅτι ἐνῶ αἱ ἀναλογίαι τῶν ὑπολογισμῶν ἐπὶ τῶν πυραμίδων ἔχουσι βάσιν καθαρῶς μαθηματικὴν, ἐφ' ὅσον αὗται στηρίζονται ἐπὶ γεωμετρικῶν ἐπιπέδων, ἀντιθέτως αἱ σχετικαὶ τῆς Ἀκροπόλεως ἀναλογίαι ἔχουσιν ὑπόστασιν αἰσθητικὴν καὶ ἐλάχιστα μαθηματικὴν, καὶ ἀπέβλεπον ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἰς λόγους ὁπτικῆς ἁρμονίας.

Λέγεται δηλαδὴ ὅτι οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες, οἵτινες εἶχον φθάσει τὸν ἀνώτατον βαθμὸν τῆς αἰσθητικῆς ἀναπτύξεως, ἠθέλησαν διὰ τῶν ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως οἰκοδομημάτων νὰ δώσουν ἐν μικρογραφίᾳ, καὶ ὡς εἶδος μακέττας, τὴν εἰκόνα ὁλοκλήρου τῆς Ἀττικῆς. Οὕτω ὁ Παρθενὼν δὲν εἶναι ἄλλο τι αἰσθητικῶς, εἰμὴ αὐτὸς οὗτος ὁ Ὑμηττός, ὅπως τὸ Ἐρεχθεῖον ἢ Πάρονος, καὶ τὸ καταστραφέν ἄγαλμα τῆς Παλλάδος Ἀθηνᾶς ὁ Ἀγχεσμος. Τὰ δὲ κατόπιν οἰκοδομηθέντα κτίρια, οἷονεὶ πύργοι, ἐκατέρωθεν τῆς Πύλης τοῦ Beulé, οὐδεμίαν αἰσθητικὴν θέσιν πρὸς τὴν παράδοσιν ἔχουσιν. Λέγεται δὲ ἀκόμη ὅτι ἡ γωνία τοῦ αἰτώματος τοῦ Παρθενῶνος ἐγένετο πρὸς ἀνάλογον καὶ ὑπὸ σμίκρουνσιν κλίμακα πρὸς τὴν γωνίαν ἣν σχηματίζει ὁ Ὑμηττὸς πρὸς τὸν ἀρχαῖον δῆμον τῆς Ἀλίουῶντος. Πάντως τὸ ἀληθὲς εἶναι, παρ' ὅλον τὸ ἴσως αὐθαίρετον τῆς παραδόσεως ταύτης, ὅτι δὲν δυνάμεθα νὰ τὴν ἀνατρέψωμεν, λόγῳ τῆς αἰσθητικῶς λογικῆς ὑποστάσεώς της καὶ τῆς ἀληθοφανείας της. Καὶ γεννᾶται πάλιν τὸ αὐτὸ πρὸς τὰς πυραμίδας ἐρώτημα: πρόκειται ἄρα γε περὶ συμπτώσεως:

1) Bononi Niniveth and its palaces.

Εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν, λόγῳ καὶ μόνον τῆς αἰσθητικῆς ὑποστάσεώς της, δὲν χωρεῖ μαθηματικὴ ἀπόδειξις. Ἐκεῖνο ὁμῶς ὅπερ εἶναι γεγονός ἀναμφισβήτητον εἰς τὸ τελειότερον ὅλων τῶν ἀρχιτεκτονικῶν δημιουργημάτων, ὡς παρουσιάζεται ὁ Παρθενῶν, εἶναι ὅτι ὠρισμένοι τεχνικαὶ παραποιήσεις τοῦ σκοπίμως ἐγένοντο χάριν τῆς αἰσθητικῆς καὶ ἐδημιούργησαν συγχρόνως ἐπὶ προοπτικῶν ἀναλογιῶν ὀφθαλμικὰς ἀπάτας, διὰ νὰ παρουσιάσῃ μόνον καὶ μόνον καλλιτεχνικῶς τέλειον τὸ σύνολον. Ἡ καμπύλη ποὺ σχηματίζουν αἱ κλίμακες, αἱ διαφορετικαὶ ἀποστάσεις τῶν ἄκρων στηλῶν, ἐν συγκρίσει πρὸς τὰς μεσαίας, λόγῳ τοῦ μὴ ὑπάρχοντος ὀπισθεν αὐτῶν σηκοῦ κ.λ.π., δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο, εἰμὴ τεχνικαὶ χάριν αὐτοῦ τούτου τοῦ ὠραίου γενόμεναι ἀνορθογραφίαι, δημιουργηθεῖσαι σκοπίμως καὶ ἐμπνευσθεῖσαι ὑπὸ ἀνωτέρας σκέψεως. Τὰς ἰδίας ἀρχιτεκτονικὰς ἀναλογίας, ὅσας παρουσιάζει ὁ Παρθενῶν, εὐρίσκομεν καὶ εἰς τὸν ἐν Φιγαλίᾳ ναὸν τοῦ Ἐπικουρείου Ἀπόλλωνος, ἔργον καὶ τοῦτο, ὡς γνωστόν, τοῦ μεγάλου ἀρχιτέκτονος τῆς ἀρχαιότητος Ἰκτίνου.

Τοιαύτην λοιπὸν βαθυστόχαστον σημασίαν εἶχεν ἡ ἀρχιτεκτονικὴ διαίρεσις τῆς Πυραμίδος τοῦ Χέοπος, ἐντὸς τῆς ὁποίας ἐτελεῖτο ἡ μύησις.

*
* *

Τὸ Βιβλίον τῶν Νεκρῶν, ἐν ἀπὸ τὰ ἄπειρα ἱερὰ βιβλία τῶν Αἰγυπτίων, ἀλλὰ συγχρόνως καὶ τὸ σπουδαιότερον, ὠνομάζετο παρ' αὐτῶν Περ-ἐμ-χεροῦ, δηλαδή Ἐξοδος ἀπὸ τὴν ζωὴν ¹⁾, περιλαμβάνον μετὰξὺ ἄλλων καὶ ὁλόκληρον τὴν ἀφήγησιν τοῦ ταξιδίου τῶν νεκρῶν εἰς τὸν ἄλλον κόσμον, στηριχθὲν ἐπὶ τῆς ἐξῆς θρησκευτικῆς ἀρχῆς :

Οἱ Αἰγύπτιοι εἶχον τὸ ἔθιμον νὰ θέτουν ὑπὸ τὴν κεφαλὴν τοῦ νεκροῦ τῶν ἑνα πάπυρον, ἐξιστοροῦντες δι' ὀλίγων τὴν ζωὴν τοῦ καὶ ταυτοχρόνως ζητοῦντες διὰ προσευχῶν τὴν ἐπιείκειαν ἀπὸ τοὺς ὑποχθονίους θεούς. Οὕτως ἐδημιουργήθη εἰς τοὺς ἱερεῖς τῶν Αἰγυπτίων ἡ ἰδέα τῆς συντάξεως εἰδικοῦ βιβλίου,

1) Lepsius, Das Totenbuch der Aegypter. (Leipz. 1842).

διὰ τοῦ ὁποίου νὰ γίνωνται αἱ ἐκάστοτε μῆσεις, καὶ τοῦτο ἐκάλουν Βιβλίον τῶν Νεκρῶν.

Τὸ περισσότερον μέρος τοῦ χρόνου κατὰ τὴν μῆσιν κατηνάλισκετο εἰς τὴν διδασκαλίαν τοῦ νὰ εἶναι τις ἔτοιμος διὰ τὸν θάνατον εἰς πᾶσαν στιγμήν, διότι ἄδηλον πότε θὰ ἔλθῃ οὗτος.

Ἐκτὸς ὅμως τοῦ βιβλίου τούτου, ἐγίνετο χρῆσις καὶ τοῦ Σάϊ-εν-σενσίν ¹⁾, ἥτοι τοῦ βιβλίου τῶν Ἀναπνοῶν ἢ τῆς Ἀναστάσεως, καὶ ἀκόμη τοῦ Ἀμ-τουάτ ²⁾, περιλαμβάνοντος τὴν διδασκαλίαν τοῦ Ἄδου καὶ χρησιμοποιομένου ἀναλόγως τῶν βαθμῶν τῆς μύσεως. Ἀπὸ τοὺς τάφους δὲ τῶν βασιλέων ἐσηματίσθη ἕτερον βιβλίον, τὸ τῶν Λειτουργιῶν ³⁾, ἀφορῶν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τὴν λατρείαν τοῦ Ἀμμωνος-Ρᾶ.

*
* *

Ἀσχέτως δὲ μὲ τὰ ὅσα οἱ προγενέστεροι συγγραφεῖς περὶ τοῦ τρόπου τῶν Αἰγυπτιακῶν μύσεων ἐφαντάσθησαν καὶ ἔγραψαν, ἡμεῖς, ἔχοντες ὑπ' ὄψει τὸ ἀναλυτικὸν σχέδιον τῆς μεγάλης πυραμίδος, καταλήγομεν διὰ τῆς μελέτης τοῦ σχεδίου τούτου νὰ πιστεύσωμεν ὅτι ἡ μύσις ἐγίνετο ὡς ἔγγιστα κατὰ τὸν ἀκόλουθον τρόπον:

Κατὰ πρῶτον ὁ μυούμενος, ἀφοῦ ὑφίστατο τὴν προπαρασκευαστικὴν νηστείαν, ἔπρεπε νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὴν πυραμίδα διὰ τοῦ διαδρόμου τῆς εἰσόδου, ὅπου ἐλάμβανον χώραν διάφορα προκαταρκτικὰ τῆς μύσεως. Ἐκεῖ ἤκουε διὰ πρώτην φορὰν τὴν φωνὴν ἣτις τῷ ἔλεγε: Μὴ προχωρήσης, ἂν εἰς τὴν ψυχὴν σου ὑπείσέλθῃ τρόμος. Ἄν ἐκ περιεργείας προσῆλθες, ἀπελθε, καὶ ἂν ἔχῃς τὸ συμφέρον ὡς πυξίδα τοῦ βίου σου, ἀποχώρησον. Θὰ εἶσαι δυστυχὴς παρ' ἡμῖν, ἂν δυσανασχετῇς ἀκούων τὰ ἐλαττώματά σου, ἐνῶ ἀπ' ἐναντίας εὐτυχὴς ἐν μέσῳ ἡμῶν, ἀποφεύγων τὴν ὑποκρισίαν καὶ ἀναμιμνησκόμενος ὅτι εἶσαι θνητός. **Γνωθὶ ὡς θανέειν πέπρωται ἅπασι** ⁴⁾.

Ὁ ἀμύητος, ἀκούων τότε τὰ ἀνωτέρω, ἐὰν ἤθελεν, ἠδύνατο

1) Brugsch, Schai en sensin. (Berlin 1848).

2) Lanzoni, Les domiciles des esprits.

3) Chiapparelli, Libro dei funerali. (Tur. 1881).

4) Πυθαγόρου, Χρυσᾶ Ἐπη, 15.

νὰ ἀποχωρήσῃ, ἄλλως ἐπροχώρει διὰ τοῦ κατωφεροῦς διαδρόμου τῆς εἰσόδου, φωτιζόμενος δι' ἀνημμένων δάδων, εἰς τὸν ὑπογειον θάλαμον, ὅπου ἐγίνετο δεκτὸς ὑπὸ τεταγμένων διὰ νὰ τοῦ γίνωσιν ὁδηγοὶ ἱερέων. Ἐκεῖ τὸν συνεβούλευον νὰ σκεφθῇ καλῶς τὸ διαβημά του, δυνάμενον νὰ τὸν ὁδηγήσῃ εἰς σκληρὰς δοκιμασίας καὶ ἀκόμη τῷ ἔλεγεν νὰ ἀπέλθῃ. Ἄλλ' ἂν ὁ μυσούμενος ἀπῆντα ὅτι ἡσθάνετο τὸ ἰάρος νὰ ἀντιμετωπίσῃ τὰς δοκιμασίας, αὐτὰς, τότε τὸν ἄφηνον ἐπὶ τινα λεπτὰ διὰ νὰ σκεφθῇ ἀκόμη καλλίτερον. Ἐὰν δὲ ἐξηκολούθει νὰ ἐπιμένῃ ζητῶν νὰ μνηθῇ, τότε ὑπεδεικνύετο εἰς αὐτὸν ἄλλη θύρα, ἣτις ἀπέληγεν εἰς σκοτεινὸν καὶ ἐπιμήκη διάδρομον, ὅστις διὰ τοῦ ἀντροῦ τοῦ φρέατος ὠδήγει πρὸς ἄλλον κατωφερῆ διάδρομον, τὸν ἄγοντα πρὸς τὴν μεγάλην Στοάν.

Κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς διαδρομῆς του, τὰ ὅσα ἤκουεν ἦσαν τρομερά. Κρότοι ἄγνωστοι ἠκούοντο παταχόθεν καὶ φράσεις μυστηριώδεις καὶ πρωτότυποι εἰς διατύπωσιν μνητήχουν ἐντὸς τοῦ σκοτεινοῦ διαδρόμου, διὰ τῶν ὁποίων ὁ μυσούμενος διετίθετο ψυχικῶς ὡς παρευρισκόμενος ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν μεγάλων καὶ ἀγνώστων δυνάμεων καὶ ἐνόμιζεν ὅτι ἡ δημιουργία των θὰ ἀπῆσχόλει ὠρισμένως ὑπερανθρώπους διανοίας ¹⁾. Ἡ μυστηριώδης καὶ ἀκίνητος Σφίγξ, τὴν ὁποίαν πρότερον ἔβλεπεν ἔξωθεν τῶν πυραμίδων καὶ ἀνὰ τὰς ὄχθας τοῦ Νείλου, καὶ τὸ ἅμα τῇ ἀνατολῇ τοῦ Ἡλίου φθεγγόμενον μνημεῖον τοῦ Μέρωνος ἐξήσκουν τὴν ὥραν ἐκείνην ὅλην των τὴν μυστηριώδη ἐπίδρασιν ἐπὶ τοῦ μυσουμένου, ὅστις ἡσθάνετο φόβον, ἐκπληξιν καὶ παλμοὺς ἀγωνίας. Ἀντελαμβάνετο διὰ πρώτην φοράν, κατόπιν τῶν ὅσων ἡσθάνετο καὶ ἤκουεν, ὅτι ἡ ψυχὴ του ἦτο τυφλὴ εἰς τὰ πρῶτα της βήματα πρὸς τὸ «Γινῶθι σαυτὸν» καὶ ὅτι ἔπαρπεν ἀπαραιτήτως νὰ ὀπλισθῇ μὲ τὸ φῶς τῶν Μυστηρίων, τὰ ὁποῖα δὲν ἐγνώριζεν ἀκόμη, ἐνῶ ἀντιθέτως ἔφθανον ἔντονοι μέγροι τῆς ἀκοῆς του οἱ λόγοι τῶν ἐν τῷ Βιβλίῳ τῶν Νεκρῶν ἀναφερομένων τεσσαράκοντα δύο θανασίμων ἁμαρτημάτων ²⁾.

1) Apulei, Met. XI, 23.

2) Lepsius. Das Totenbuch der Aegypter, 125.

Βαδίζων οὕτω μετὰ δυσκολίας ἐντὸς τοῦ σκότους, ἔφθανεν εἰς τὸ ἄντρον τοῦ φρέατος, εὗρισκομένου εἰς τὸ κέντρον τῆς πυραμίδος, ὅπου ἔδιδε τὸν πρῶτον ὄρκον, ὑπισχνούμενος ἐπὶ τῇ τιμῇ του νὰ τηρήσῃ ἀπόλυτον ἐχεμύθειαν ἐπὶ τῶν δοκιμασιῶν εἰς ἃς ἤθελεν ὑποβληθῇ. Καὶ τότε ἔπρεπε νὰ καθαρθῇ διὰ τοῦ ὕδατος, ἵνα κατόπιν λάβῃ παρὰ τοῦ δοκιμαστοῦ του τὸ ἱερὸν σκήπτρον, κόρυμβον ἢ λυκιδέα ἀνὰ χειρας, σύμβολον τοῦ ἀρχομένου μετὰ τῶν Μυστηρίων δεσμοῦ καὶ συγχρόνως δυνάμεως προσπαθείας εἰς τὴν διείσδυσιν αὐτῶν. Τῷ ὑπενθυμίζετο ἀκόμη καὶ πάλιν ὅτι ἦτο καιρὸς νὰ ὑποχωρήσῃ ἂν ἡσθάνετο καὶ τὸν ἐλάχιστον δισταγμόν, διότι μετ' ὀλίγας στιγμὰς θὰ τῷ ἦτο ἀδύνατον νὰ πράξῃ τοῦτο. Ἐὰν δὲ ἐπέμενε καὶ πάλιν, ἤρχιζεν ἡ διὰ τοῦ πυρὸς φρικτὴ δοκιμασία. Ὁ δοκιμαστὴς τὸν ἄφηνε τελείως μόνον διὰ νὰ διέλθῃ τὸν ἀπὸ τοῦ ἄντρου τῆς πυραμίδος διάδρομον μέχρι τῆς Μεγάλης Στοᾶς. Ἦτο δὲ ἡ περιοδεία αὕτη ἡ δυσκολωτέρα ὅλων, διότι ἔπρεπε νὰ διέλθῃ διὰ μέσου ἀνημμένων πυρῶν, ὅπου, ἀκούων πάλιν τοὺς τρομεροὺς θορύβους, ἔφρόντιζε μόνον πῶς νὰ σωθῇ, χωρὶς νὰ δύναται τὴν στιγμὴν ἐκείνην οὔτε νὰ σκεφθῇ καὶ ἐπὶ τῆς σημασίας τῶν λεγομένων, μόνην φροντίδα ἔχων πῶς νὰ διαβῇ τὸ ταχύτερον.

Εἰς τὴν ἔξοδον τοῦ διαδρόμου τούτου συνήντα ἄλλον δοκιμαστὴν μὲ ἀνημμένην δᾶδα, ὅστις τὸν ἠρώτα ποῖος ἦτο, πόθεν ἤρχετο καὶ τί ἐζητεῖ. Ἀφοῦ ὁ μνούμενος ἔδιδε ἑτάς ἀναλόγους ἀπαντήσεις, ἐπιθυμῶν διὰ τῆς εἰσαγωγῆς του εἰς τὴν Μεγάλην Στοᾶν νὰ ἴδῃ τὸ φῶς, καὶ ὁ δοκιμαστὴς ἐθεώρει ταύτας ἐπαρκεῖς, ἐπηκολούθουν διάφοροι πράξεις τυπικαί. Αὗται ἐλάμβανον χώραν ἐντὸς τοῦ προθαλάμου τῆς Μεγάλης Στοᾶς, ὅπου ἐνεφανίζοντο οἱ ἱερεῖς τῆς Ἰσιδος μὲ τὰς πολυχρώμους στολάς των καὶ τὸν ἐδίδασκον περὶ τῶν πρώτων ἀρχῶν τοῦ σύμπαντος καὶ τῆς θεογονίας, τὰς ὁποίας, ὥς γνωστόν, ἐδιδάχθη καὶ ὁ Πυθαγόρας παρὰ τῶν μαθητῶν τοῦ Ζωροάστρου ¹⁾ **καὶ ἥς ἡ δύναμις ἦτο μεγίστη περὶ ὕλην πάντων τῶν γενομένων καὶ δεχομένων, φῶς, σκότος· ἡμέραν, νύκτα· πῦρ, ὕδωρ· ζωὴν, θάνατον· ἀρ-**

1) Πορφυρίου. Βίος Πυθαγόρου.

χήν, τελευταίην ¹⁾. Τέλος δὲ παρὰ τῶν ἱερέων τούτων, ὧν **αἱ στολαὶ ἦσαν ποικίλαι καὶ βαφαῖς ²⁾**, ὠδηγεῖτο ἐντὸς τῆς Μεγάλης Στοᾶς, ὅπου τὸν συνεχαίροντο ὅλοι οἱ εἰς τὴν κεκρυμμένην σημασίαν τῶν Μυστηρίων μεμνημένοι, διότι εἶχε τὴν ὑψηλὴν εὐτυχίαν νὰ φθάσῃ τὰ βήματά του συμβολικῶς μέχρις αὐτοῦ τοῦ Ὁρίου καὶ τοῦ Ἀστρου τῆς Ἡοῦς, ἐκ τῶν παθῶν τῆς παρουσίας ζωῆς.

Ἡ εἵσοδος τοῦ νεοφωτιστοῦ ἀπετέλει πάντοτε μίαν τῶν λαμπροτέρων ἐορτῶν. Ὁ νέος μύστης ἐθεωρεῖτο ἔκτοτε ὡς ἐξαγνισθεὶς καὶ ἐλάμβανε μέρος μετὰ τῶν ἄλλων μυστῶν εἰς ὅλας τὰς ὑψηλὰς ἐργασίας τῶν Μυστηρίων, ἃν καὶ αἱ μυσήσεις δὲν ἐξηντλοῦντο ποτὲ καὶ ὅταν οἱ μύσται ἔφθανον καὶ αὐτὸν τοῦτον τὸν ἀνώτερον βαθμὸν τοῦ Ἀρχάτ, εἰς τὸν ὅποῖον, ὡς ἀναφέρει ὁ Πλούταρχος, ἡσπάζοντο τὸ ὡς δόγμα ἴσως προβαλλόμενον λειτουργικόν: **Ἐν μὲν οὖν τῇ ψυχῇ νοῦς καὶ λόγος ὁ τῶν ἀρίστων πάντων ἡγεμὼν καὶ κύριος. Ὅσιρις ἐστίν ³⁾**.

Τοιοῦτοτρόπως ἐτελείωνον αἱ πρῶται μυσήσεις καὶ ἤρχιζεν ἡ διδασκαλία, ἐντὸς τῆς πυραμίδος τοῦ Χέοπος, διηρημένη εἰς διαφόρους κατηγορίας, ὧν ἡ ὑψηλὴ διδασκαλία ἦτο ἡ τῆς Κοσμογονίας καὶ Θεογονίας, βασιζομένη ἐπὶ τῆς ψυχολογίας, τῆς φυσικῆς καὶ τῆς Ἐπιστήμης τῶν ἀριθμῶν. Κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς δὲ χρόνους συνεδέθη αὕτη μὲ τὴν Ἀστρολογίαν, τὴν Ἀλχημείαν καὶ τὴν Ἱατρικὴν.

Ἐκ τούτου δύνатаί τις νὰ κρίνῃ ποίαν ἐπίδρασιν εἶχον τὰ σκοτεινὰ προῖστορικά Μυστήρια ἐπὶ τῶν θρησκευμάτων κατὰ τοὺς μετὰ ταῦτα ἱστορικοὺς χρόνους, ὅτε ἡ θεωρία τῆς Γνώσεως, ἥτοι ἡ φιλοσοφία, ἀπησχόλει τὰ μεγαλείτερα πνεύματα τῶν διαφόρων λαῶν.

* *

Συνδεδεμένα μὲ τὰ Αἰγυπτιακὰ Μυστήρια ἦσαν τὰ Ἰουδαϊκά, ἡ μᾶλλον ἦσαν αὐτὰ τὰ Αἰγυπτιακὰ τῶν προῖστορικῶν χρόνων, τροποποιηθέντα καὶ ἐξεβραϊσθέντα ὑπὸ τοῦ πρώτου παραδεδεγμένου ἐκπαιδευτοῦ τῆς Ἰουδαϊκῆς Φυλῆς, τοῦ Μωϋσέως, ὅστις

ἦτο Αἰγύπτιος ἱερεὺς καὶ φυσικὰ εἶχε μυηθῆ εἰς τὰ Μυστήρια τῶν Αἰγυπτίων πληρέστερον παντὸς ἄλλου. Οὗτος ἐσκέφθη, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν κοσμογονικῶν παραδόσεων τῆς φυλῆς του, νὰ ἀνυψώσῃ ὡς μόνην θρησκείαν αὐτῆς τὸν μονοθεϊσμόν καὶ νὰ εἰσαγάγῃ εἰς τὴν θεολατρείαν ὅσα ἐκ τῆς θρησκείας τῶν Αἰγυπτίων εἶχε διδαχθῇ. Ὁ Στράβων ἀναφέρει περὶ αὐτοῦ, ὅτι μὴ ἄρεσκόμενος εἰς τὰς λατρείας τῶν Αἰγυπτίων, μετέβη εἰς τὴν Παλαιστίνην, συμπαραλαβὼν πολλοὺς ἐξ Αἰγύπτου μεθ' αὐτοῦ ¹⁾ καὶ εἰσαγαγὼν ἐκεῖ τὰ δόγματα τῆς νέας θρησκείας του. Οὗτος, ἐκτὸς τοῦ ὅτι ὑπῆρξε μεγαλοφυῆς νομοθέτης, δευτέρος μετὰ τὸν Χαμουράμπη τῶν Βαβυλωνίων, παρίσταται ἀκόμη καὶ ὡς προφήτης καὶ ὡς θαυματουργὸς καὶ ἐν γένει σωτὴρ τῆς φυλῆς του, προσπαθήσας παντὶ σθένει νὰ ὀδηγήσῃ ταύτην εἰς τὴν Γῆν τῆς Ἐπαγγελίας, ἣ ὁποία ἐθεωρεῖτο ἡ Χαναὰν καὶ εἰς ἣν εἶχεν ἐγκατασταθῇ, ὡς γνωστόν, τὸ πρῶτον ὁ γενάρχης αὐτῶν Ἀβραάμ, ἐκκινήσας ἐκ τῆς Οὔρε.

Θέσας ὁ Μωϋσῆς τὰς βάσεις τῆς ἄκρας ἡθικῆς ἀναπτύξεως, ὑπῆρξεν ὁ ἰδρυτὴς τῶν Ἰουδαϊκῶν Μυστηρίων, εὐρὼν ἀπειρίαν συνεχιστῶν εἰς τὸ μέγα του ἔργον. Ἀρκεῖ νὰ λάβῃ τις ὑπ' ὄψει του τὴν Βίβλον, ἀπὸ τῆς «Γενέσεως» μέχρις αὐτοῦ τοῦ «Μαλαχίου», διὰ νὰ μείνῃ κυριολεκτικῶς ἐκπληκτος πρὸ τῆς σωρείας τῶν μυστῶν τοῦ λαοῦ τούτου, καταστάντος οὕτω δι' αὐτῶν πράγματι περιουσίον.

Τὰ Ἰουδαϊκὰ Μυστήρια, διὰ νὰ περιγραφοῦν ὁλοκλήρως, ἀπαιτοῦν ὄγκον ἐργασίας, ὃν μόνον ὁ Ἑσρας ἢ Ἡσδρα καὶ ὁ Νεχεμία ἢ Νεμίας ἀρκοῦν διὰ νὰ μᾶς ἐκπλήξουν πρὸ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν μεμνημένων, ἐξαιρουμένων τῶν Ταλμουδικῶν Βιβλίων, τῶν Χαλαλά, Μισνά, Τοζεφθα ²⁾ καὶ αὐτῆς τῆς Θεορᾶ ἀκόμη, ἥτις μόνη εἶναι ἀρκετὴ νὰ ἀποτελέσῃ τὸ κορύφωμα τῶν ὑψηλῶν νοημάτων τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ ³⁾.

Κέντρον τῆς θρησκευτικῆς ζωῆς τοῦ Ἰσραὴλ ἐγένετο ὁ ναὸς

1) Στράβωνος. Βιβλ. I. ΣΤ' (Συρία).

2) Hamburger, Realencyklopädie des Talmuds, (Neustr. 1883).

3) Kopp, Zur Judenfrage, s. 45 u. 68.

τοῦ Σολομῶντος, δεδομένου ὅτι πρὸ τῆς οἰκοδομῆς τούτου οἱ Ἰουδαῖοι δὲν εἶχον ναοὺς, ἀλλὰ τὰ Ἁγία ἐφέροντο ἐν τῇ κινήτῃ Κιβωτῷ ¹⁾. Ἐπειδὴ δέ, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς Αὔγουπτίους, οἱ Ἰουδαῖοι ἀπέβαλον τὴν κρύψιν, μετέδιδον οὕτως ὅλα τὰ τυπικὰ καὶ τελετουργικὰ τῶν μυσέων ἅτινα ἐλάμβανον χώραν ἐνώπιον πάντων καὶ ἐντὸς τοῦ ναοῦ τοῦ Σολομῶντος, οἰκοδομηθέντος πλησίον τῶν βασιλικῶν ἀνακτόρων τοῦ Δαυὶδ καὶ ἱερουργούντων ἐντὸς τούτου τῶν ἐπισημοτέρων ἱερατικῶν οἰκογενειῶν. Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης τὰ Μυστήρια εἰς τοὺς Ἑβραίους παύουν νὰ εἶναι περιορισμένα μεταξὺ τῶν καθαρῶς μυστῶν. Ὁ Σολομών, τῇ συμπράξει τοῦ Χιρὰμ Ἀβίφ, οἰκοδομεῖ τὸν περίφημον ναόν, συναγαγὼν ἑβδομήκοντα χιλιάδας ἐργατῶν, ὀγδοήκοντα χιλιάδας λατόμων καὶ τρισχιλίους ἐπιστάτας. **Καὶ ταῦτα ἤρξατο Σολομὼν τοῦ οἰκοδομῆσαι τὸν οἶκον τοῦ Θεοῦ. Μῆκος πῆχεων ἐξήκοντα, καὶ εὖρος πῆχεων εἴκοσι....Καὶ τὸν οἶκον τὸν μέγαν ἐξύλωσε ξύλοις κεδρίνοις, καὶ κατεχρύσωσε χρυσίῳ καθαρῷ· καὶ ἐγλυψε ἐπ' αὐτοῦ φοίνικας καὶ χαλαστιά. Καὶ ἐκόσμησε τὸν οἶκον λίθοις τιμίοις εἰς δόξαν, καὶ χρυσίῳ χρυσοῦ τοῦ ἐκ Φαρουῖμ, καὶ ἐχρύσωσε τὸν οἶκον καὶ τοὺς τοίχους, καὶ τοὺς πυλῶνας καὶ τὰ ὀροφώματα, καὶ τὰ θυρώματα ²⁾.** Καὶ πρὸ τοῦ ναοῦ ἔστησε δύο στήλας, σύμβολα τῆς μὲν δεξιᾶς τῆς «Κατορθώσεως», τῆς δὲ ἀριστερᾶς τῆς «Ἰσχύος».

Ἀλλὰ μετὰ ταῦτα, καὶ ἀφοῦ ἐγιναν ὅλα μὲ τὸν σκοπὸν τῆς τελέσεως τῶν Μυστηρίων, τὰ ὅποια ὁ Μωϋσῆς ἔφερεν ἀπὸ τὴν Αἴγυπτον, ὁ ἀρχιτέκτων τοῦ ναοῦ τούτου Χιρὰμ Ἀβίφ ἀπέθανεν ὅλως μυστηριωδῶς, ὀφειλομένου τοῦ θανάτου του κατὰ πᾶσαν πιθανότητα εἰς ἀναξίαν τῶν συναδέλφων του ἀντιζηλίαν, ἥ μᾶλλον ἐδολοφονήθη διότι, ὥς φέρων κατὰ τὴν τελετὴν τῶν Μυστηρίων βαθμὸν ἀνωτέρου ἀξιωματικοῦ, ἐπετίμησεν ἐπανειλημμένως τὸν υἱὸν τοῦ Σολομῶντος Ροβοάμ, ὅστις καὶ διενήργησε τὴν δολοφονίαν του. Πιθανώτερον ὅμως ὅλων φέρεται, ὅτι ὁ Χιρὰμ Ἀβίφ,

1) Ἀρθρον Χίλλερ. Περιοδ. Ὑψηλάντης τ. Γ', ε. 5912.

2) Παραλειπόμενα Βασιλειῶν. Κεφ. Γ'.

ὡς ὁπαδὸς τοῦ περὶ Θαμουῦζ ¹⁾ δόγματος, ἔπεσεν, οἰκεία θελήσει, θῦμα αὐτοθυσίας πρὸς τὸ ἐδρᾶσαι τὸν ναόν, ὃν σὺν τοῖς ἄλλοις ὁ Λόγος τοῦ ἰδίου ὠκοδόμησε καὶ ἐκόσμησεν. Ὑπάρχει ὁμως καὶ ἡ παραδόσις ὅτι οἱ ἀρχιτέκτονες τῶν μεγάλων Ἰουδαϊκῶν κτιρίων μετὰ τὴν οἰκοδόμησιν ἐφρονεύοντο.

Ἐντὸς τοῦ μεγαλοπρεποῦς καὶ πρώτου τούτου ναοῦ, τὸν ὁποῖον κατέστρεψεν, ὡς γνωστόν, ὁ Τίτος τὸ 70 μ. Χ. ἔτος, ἔτελοῦντο αἱ μυήσεις καὶ ὅλη ἡ διδασκαλία τῶν Ἰουδαϊκῶν Μυστηρίων.

* *

Εὐρυτέρας σημασίας ἦσαν καὶ τὰ Βαβυλωνιακὰ Μυστήρια, ὡς φαίνεται ἐκ τῶν περιωσθέντων δύο Βαβυλωνιακῶν ἐπῶν, τοῦ «Νεμρῶδ» ἢ «Γιλγάμου» ἢ «Ἰσδουβάρ», περιλαμβάνοντος μεταξὺ ἄλλων καὶ τὴν διήγησιν τοῦ Ξισούθρου, ὅστις ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸν Νῶε τῶν Ἑβραίων ²⁾, καὶ τῆς «Καταβάσεως τῆς Ἰστάρ εἰς τὸν Ἄδην» ³⁾· ἐπίσης καὶ ἐκ πολλῶν ἀποσπασμάτων περιεχόντων ὕμνους πρὸς τοὺς θεοὺς τῶν Βαβυλωνίων ⁴⁾. Πάντα ταῦτα ἀνεκαλύφθησαν εἰς τὰ ἐπὶ πλίνθων κείμενα τῆς μεγάλης Βαβυλωνιακῆς βιβλιοθήκης, ἥτις ἀνευρέθη πρὸ τινων ἐτῶν εἰς τὰ ἔρεπια τῆς Βαβυλῶνος καὶ ἡ ὁποία ἀπησχόλησε τοὺς πλείστους ἀρχαιολόγους τῶν νεωτέρων χρόνων.

Τὰς βάσεις καὶ τὰς ἀρχὰς τῶν Βαβυλωνιακῶν Μυστηρίων περιγράφει ἡ «Κατάβασις τῆς Ἰστάρ εἰς τὸν Ἄδην», ὅπου ἀποκαθαίρεται καὶ ἐξαγνίζεται ἡ ψυχὴ τῶν θανόντων κατὰ τρόπον συμβολικώτατον, διότι ἀναφέρεται ὅτι ἡ ψυχὴ δύναται νὰ φθάσῃ μέχρι τοῦ Ἱεροῦ Δένδρου, τὸ ὁποῖον συμβολίζει τὴν ἀθανασίαν, ἀφοῦ προηγουμένως ἀποβάλῃ ὅχι μόνον τοὺς ρύπους καὶ τὰς ἁμαρτίας τοῦ βεβήλου κόσμου, ἀλλὰ καὶ αὐτὸ τὸ σωματικόν της

1) Ἰεζεκιήλ Η' 14-5—Maspero, Hist. anc. d. Peupl. d'Or. Τόμ. I. Σελίς 696.

2) Grumpach, Abriss der Babylon - Assyrischen Geschichte (Berlin 1854).

3) Schrader, Die Höllenfahrt der Istar (Giessen 1874).

4) Schmith, History of Babylon (London 1877).

σκήνωμα, καὶ νὰ παρουσιασθῇ ἐντελῶς γυμνὴ ἐνώπιον τοῦ μεγάλου Θεοῦ ¹⁾).

Ὡς γνωστόν, ὁ θεὸς τῶν Βαβυλωνίων Μαρδουχ ἢ Μαρδωνάχ ἔδωκεν ἐγγράφως τοὺς νόμους του εἰς τὸν μέγαν νομοθέτην τῶν Βαβυλωνίων Χαμουράμπη ²⁾), ὅπως ὁ Ἰεχωβά τοὺς ὑπηγόρευεν εἰς τὸν Μωϋσῆν ἐπὶ τοῦ ὄρους Σινᾶ καὶ ὅπως ὁ Ζεὺς τοὺς ἐδίδασκεν εἰς τὸν Μίνωα ἐπὶ τοῦ ὄρους τῆς Ἰδης ³⁾).

Ἐὰν συνδυάσωμεν τοὺς νόμους τοῦ Χαμουράμπη μὲ τὰ μυθολογούμενα ὑπὸ τῶν δύο ἐπῶν καὶ τοὺς ὕμνους πρὸς τοὺς θεοὺς των, δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ὅτι καὶ τὰ Βαβυλωνιακὰ Μυστήρια περιελάμβανον δογματικὰς θεωρίας περὶ Κοσμογονίας καὶ ἀθανασίας τῆς ψυχῆς.

Εἰς τοὺς ἄλλους ἀνατολικοὺς λαοὺς τοῦ Ἀραμαϊκοῦ ὀροπεδίου ὑπῆρχον ἐπίσης Μυστήρια, τῶν ὁποίων ἡ δημιουργία ὑπηγορεύθη ὑπὸ ψυχικῆς ἀνάγκης, μόλις οἱ λαοὶ οὗτοι ἤρχισαν συνερχόμενοι εἰς κοινὴν ζωὴν ὑπὸ μεγάλους φυλάρχους καὶ ἀνεφαίνοντο αἱ πρῶται ἀρχαὶ τοῦ πολιτισμοῦ των. Ἐπειδὴ δέ, ὥς εἶναι εὐνόητον, οἱ λαοὶ αἰσθάνονται ἀδυναμίαν πρὸς ἀνεύρεσιν τῆς ἀληθείας, ἐδημιουργήθησαν ὑπὸ τῶν ἀρχηγῶν των τὰ Μυστήρια.

Μεταξὺ τῶν πρώτων τούτων λαῶν συγκαταλέγονται καὶ οἱ Χαλδαῖοι, οἵτινες ἐμυήθησαν εἰς τὴν φιλοσοφίαν, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, διὰ τῶν δογμάτων τοῦ Ζωροάστρου.

Ὁ Ζωροάστρης ἢ Ζάρατος ἢ Ζαρατούστρα ὑπῆρξεν ἐκ τῶν μεγίστων μυσταγωγῶν καὶ θεμελιωτῆς τῆς θρησκείας τῶν Χαλδαίων καὶ Βαβυλωνίων. Τοῦτον ὁ Διόδωρος ὀνομάζει Ζαθραύστην καὶ ἀποδίδει εἰς αὐτὸν τὴν νομοθεσίαν τῶν Περσῶν ⁴⁾). Τὸ ὄνομά του φέρεται μᾶλλον ὥς συμβολικόν, σημαῖνον, κατὰ τὸν Kern ⁵⁾), **χρυσοῦς**—ἐκ τοῦ «ζάρα» καὶ ἐκ τοῦ «θβίστρα»— **λάμπων**,

1) Schrader, Keilinschriften und Geschichtsforschung (Gies-
sen 1878).

2) Delitzsch, Assyrische Studien (Giessen 1874).

3) Δ. Γ. Καραχάλιου. Οἱ Πρῶτοι Νομοθέται (Λ. Π. Β. Ἀθῆ-
ναι 1933).

4) Διοδώρου, I. 94, 2.

5) Kern. Verslagen en midedeelingen der K, Akad. v. weten-
schappen. (Amster. 1867).

ἡ ἀκόμη, ὅπως λέγει ὁ Anquetil Duperrons, τὸ ὄνομά του ἐσημαίνει χρυσοῦς ἀστήρ ¹⁾. Ἀπαντᾷται δὲ τὸ ὄνομα Ζαρατούστρα, μέχρι σήμερον μεταξὺ μερίδος τῶν Ἰνδῶν, ὡς καὶ πρότερον εὐρίσκετο εἰς ὅλα τὰ ἱερὰ βιβλία ²⁾.

Ὁ χρόνος κατὰ τὸν ὁποῖον ἔζησεν ἀμφισβητεῖται, φέρεται δὲ ὡς πιθανώτερον τὸ τῆς Γ' μέχρι τῆς Α' χιλιετηρίδος διάστημα πρὸ Χριστοῦ ³⁾. Ἦτο δὲ τόση ἡ διάδοσις τῶν δογμάτων τοῦ Ζωροάστρου, ὥστε ἐπὶ Δαρείου εἶχεν ὁλόκληρον τὸ Περσικὸν Κράτος περιλάβει μέχρι τῆς ἐποχῆς τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου, ὅστις κατέστρεψε τὰ ἱερὰ του βιβλία, καὶ ἀκόμη βραδύτερον, τῷ 229 μ. Χ., ἤκμασαν αἱ ἀρχαὶ τοῦ Ζωροάστρου ἐκ δευτέρου, μέχρι τοῦ 636 μ. Χ., ἐποχὴν τῆς διαδόσεως τοῦ Μωαμεθανισμοῦ, ὅστις καὶ τὰς ἐπολέμησεν.

Ἡ διδασκαλία ὁλόκληρος τοῦ μεγάλου αὐτοῦ πνευματικοῦ ἀρχηγοῦ στηρίζεται εἰς τὴν ὁλοκληρωτικὴν πάλιν δύο ἐνεργειῶν ἢ μᾶλλον δύο θεῶν. Ὁ εἰς τούτων, ὁ Ὡρομάζης, ποιητὴς ὅλων τῶν καλῶν καὶ κομιστὴς τοῦ φωτός, μάχεται διαρκῶς μὲ τὸν ἑτερον, τὸν δαίμονα Ἀριμάνην, φορέα τοῦ κακοῦ, τοῦ σκότους καὶ τῆς ἀμαθείας. Τοιουτοτρόπως ὁ βίος τοῦ ἀνθρώπου δὲν εἶναι εἰμὴ μία διαρκὴς πάλιν τοῦ καλοῦ κατὰ τοῦ κακοῦ, διατυπωμένη εἰς τὰ ἱερὰ βιβλία τῶν Περσῶν, τὴν Ζενδ-Ἀβέστα, ἧς ἡ βάσις εἶναι ὡς καὶ τῶν Αἰγυπτίων μονοθεϊστική, ἐφ' ὅσον ὁ ἴδιος ὁ Ζωροάστρης λέγει ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι ὁ πρῶτος τῶν ἀφθάρτων, αἰώνιος, ἀγέννητος· οὗτος δὲν εἶναι καθόλου σύνθετος ἀπὸ μέρη καὶ οὐδὲν εἶναι ὅμοιον μήτε ἴσον μὲ αὐτόν· αὐτὸς εἶναι ὁ ποιητὴς παντὸς ἀγαθοῦ, ἀφιλοκερδῆς, τὸ ἐξοχώτατον ὅλων τῶν ἐξόχων ὄντων καὶ ὁ σοφώτατος ὅλων· ὁ πατὴρ τῆς δικαιοσύνης καὶ τῶν καλῶν νόμων, αὐτοδίδακτος, αὐτάρκης εἰς ἑαυτὸν καὶ πρῶτος παραγωγὸς τῆς φύσεως ⁴⁾. Ὅλοι δὲ αἱ ἰδιότητες αὐτοῦ τοῦ θεοῦ,

1) Duperrons, Zendavesta (1755).

2) Justi, Handbuch der Zendsprache (Leipzig 1964).— Geiger Handbuch der Avestasprache (Erlang. 1879).— Bartholomae. Das altiranische Verbum. (Münch 1874).

3) Dunker, Geschichte des Altertums. (Berlin 1852—57).

4) Εὐσεβίου. Εὐαγ. προπαρ. βιβλ. α', σελ. 42.

ὥς καὶ οἱ Αἰγύπτιοι παρεδέχοντο, περιωρίζοντο εἰς τὴν Ἀπόλυτον Δύναμιν, τὸν Νοῦν καὶ τὴν Ἀγάπην ¹⁾). **Μάλιστα δ' ἀληθεύειν τοῦτο γάρ μόνον δύνασθαι τοῖς ἀνθρώποις ποιεῖν θεῶ παραπλησίους** ἐπεὶ καὶ τοῦ θεοῦ, ὥς παρὰ τῶν μάγων ἐπυνθάνετο, **δν Ὠρομάζην καλοῦσιν ἐκεῖνοι, εοικέναι τὸ μὲν σῶμα φωτί, τὴν δὲ ψυχὴν ἀληθείᾳ** ²⁾) Τὸ κυριώτερον δὲ χαρακτηριστικὸν τῆς θρησκείας τοῦ ἤτο ἡ Πυρολατρεία.

Ἡ Ζωροαστρικὴ Μύησις εὐρίσκεται πλήρης εἰς τὴν Ζενδ-Ἀβέστα ³⁾), γραφεῖσιν κατὰ τινες εἰς τὴν ἐποχὴν τοῦ Ἀρταξέρξου.

Τὸ πρῶτον μέρος της, ἡ «Γιάσνα» ⁴⁾), περιλαμβάνει τὸ «Βιβλίον τῶν θυσιῶν» εἰς 72 Κεφάλαια, καλούμενα «Χά» καὶ ἀναφερόμενα εἰς διαφόρους θεότητες, αἵτινες κατὰ τὸν Rojer δὲν εἶναι ἄλλαι, εἰμὴ αὐταὶ αὗται τῶν Βραχμάνων Ἰνδῶν, ἀποτελοῦσαι διαδοχὴν εἰς ὅλην τὴν διδασκαλίαν τῶν Περσῶν ⁵⁾). Τὰ δὲ Κεφάλαια 28-53 ἀποτελοῦνται ἀπὸ τὰ πέντε «Γκάθα», ἥτοι Τραγούδια τοῦ Ζωροάστρου ⁶⁾). Τὸ δεύτερον μέρος, ἡ «Βενδινδὰδ»—ἀπὸ τὴν λέξιν βιδάε-βὸ-δάτα, ἥτις σημαίνει «Ἐναντίον τῶν Δέβς, ἥτοι τῶν Δαιμόνων»—περιλαμβάνει εἴκοσι δύο ἀποσπάσματα εἰς διαλόγους, διαμειβομένους μεταξὺ τοῦ Ὠρομάζη, θεοῦ τοῦ φωτός, καὶ τῶν προφητῶν τοῦ Ζωροάστρου, καὶ ἀναγομένους εἰς τὸν ἥρωα Γίμαν, τὸν ἐπὶ κεφαλῇ τῶν Γενναίων ἐπαγρυπνοῦντα ἐπὶ ὅλου τοῦ κόσμου. Τὸ τρίτον μέρος, τὸ «Βισπερέδ»—ἐκ τῆς λέξεως βίσπε-ρατάβο, σημαίνουσης «Πνεύματα»—περιλαμβάνει προσευχάς, καὶ τὸ τέταρτον, τὰ «Γιάστς», εἶναι ἐπικλήσεις. Ὁ Πλίνιος ἰσχυρίζεται ὅτι εἰς τὴν Ἀβέστα εὐρίσκονται πολλὰ ἱατρικὰ παραγγέλματα καὶ δὴ θεραπεῖαι ἐπιτυχχανόμενα ὑπὸ τῶν ἱερέων δι' ἐπικλήσεων ⁷⁾). Αἱ

1) Ἀθην. Κίρσ. Ἡδίοι. Αἰγυπτ. τόμ. α', σελ. 144—147.

2) Πορφυρίου, Βίος Πυθαγόρου 41.

3) Spiegel, Avesta, die heiligen Schriften der Persen. (Leipzig 1852).

4) Harlez. Avesta, livre sacré des sectateurs de Zoroastre, (Lütt. 1875).

5) Rojer, Περὶ Θρησκείας.

6) Haug, Die Gathas des Zarathustra. (Leipz. 1860).

7) Πλινίου. XXX, 1.

ἐπικλήσεις αὗται ἀπευθύνονται πρὸς τὸν Τίστριαν, τὸν Χάομα ἢ Σόμαν, θεὸν τῶν φαρμάκων, τὴν Ἄχην, ὄφιν, σύμβολον τῆς ἀστροπῆς καὶ τῆς ὠφελίμου εἰς τὴν Γεωργίαν βροχῆς, πρὸς τὰ κακὰ πνεύματα Δέβα, Δρούδς καὶ Πέρι, διὰ νὰ τὰ ἡσυχάσῃ κατόπιν τῆς τάσεως ἣν ἔχουσι βαδίζοντα πρὸς τὸ κακόν. Ἀπευθύνονται προσέτι πρὸς τὸν Μίθραν ἢ Μεσίτην θεόν, ὅμοιον μὲ τὸν Ἑρμῆν, καὶ εἰς τὰς «Φραβάξεις», ἥτοι τὰς ψυχὰς τῶν νεκρῶν ¹⁾).

* *

Κατὰ τὰ δόγματα τοῦ Ζωροάστρου, εἰς τὸν κόσμον χωρίζονται πάντοτε οἱ πιστοὶ ἀπὸ τοὺς τὰ εἰδῶλα λατρεύοντας, ἐξ ὧν οἱ δεύτεροι, ὡς ἄπιστοι ἢ ἄχρηστοι μᾶλλον, θὰ κριθῶσι ριπτόμενοι εἰς φρέαρ, σύμβολον τοῦ αἰωνίου σκότους. Καὶ ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν μετέπειτα Χριστιανισμόν, ὁ Ζωροάστρης δὲν παραδέχεται πτωχοὺς τῷ πνεύματι, ἀλλὰ τοῦναντίον ζητεῖ τοὺς ὁπαδούς του βαδίζοντας ἐν σοφίᾳ καὶ πιστεύοντας διὰ τοῦ φωτός, τῆς πηγῆς τῆς ἀενάου σοφίας. Δηλαδή ἐδίδασκεν αὐτὸ τὸ ὁποῖον βραδύτερον διετύπωσεν ὁ Πυθαγόρας: **νοῦς πανθ' ὁρᾷ καὶ πάντ' ἀκούει, τὰ δ' ἄλλα τυφλὰ καὶ κωφὰ** ²⁾). Ὁ δὲ σοφὸς φίλος μου, ἱστοριοδίφης Δ. Καραχάλιος, εἰς σχετικὴν μελέτην του περὶ Ζωροάστρου, ἀναφέρει μεταξὺ ἄλλων καὶ τὰ «Μαγικὰ Λόγια» τοῦ Ζωροάστρου, ἥτοι τὰ σοφὰ ἀποφθέγματα, τὰ ὁποῖα διέσωσαν ὡς Χαλδαϊκὰ οἱ περίφημοι Ἑλληνες τῆς Ἀναγεννήσεως, Γαζῆς, Χαλκοκονδύλης, Πλήθων, Ψελλὸς κ.λ.π. Μεταξὺ τῶν «Λογιῶν» αὐτῶν, τὰ ὁποῖα εἶναι πολλὰ εἰς ἀρχαϊκὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν, ἀναφέρω ἐν μεταφράσει καὶ τὰ ἑξῆς:

— Ἀφοῦ σοῦ μέλλει νὰ ἀνοίξῃς τὸν ἱερὸν παράδεισον τῆς εὐσεβείας, ὅπου συγκεντρώνονται ἡ ἀρετὴ, ἡ σοφία καὶ ἡ εὐνομία, ζήτησε σὺ τὴν ὁδὸν τῆς ψυχῆς, τὴν ὁποίαν διὰ τινος τάξεως, ὑπηρετήσας τὸ σῶμα, πάλιν θ' ἀνεγείρῃς εἰς τὴν τάξιν ἀπὸ τὴν ὁποίαν ἡμποδίσθης, ἀφοῦ ἐνώσης τὸν ἱερὸν λόγον μὲ ἔργα.— Ἐάν ποτε ἴδῃς τὸ ἱερὸν φῶς χωρὶς μορφὴν νὰ λάμπῃ καὶ νὰ σκιρτᾷ ὅλον

1) Müller. Sacred books of the East. (Oxf. 1880).

2) Πορφυρίου Βίος Πυθαγόρου, 46.

εἰς τὰ βάθη τοῦ κόσμου, ἄκουσον τὴν φωνήν του.—Εἰς τὴν ψυχὴν σου θὰ κατοικήσουν θηρία.—Ἐὰν ἀφιερῶσης τὸν φωτεινὸν νοῦν εἰς ἔργα εὐσεβείας, θὰ σώσης καὶ τὸ θνητὸν σῶμα.—Ἐπάρχει κάτι τὸ εὐνόητον, ἀλλὰ πρέπει νὰ τὸ ἐννοήσης μὲ τὸ ἄνθος τοῦ νοῦ κλπ. κλπ. ¹⁾).

* *

Οἱ Πέρσαι δὲν παρεδέχοντο ὅτι ὁ Θεὸς ἠδύνατο νὰ ἔχη ὁμοιότητα μὲ τοὺς ἀνθρώπους, ὅπως ἐπίστευον οἱ Ἕλληνες καὶ οἱ Ἑβραῖοι, καὶ διὰ τοῦτο ὄχι μόνον δὲν ἀνήγειραν ναοὺς, βωμοὺς καὶ ἀγάλματα, ἀλλ' ἀπ' ἐναντίας ἐμέμφοντο καὶ ἐθεώρουν μαρτὺς ὅλους ὅσους ἐστοχάζοντο κάτι παρόμοιον ²⁾). Τὰς θυσίας δὲ ἐτέλουν ἐπὶ τῶν ὁρέων καὶ πρὸς τὸν «Δία», ἥτοι τὸν «Κύκλον τοῦ Οὐρανοῦ». Προσέτι ἐθυσίαζον εἰς τὸν ἥλιον, τὴν Σελήνην, τὴν Γῆν, τοὺς Ἀνέμους καὶ τὸ Πῦρ. Ἐπῆρχον καὶ εἰδικοί ἱερεῖς τοῦ πυρός, καλούμενοι «Ἀθραβάν», καὶ οὗτοι ἦσαν κατὰ πᾶσαν πιθανότητα οἱ μάγοι, ὑπὸ τοὺς ὁποίους βραδύτερον συμπεριέλαβον ὅλους τοὺς σοφούς των ἀνδρας.

Ἀπὸ τοὺς Ἀραβας καὶ τοὺς Ἀσσυρίους ἔμαθον κατόπιν νὰ θυσιάζουν καὶ πρὸς τὴν Ἀφροδίτην, τὴν ὁποίαν οἱ μὲν Ἀσσύριοι ὠνόμαζον Μύλιτταν, οἱ Ἀραβες Ἀλίτταν καὶ οἱ Πέρσαι Μίτταν. Τοὺς δὲ νεκροὺς των δὲν τοὺς ἔθαπτον, ἀλλὰ τοὺς ἐξέθετον εἰς ὑψηλὰ μέρη πρὸς βορὰν τῶν γυπῶν καὶ τῶν ὁρνέων, ἐξαιρουμένων τῶν ἀκαθάρτων νεκρῶν, οἵτινες δὲν ἔπρεπεν οὔτε τὴν ἱερὰν γῆν νὰ μιάνωσιν, οὔτε τὸ καθαρὸν πῦρ καὶ ὕδωρ. Ἐπειδὴ δὲ δὲν ἠδύναντο ἄλλως νὰ τοὺς ἐξαφανίσουν, τοὺς ἔθετον ἐντὸς θηκῶν ἐν εἶδη σαρκοφάγων καὶ περιέβαλλον τὰς θήκας τῶν ἀκαθάρτων μὲ σχοινίον, σημαῖνον ὅτι ὁ τάφος ἐκρέματο εἰς τὸν ἄερα χωρὶς νὰ ἄπτεται τῆς ἱερᾶς γῆς ³⁾).

* *

Τὰ Μυστήρια τῶν Περσῶν εἶχον τὴν παράδοσιν των ἐκ τῶν Βραχμάνων, οἵτινες ὁμοίως ἔνα ὑπέρτατον Θεὸν ἀνεγνώριζον.

1) Καρχαλίου Δ. Περὶ Ζωροάστρου. (Λ. Β. Β. 1933).

2) Ἡροδότου, I, 131 καὶ Στράβωνος, Βιβ. 15, σελ. 732.

3) Spiegel, Avesta—Einleitung 2. (Leipz. 1852).

Ἀλλὰ εἰς πολλὰ σημεία ἀπαντῶνται τελειότερα τῶν Ἰνδικῶν εἰς φιλοσοφικὴν βαθύτητα, ἃν καὶ οἱ Ἰνδοὶ ὑπερεῖχον πάντοτε κατὰ τὰ τελετουργικὰ καὶ τυπικά. Ἡ διαφορὰ ἔγκειται εἰς τὴν τάξιν τῶν ἱερέων, ἐκ τῶν ὁποίων οἱ μὲν εἶχον κληρονομικὰ δικαιώματα καὶ ἦσαν ὑποχρεωμένοι νὰ ἀκολουθῶσι τὸ ἱερατεῖον, οἱ δὲ ἄλλοι ἦσαν οὐχὶ οἱ «Βραχμᾶνες», ἀλλὰ οἱ θελήσαντες κατόπιν νὰ γίνωσιν ἱερεῖς «Σαμαναῖοι».

Κατὰ τὸν Πορφύριον : *Ἰνδῶν τῆς πολιτείας εἰς πολλὰ γενεμημένης, ἔστι τι γένος παρ' αὐτοῖς τῶν θεοσόφων, οὓς γυμνοσοφιστὰς καλεῖν εἰώθασιν Ἕλληνας, τούτων δὲ δύο αἰρέσεις· ὧν τῆς μὲν Βραχμᾶνες προΐστανται, τῆς δὲ Σαμαναῖοι ¹⁾.*

* * *

Ἡ Βραχμανικὴ Διδασκαλία ἐστηρίζετο κυρίως ἐπὶ τῶν Νόμων τοῦ Μανουῦ, οἵτινες μετὰ τῶν Βεδῶν ἀπῆρτιζον τὸ κυριώτερον μέρος τῶν Ἱερῶν των Βιβλίων. Οἱ Κώδικες τοῦ Μανουῦ, ἔχοντες καὶ οὗτοι ὡς βάσιν ὁλόκληρον σύστημα κοσμογονικὸν καὶ εἰς μεταφυσικὰς διδασκαλίας βασιζόμενον, ἐξέθετον ὁλόκληρον διοικητικὸν σχέδιον, ἐμφανιζόμενον ὡς κοσμοθεωρίαν ἀπόλυτον, ἐφ' ὅσον μάλιστα σὺν τοῖς ἄλλοις περιελάμβανε καὶ συστήματα ἀνατροφῆς, οἰκογενειακῆς τακτικῆς, ἰδιωτικὰ παραγγέλματα, κανόνας διαίτης καὶ καθάρσεως, διοικήσεως τοῦ βασιλέως καὶ τῆς τάξεως τῶν πολεμιστῶν, δικονομίαν πολιτικὴν καὶ ποινικὴν, ποινὰς καὶ ἐξιλασμοὺς κ.λ.π.

Ἀξιοσημεῖωτον εἶναι ὅτι ὁ Κῶδιξ ὁ περιέχων τοὺς νόμους τοῦ Μανουῦ ἦτο γραμμένος εἰς 2.685 δίστιχα ²⁾, ὡς καὶ πάντες σχεδὸν οἱ πρῶτοι νόμοι τῆς ἀνθρωπότητος. Ὁ δὲ λόγος εἶναι εὐνόητος, διότι, ὡς γνωστόν, εὐκολώτερον ἀποστηθίζονται οἱ νόμοι καὶ οἱ κανόνες γραφόμενοι ἐμμέτρως, ὡς ἔπραξαν καὶ πολλοὶ ἐκ τῶν πρώτων ἀρχαίων Ἑλλήνων νομοθετῶν.

Τὰ δὲ Βεδικά βιβλία ³⁾, τὰ κυρίως ἱερὰ τῶν Ἰνδῶν, ἦσαν τέσ-

1) Πορφύριον, Περὶ ἀποχῆς ἐμψύχων IV. 17.

2) Strehly, Annales du Musée Guimet. (Paris. 1893).

3) Kaegi, Der Rigveda, älteste Literatur der Inder. (Leipzig. 1883).

σαρα τὸν ἀριθμὸν (ΡΙΓβέδα, ΣΑΜΑΒέδα, ΓΙΑΖΟΥΡΒέδα καὶ ἈΤΑΡ-
ΒΑΒέδα), ἔξ ὧν ἕκαστον διηγεῖτο εἰς τρία μέρη, τὴν «Μάντρα»,
«Βραχμάνα» καὶ «Σοῦτρα». Ὀλόκληρον τὸ περιεχόμενον τῶν βι-
βλίων τούτων εἶναι καθαρῶς θρησκευτικοὶ ὕμνοι, ἀφορῶντες ἐπι-
κλήσεις θεῶν εὐχαριστίας, θυσιαστηρίους προσευχάς, δογματι-
σμοὺς καὶ ἄλλα ὅμοια. Ἀνάγόμενα ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἰς τὸν
5' αἰῶνα, ἀναφέρονται καὶ ἀπευθύνονται πρὸς τὸν μέγιστον
θεὸν καὶ εκπαιδευτὴν Ἰνδραν (ἀντιστοιχοῦντα πρὸς τὸν Δία τῶν
Ἑλλήνων) Ἀνύαν, Γιάμαν, Σουρίαν, Βαρούναν, Χάνδραν καὶ
ἄλλους ¹).

Τὸ ὥραϊον εἰς τὰ βιβλία ταῦτα εἶναι ἡ ἀντιδιαστολὴ ἣτις
παρατηρεῖται μεταξὺ ἠθικῶν καθηκόντων καὶ θρησκείας. Διότι
οἱ Ἰνδοὶ τονίζουν ὅτι εἶναι ἀπείρως προτιμότερα τὰ ἠθικά κα-
θήκοντα τῶν θρησκευτικῶν, ἀναγομένων τῶν τελευταίων συνή-
θως εἰς ὑποκρισίαν καὶ ψευδοευλάβειαν. Ἐκπίπτει δὲ πάντοτε
κατ' αὐτοὺς ὁ ἀμελῶν τὰ ἠθικά καθήκοντα, ἔστω καὶ ἂν ἐκπληροῖ
ἅπαντα τὰ θρησκευτικά. Διότι ἡ θρησκευτικὴ ἐκδήλωσις δὲν ἀξι-
ζει τίποτε ἂν γίνεται δι' ὑποκρισίας, ὅπως καὶ ἡ ἀρετὴ ὅταν ὡς
μέσον ἐκτελέσεως χρησιμοποιοῖ δόλον παύει καὶ νὰ μετέχη τῆς
ἠθικῆς.

Τὸ μέγεθος τῆς ποιητικῆς περισκέψεως τοῦ Κώδικος τοῦ
Μανουῦ μόνον πρὸς τοὺς ψαλμοὺς τοῦ Δαυὶδ θὰ ἠδύνατο νὰ συγ-
κριθῇ. Ἀπαιτεῖ ἀγάπην καὶ μόνον ἀγάπην ἀπὸ πάντας καὶ πρὸς
πάντας. Ὁ ἀπέχων τῆς ζυφοκτονίας ὀφείλει νὰ εἶναι βέβαιος ὅτι
θὰ ἀπολαύσῃ τῶν μεγαλυτέρων εὐδαιμονιῶν. Ἡ ἔκφρασις θλίψεως
ἀπαγορεύεται ρητῶς, καὶ ὅταν ἀκόμη πραγματικὴ αἰτία πρὸς
ἐκδήλωσιν ταύτης ὑπάρχῃ, ὁ ἄνθρωπος ὀφείλει νὰ εἶναι πάντοτε
εὐχαρὶς καὶ πρᾶος, διὰ νὰ κληρονομήσῃ τὸν Οὐρανὸν τῆς Ἀγά-
πης. Ὁ οἶκτος καὶ ἡ δυστυχία ἔχουσιν ἀνάγκην σεβασμοῦ, διὰ
τοῦτο οἱ πτωχοὶ καὶ οἱ ἀσθενεῖς, τὰ παῖδιά καὶ οἱ γέροντες πρέ-
πει νὰ εἶναι κύριοι τῆς ἀτμοσφαίρας. Εἰς δὲ τὰς γυναῖκας ἀρκεῖ
μόνον ἀνάλογος σεβασμός, διότι αὗται ἐθεωροῦντο ἴσαι μὲ
τὸν ἄνδρα καὶ τὰ αὐτὰ ὡς ἐκεῖνος δικαιώματα ἔχουσαι. Ὁ πα-

1) Müller, *The hymns of the Rigveda*. (Leipzig. Essays 1869—76).

τῆς εἶναι σεβασμιώτερος ἑκατὸν παιδαγωγῶν, ἢ δὲ μήτηρ ἑκατὸν πατέρων. Καὶ γάμος ἕξ ἀμοιβαίας συμπαθείας ἦτο ἡ σύζευξις τῶν οὐρανίων Μουσικῶν . . . καὶ λοιπὰ ὅμοια πρὸς τὰς βάσεις τῶν ἠθικῶν ἀρχῶν ὧν τῶν λαῶν καὶ ὅλων τῶν αἰώνων ¹⁾).

*
* *

Ἄπαντες ὅμως οἱ Ἰνδοί. ἂν καὶ διηροῦντο εἰς πολλὰς αἰρέσεις, ὧν αἱ κυριώτεραι ἦσαν ἡ τῶν Σακτῶν, τῶν Σιβαΐτῶν καὶ τῶν Βισνουϊτῶν ²⁾, συνεκεντροῦντο εἰς τὸ αὐτὸ φιλοσοφικὸν σύστημα, βασιζόμενον ἐπὶ τῶν ἱερῶν τῶν βιβλίων, τῶν σκοποῦντων τὴν ἀπελευθέρωσιν τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὰ ἐπίγεια δεινὰ, ὧν τὸ χεῖριστον ἦτο ἡ **ἀγνοια** ³⁾).

Αἱ περισσότεραι τῶν Ἰνδικῶν αἱρέσεων παρεδέχοντο τὴν μετεμψύχωσιν, ὅτι δηλαδή ὁ ἄνθρωπος ἔπρεπε νὰ διέλθῃ διὰ πολλῶν μεταλλαγῶν, μέχρις οὗ φθάσῃ εἰς τὴν τελειότητα καὶ εἰσέλθῃ εἰς τὴν «Νιρβάναν» ⁴⁾, τὸν τόπον τῆς μακαριότητος.

Τὰ περὶ τῆς Μύσεως τῶν Ἰνδῶν δὲν εἶναι οὔτε κατὰ προσέγγισιν γνωστά, διότι ἐτηρεῖτο κατ' αὐτὴν ἄκρα ἐχεμύθεια, ἥτις καὶ μέχρι σήμερον παρατηρεῖται εἰς τοὺς κλάδους τῶν διαφόρων αἱρέσεων. Ἄλλ' ἐκ τοῦ Κώδικος τοῦ Μανου καὶ τῶν Βεδικῶν Βιβλίων δύναται τις νὰ συμπεράνῃ ὅτι ἡ Μύσις ἐστρέφετο περὶ ἐν ὑπέρτατον ὄν, τὸν Ἰνδραν, καὶ περὶ τὸν ἐξαγνισμὸν τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς, ἥτις διὰ ταύτης ἔπρεπε νὰ φθάσῃ μέχρι τοῦ ὑπερτάτου ὄντος.

Ἀλλὰ καὶ παρὰ τοῖς Ἰνδοῖς ἡ πάλη διεξήγετο μεταξὺ τῶν Ἀγαθῶν καὶ τῶν Κακῶν πνευμάτων, καὶ τὴν μὲν νίκην τοῦ ἀγαθοῦ ἐξεπροσώπει ὁ Ράμας, ἐνσαρκωθεὶς εἰς τὸν θεὸν Βισνου τῇ παρακλήσει τῶν ἀγαθῶν πνευμάτων, τὸ δὲ κακὸν ἐξεπροσώπει ὁ Ραβάνας, ἀρχηγὸς τῶν πονηρῶν δαιμόνων. Ἀμφότεραι αἱ ἀπόψεις αὗται τῆς πάλης τοῦ Καλοῦ καὶ τοῦ Κακοῦ περιλαμβάν-

1) Janet, Histoire de la science politique dans ses rapports avec la morale (Paris 1886).

2) Barth, Les Religions de l'Inde. (Paris 1879).

3) Λουκιανοῦ, περὶ Διαβολῆς, 1.

4) Müller. Die Bedeutung von Nirvana. (Zeitschr.)—Lassen, Indische Altertumskunde. (Leipz. 1874).

νονται εἰς τὰ Ἰνδικὰ ἔπη Ραμάγιανα καὶ Βαχαβαράτα, τὰ ὅποια, ὥς γνωστόν, μετέφρασεν εἰς τὴν Ἑλληνικὴν, διατρίψας ἐπὶ πολλὰ ἔτη εἰς Ἰνδίας κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ παρελθόντος αἰῶνος καὶ ἐνδυνθεῖς τὴν στολὴν τῶν Βραχμάνων, ὁ Ἑλλήν Δημήτριος Γαλανός, ὁ Ἀθηναῖος ¹⁾).

Ἐν γένει, τὰ Μυστήρια τῶν Ἀνατολικῶν λαῶν δὲν ἀπέβλεπον εἰς ἄλλον σκοπὸν, εἰμὴ εἰς τὸ νὰ γίνῃ ὁ ἄνθρωπος τέλειος, κάτοχος τῆς ὑψίστης γνώσεως χάριν τοῦ ἀγαθοῦ, καὶ οὐχὶ πρὸς ἐξυπηρέτησιν ταπεινῶν σκοπῶν, ὑποκείμενος ἄλλωστε πάντοτε εἰς τὸν νόμον τῆς ἀδιαλείπτου ψυχικῆς καὶ πνευματικῆς ἐξελίξεως, ἡ ὁποία ἄγει πρὸς τὴν τελειοποίησίν του ἐν τῇ παρούσῃ ζωῇ ²⁾).

Ἀλλὰ, κατὰ τὰ δόγματα ταῦτα, καὶ αἱ θεωρίαι περὶ Θεοῦ καὶ περὶ Ἀθανασίας τῆς ψυχῆς, πρὸς κατανόησιν τῶν ὁποίων καὶ ἀνέυρεσιν τῆς περὶ αὐτῶν ἀληθείας ἡσχολήθησαν ὅλα τὰ μεγάλα πνεύματα τῶν Ἀνατολικῶν Λαῶν, ἡρευνήθησαν καὶ ἐσυστηματοποιήθησαν τελειότερον ὑπὸ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων Φιλοσόφων, οἱ ὅποιοι, ὥς θὰ ἴδωμεν περαιτέρω, ἐδημιούργησαν καὶ αὐτὴν τὴν Μεταφυσικὴν (Ἀριστοτέλης), διὰ νὰ ἐξιχνιάσουν τὴν ὑπόστασιν τῶν ὄντων καὶ νὰ διασαφηνίσωσι τὴν ἔννοιαν τοῦ Θεοῦ ὥς δημιουργοῦ τοῦ παντός.

1) Τυπάλδου, Βιογραφία Γαλανοῦ, (Ἑλλ. φιλολογ. Σύλλογος, τόμ. ΔΒ, 1911). — Γαλανοῦ, Βαχαβαράτα (1845), — Βαγαβάτα (1848), — Γιτὰ (1848, — Ἰτιχάσα (1851. — Δούργα (1853), — Χιτοποδάσα (1851), — Ραγουβάνσα (1850), (Ἔκδοσ. Γ. Τυπάλδου).

2) Hall, Rational refutation of the Hindu philosophical systems, (Kalc. 1862).

II

ΤΑ ΠΡΟΕΛΕΥΣΙΝΙΑΚΑ ΜΥΣΤΗΡΙΑ

Ἡ τροχιά τὴν ὁποίαν ἠκολούθησαν τόσον τὰ Αἰγυπτιακὰ Μυστήρια, ὅσον καὶ τὰ τῶν Ἀσιατικῶν Λαῶν, διὰ νὰ φθάσουν τὸ πρῶτον εἰς τὴν Θράκην καὶ ἔπειτα εἰς τὴν λοιπὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν νῆσον Κρήτην, εἶναι δύσκολον νὰ καθορισθῇ. Ἀφ' ἑνὸς μὲν διότι οἱ διασωθέντες ἀρχαῖοι ἱστορικοὶ συγγραφεῖς δὲν ἠσχολήθησαν εἰδικῶς περὶ τῶν Μυστηρίων καὶ συνεπῶς δὲν παρέχουν λεπτομερείας περὶ τῆς λειτουργίας καὶ τῆς μνήσεως τῶν ὁπαδῶν των, καὶ ἀφ' ἑτέρου διότι ἔξ ἄλλων τεκμηρίων, ἥτοι γραπτῶν, μνημείων κ.λ.π., δὲν παρέχεται συνεχὴς ἢ ἐξέλιξις αὐτῶν.

Αἱ θρησκεῖαι τῶν ἀρχαίων Ἑλληνικῶν Φυλῶν καὶ τὰ συνδεόμενα μὲ ταύτας Μυστήρια εἶναι, κατὰ τὴν ἐπικρατοῦσαν μεταξὺ τῶν ἀρχαιολόγων γνώμην, Αἰγυπτιακῆς προελεύσεως, καὶ σπουδαῖοι συγγραφεῖς ὑποστηρίζουν ὅτι δυνατόν νὰ εἶναι καὶ Ἀρίας, εἰσαχθέντα εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐκ τῆς κεντρικῆς Ἀσίας, εἰς ἐποχὰς παλαιότητας. Φαίνεται ὅμως ὅτι, κατὰ τὰς πρώτας περιόδους τῶν θρησκευτικῶν ζυμώσεων εἰς τὰς Ἑλληνικὰς χώρας, αἱ ἔξωθεν εἰσαχθεῖσαι θρησκευτικαὶ θεωρίαι, ἀναμιχθεῖσαι μὲ ἀρχὰς καὶ δοξασίας, μὲ σύμβολα καὶ τελετουργικά, μὲ δόγματα καὶ ἐπιδράσεις παντοίας προελεύσεως, ἐπεκράτησαν τὸ πρῶτον εἰς τὴν Θράκην καὶ ἐκεῖθεν διεδόθησαν μεταξὺ ὅλων τῶν τότε λαῶν τῆς Ἑλληνικῆς Χερσονήσου καὶ τῶν νήσων ¹⁾. Καὶ τὸ σημεῖον εἰς τὸ ὁποῖον συμφωνοῦσιν οἱ περισσότεροι συγγραφεῖς εἶναι ὅτι

1) Darmesteter, *Essais Orientaux*. (Paris, 1883).

τὰ Ἑλληνικὰ Μυστήρια ὠρμήθησαν τὸ πρῶτον ἐκ τῆς Θράκης ¹⁾, προελθόντα ἐκ τῆς Φρυγίας, διὰ τῆς λατρείας τῶν Καβείρων ²⁾, μετὰ τῆς ὁποίας συνεδέθη βραδύτερον ἡ Ὁρφικὴ Θεογονία, ἡ ἀποτελέσασα ἐπὶ αἰῶνας τὴν πλέον μυστικὴν θρησκείαν τῶν πρώτων Ἑλληνικῶν χρόνων. Κατὰ τὸν Στράβωνα δέ: **Κάβειροι δοκοῦσι προσηγορεῦσθαι ἀπὸ Καβείρων τῶν κατὰ Φρυγίαν ὄρων, ἐπεὶ ἐντεῦθεν μετηνέχθησαν** ³⁾).

Ὡς ἐμψυχωτικὸν πνεῦμα καὶ ὥς πατὴρ τῶν Ἑλλήνων μυσταγωγῶν ⁴⁾ ἀναφέρεται ὁ Ὁρφεύς, τοῦ ὁποίου πατρὶς ἦτο τὸ Λεϊβηθρον ἢ Πίμπλιαι, κατὰ τὸν Ἡσύχιον, τοῦ Ὀλύμπου, ὥς υἱὸς τῶν Μουσῶν καὶ πρῶτος ἱερεὺς τοῦ Διονύσου ⁵⁾.

Εἶναι γνωστὸν ὅτι περὶ τὸν Ὁρφέα, ποιητὴν, προφήτην, κιθαρωδόν, κοινωνὸν ὅλων τῶν Μυστηρίων τῶν Ἀνατολικῶν λαῶν, ἐμπεποτισμένον μὲ ὁράματα καὶ ὄνειροπολήσεις, στρέφεται ὁλόκληρος ὁ ἀρχαῖος Ἑλληνικὸς κόσμος καὶ ἐδημιουργήθησαν περὶ αὐτοῦ παραδόσεις καὶ μῦθοι θρησκευτικοί, διαθρέψαντες ἐπὶ πολλὰς γενεὰς καὶ μακρὰς χρονικὰς περιόδους μέγιστα τμήματα τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος ⁶⁾. Ἀποβαίνει δυσχερὲς ὅμως εἰς τὸν ἱστοριοδίφην νὰ διακρίνῃ τὰς ἀληθεῖς βάσεις τῶν θρησκευτικῶν θεωριῶν καὶ τῶν καλλιτεχνικῶν ἢ φιλοσοφικῶν δογμάτων ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐστηρίχθη ὁ θαυμασμὸς καὶ ἡ λατρεία τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνικοῦ κόσμου.

Σὺν τῷ χρόνῳ ἐδημιουργήθησαν φανατικοὶ ὁπαδοὶ τῆς Ὁρφικῆς Θεοσκείας καὶ ἀπετέλεσαν μεγάλας ὁμάδας, αἵτινες, μὴ ἔχουσαι ἴδιον ἱερόν, μετέδιδον διὰ τοῦ λόγου καὶ τῶν συγγραμμάτων τὰ δόγματα τοῦ Ὁρφέως. **Οὗτοι ἀναγράψαντες προστάτην τῆς αἰρέσεως αὐτὸν τὸν Ὁρφέα, παρεδόθησαν εἰς**

1) Bode, De Orpheo, (Göt. 1824).—Gerhard, Orpheus und die Orphiker (Berlin 1859).

2) Decharme. Μυθολογία τῆς Ἀρχ. Ἑλλάδος. (Ἀθῆναι 1925).

3) Στράβωνος. XII, 556.—Ἀπολλ. σημ. I, 917.

4) Πλάτωνος, Πολιτ. 669.—Νόμ. II 669—Φίληβ. 66—Κρατύλ. 402.

5) Maury Luis Ferd. Alfred, Histoire des Religions de la Grèce antique. (Paris 1857—60).

6) Ἀριστοφάνους. Βάτραχοι, 32.

λατρείαν τοῦ Βάκχου, ἀπεκδεχόμενοι ἐξ αὐτῆς γαλήνην ψυχῆς καὶ θρησκευτικὴν παραμυθίαν ¹⁾.

Ἐπικρατεστέρα καὶ θετικωτέρα ὁμως γνώμη θεωρεῖται, ὑπὸ τῶν ἐγκυριότατων εἰς τὴν μελέτην τῆς Ὀρφικῆς θρησκείας καὶ τῶν Μυστηρίων, ὅτι ὁ Ὀρφεύς, ὡς ἐκπρόσωπος μιᾶς παρωχημένης ἐποχῆς, θρησκευτικῶν πολέμων καὶ μεταρρυνθίσεων, συνεκέντρωσεν εἰς ἑαυτὸν ὅλην τὴν τότε σοφίαν, συμβολιζομένην διὰ τῆς θεογονίας καὶ τῆς νομοθετικῆς ἐργασίας τῶν μεγάλων ἐκπαιδευτῶν, Ὀσίριδος, Ζωροάστρου, Χαμουράμπη, Μανού, Μωϋσέως καὶ Μίνως . . . καὶ διὰ τῆς ποιήσεώς του ἐδημιούργησεν ἰδίαν, θεογονίαν, ἀγαγὼν αὐτὴν πρὸς τὸν Ζαγρέα Δία καὶ Διόνυσον ²⁾, τὰς Βάκχας καὶ Δρυάδας κ.λ.π. ³⁾. Ἡ θεογονία ⁴⁾, διὰ τῶν Ὀρφικῶν Ὑμνων ⁵⁾ καὶ τελετῶν, ἔλαβεν οὕτω μορφήν ποιητικὴν, ἢ φαντασία μεμιγμένη μὲ τὴν φιλοσοφίαν ὠργίασε, καὶ ἡ τέχνη ὠφείλε διὰ τῆς Ὀρφικῆς παραδόσεως νὰ εἶναι ἱερά, συνδεδεμένα ἀρρήκτως μὲ τὴν μητέρα θρησκείαν, ἣτις ἀφύπνιζεν εἰς τὴν καρδίαν τῶν ἀνθρώπων τὴν γνῶσιν τῶν θεῶν ἢ τῆς ἀληθείας.

Ἡ λατρεία πρὸς τὸν Ζαγρέα Δία καὶ Διόνυσον εἶχε καθιερωθῇ ἐπὶ τῆς Νήσου Θάσου κυρίως, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ πολλῶν ἄλλων μερῶν τῆς Ἑλλάδος, διὰ τῶν Μυστηρίων τῶν Καβείρων, τὰ ὅποια προηγήθησαν τῶν Ὀρφικῶν καὶ Ἐλευσινιακῶν Μυστηρίων.

Φαίνεται ὁμως ὅτι βραδύτερον κατεπολέμησεν ὁ Ὀρφεύς τὴν λατρείαν τῶν Καβείρων καὶ ἐντεῦθεν ἐδημιουργήθη ὁ θρύλος ὅτι κατεσπαράχθη ὑπὸ τῶν Μαινάδων ⁶⁾ ἢ, κατὰ τὸν Πausανίαν,

1) Müller. K, Ἱστορία τῆς Ἑλλήν. Φιλολογίας, τόμ. I. σελ. 326 (Ἀθήναι 1884).

2) Κλήμεντος Ἀλεξανδρέως. Admonit., ad Gent. p. II, 12 Sylb. (Leipz. 1995—6).

3) Ἡροδότου. II, 81 — Rapp. Die Mänade im Griech. Cultus. (Rh. Mus. 1872).

4) Müller K., Prolegomena Mythologiae p. 379—336 (Götting. 1825).—Grote, Geschichte Griechenlands. (Berlin 1880).

5) Lobeck, Aglaophamus. (Königsb. 1829).

6) Decharme, Μυθολογία τῆς Ἀρχαίας Ἑλλάδος. Σελὶς 568 (Ἀθήναι 1925).

ἀπέθανε κατακεραυνωθείς ὑπὸ τοῦ Διός, διότι ἀπεκάλυπεν εἰς τοὺς ἀνθρώπους τὰ μυστικά τῶν θεῶν: **κεραυνωθῆναι δὲ αὐτόν, τῶν λόγων ἕνεκα ὧν ἐδίδασκεν ἐν τοῖς μυστηρίοις, οὐ πρότερον ἀκηκοτάς ἀνθρώποις** ¹⁾. Ὁ δὲ Εὐριπίδης: **Μυστηρίων τε τῶν ἀπορρήτων φάνας ἔδειξεν Ὀρφεύς** ²⁾. Ὁ Ἀριστοτέλης ὁμως, ὡς ἀναφέρει ὁ Κικέρων, ἠρνεῖτο παντάπασι τὴν ὕπαρξιν τοῦ Ὀρφέως, ἀποδίδων τὰ συγγράμματα αὐτοῦ εἰς τινα πυθαγόρειον φιλόσοφον, Κέρκωπα καλούμενον: **Orpheum poetam docet Aristoteles nunquam fuisse, et hoc Orphicum carmen Pythagorei ferunt cujusdam fuis ce Cercopis** ³⁾. Ἡ, κατὰ τὸν Διογένην τὸν Λαέρτιον:

Θρηῖκα χρυσολύρην τῷ δ' Ὀρφέα Μοῦσαι ἔθαψαν, δν κατάνεν ὑψιμέδων Ζεὺς ψολόαντι βέλει ⁴⁾.

* *

Ἡ λατρεία τῶν πρώτων φιλοσοφικῶν ἐννοιῶν, ἐπὶ τῆς ὁποίας ἐβασίσθη ὁ Ὀρφεύς, ἦσαν αἱ Βάχχαι καὶ οἱ υἱοὶ τοῦ Ἡφαίστου (Φθᾶ), οἱ **Καβείροι**, λατρεία ἣτις, περισσότερον τῶν ἄλλων μερῶν τῆς Ἑλλάδος, ἐπεκράτησε κατόπιν εἰς τὴν Αἴημον καὶ τὰς Θήβας, **μάλιστα μὲν οὖν ἐν Ἰμβρῳ καὶ Δήμῳ τοὺς Καβείρους τιμᾶσθαι συμβέβηκεν** ⁵⁾. Ὡς δὲ λέγει καὶ ὁ Σοφοκλῆς εἰς τὴν «Ἀντιγόνην», οὐδαμοῦ ὁμως τὸ ὄνομα αὐτοῦ τούτου τοῦ Ὀρφέως μνημονεύων, **Βακχᾶν μητρόπολιν Θήβαν** ⁶⁾. Εἰς δὲ τὰ «Ἀργοναυτικά»: **ἦδ' ἀγλαὰ δῶρα Καβείρων χρησμούς τ' ἀρρήτους Νυκτὸς περὶ Βάκχου ἀνακτος· Δήμῳν τε ξαθέην ἦδ' εἰναλὴν Σαμοθρήκην** ⁷⁾.

Τὸ ὄνομα τῶν Καβείρων τούτων εἶναι μᾶλλον Φοινικικῆς προελεύσεως, σημαῖνον τοὺς ἰσχυροὺς καὶ μεγάλους (θεοὺς ἢ δαί-

1) Πausanίου IX, XXX, 5.

2) Εὐριπίδου Ρῆσος, 944—Ἰππόλ. 953.—Grote, Geschichte Griechenlands, I, 18, 19.

3) Cicero, Philosophica Fragmenta, De natura deorum I, 38.

4) Diogenes Laertius. Praef. 5 (Ed. Cobet, Paris 1850).

5) Στράβωνος. X, 473.

6) Σοφοκλέους. Ἀντιγόνη, 1123.

7) Ὀρφικά, Ἀργον. 27—29.

μονας). Καὶ ὡς τοιοῦτοι θεοί, ἤτοι **θεοὶ μεγάλοι, θεοὶ δυνατοί, θεοὶ ἰσχυροί**, *dii magni, dii potentes, dii valentes* ¹⁾, ἐλατρεύθησαν ἰδίως εἰς τὴν Σαμοθράκην ²⁾, γεγονὸς ὑποστηριζόμενον ἀκόμη καὶ ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου, βεβαιοῦντος ὅτι τὰ Καβειρικὰ Μυστήρια ὑπὸ τῶν Πελασγῶν τὸ πρῶτον παρελήφθησαν: **ὅστις δὲ τὰ Καβείρων ὄργια μεμύηται, τὰ Σαμοθρήϊκες ἐπιτελέουσι παραλαβόντες παρὰ Πελασγῶν, οὗτος ἀνὴρ οἶδε τὸ λέγω· τὴν Σαμοθρητικὴν οἶκεον πρότερον Πελασγοὶ οὗτοι, οἳ περ Ἀθηναίοισι σύνοικοι ἐγένοντο, καὶ παρὰ τούτων Σαμοθρήϊκες τὰ ὄργια παραλαμβάνουσι** ³⁾. Ἄλλη δὲ πηγὴ ἀναφέρει ὅτι: **Κάβειροι δαίμονες περὶ τὴν Ρέα ν οἰκοῦντες τὴν Σαμοθράκην** ⁴⁾, καὶ ὁ Σιτράβων προσθέτει ὅτι: **καὶ τινὰ τῶν ὀνομάτων, αἱ τοὺς πρὰ πόλους καὶ χορευτὰς καὶ θεραπευτὰς τῶν ἱερῶν ἐκάλουν Καβείρους καὶ Κορύβαντας καὶ Πᾶνας καὶ Σατύρους καὶ Τιτύρους, τοὺς Κορύβαντας τοὺς αὐτοὺς τοῖς Καβείροις ὄντας** ⁵⁾. Τὰ αὐτὰ δὲ λέγει καὶ ὁ Πανυσανίας περὶ τῶν Ἀμφισσέων, ὅτι: **Κούρητας ἐπίστασθαι νομίζοντας Καβείρους** ⁶⁾.

Ὁ Διονύσιος, ἀναφέρων περὶ τῶν Καβείρων, μᾶς δίδει τὴν πληροφορίαν ὅτι ἦσαν τέκνα τῆς Θρακικῆς Δρυάδος Καβειροῦς, προελθόντα διὰ τῆς ἐνώσεως τοῦ οὐρανίου χαλκῆος Ἀλκωνος καὶ Εὐρυμένωνος, **οὐρανίῳ χαλκῇ τέκε θρηῖσσα Καβειρὸν Ἀλκων Εὐρυμένων τε, δαίμονες ἐσχαρεῶνες** ⁷⁾.

Ἦσαν δὲ τόσον αὐστηρὰ τὰ Μυστήρια τῶν Καβείρων, ὥστε μόνον οἱ πολὺ προκεχωρημένοι εἰς τὰς Μυήσεις τῶν ἠδύναντο νὰ σχηματίζωσι τὴν ἀκριβῆ περὶ αὐτῶν γνώμην. Διότι, ὡς καὶ ὁ Πανυσανίας ἀναφέρει περὶ τῆς ἐχεμυθείας τῶν μεμυημένων εἰς τὰ Καβειρικὰ Μυστήρια, ὅταν μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς πόλεως τῶν Θη-

1) Wissowa, Hermes XXII 1887, 46f.

2) Preller, Theogonie und Götter. (Berlin 1894).

3) Ἡροδότου, II, 51.

4) Σχολ. Ἀριστείδου σ. 106.

5) Σιτράβωνος, X. 471—472.

6) Πανυσανίου X, 38,7.—Ὁρφικά, Εὐχὴ πρὸς Μουσαῖον.

7) Διονυσίου Ἀλικαρνασσεῶς, XIV, 20,—XIX, 193.

βῶν προσεπάθησαν ὠρισμένοι Μακεδόνες νὰ εἰσέλθουν εἰς τὸ ἱερὸν τῶν, ἐτυφλώθησαν ἅπαντες, ὡς ἄλλοτε τὴν αὐτὴν τύχην ἔσχον καὶ οἱ στρατιῶται τοῦ Μαρδονίου ¹⁾). *Οἷτινες δὲ εἰσιν οἱ Κάβειροι καὶ ὁποῖά ἐστιν αὐτοῖς καὶ τῇ μητρὶ τὰ δρώμενα, σιωπὴν ἄγοντι ὑπὲρ αὐτῶν, συγγνώμη παρὰ ἀνδρῶν φιληκόντων ἔστω μοι.* Παρακατιῶν δὲ προσθέτει ὅτι καὶ *Δήμητρος Καβειραίοις δῶρόν ἐστιν ἡ τελετή ²⁾*). Ὁ δὲ Ἡρόδοτος διηγεῖται μετὰ ποιᾶς τινος ἐκπλήξεως ὅτι ὁ Καμβύσης *εἰσῆλθε καὶ ἐς τῶν Καβείρων τὸ ἱερὸν, ἐς τὸ οὐ θεμιτὸν ἐστὶ εἰσεῖναι ἄλλον γε ἢ τὸν ἱερέα ³⁾*). Ἡ λατρεία αὕτη ⁴⁾ ἀνάγεται οὐχὶ εἰς τοὺς θεοὺς τοῦ φωτός, ὡς ἦσαν οἱ Ὀλύμπιοι, ἀλλ' ἀντιθέτως εἰς τὰς θεότητες τοῦ πυρὸς ἢ τοῦ σκότους τοῦ Ἄδου. Λέγει δὲ περὶ αὐτῶν ὁ Ἀριστοτέλης, ὅτι ἡ λατρεία τῶν ἐξεδηλοῦτο συγχόνως μὲ τὴν μουσικὴν καὶ μὲ τύμπανα, ἀφορμὴ τῆς ὁποίας ἐγένετο νὰ γεννηθῇ καὶ ὁ Διθύραμβος. *Πᾶσα γὰρ Βακχεία καὶ πᾶσα ἡ τοιαύτη κίνησις μάλιστα τῶν ὁργάνων ἐστὶν ἐν τοῖς αὐλοῖς, τῶν δ' ἁρμονιῶν ἐν τοῖς Φρυγιστὶ μέλεσι λαμβάνει ταῦτα τὸ πρέπον, οἷον ὁ διθύραμβος δοκεῖ ὁμολογουμένως εἶναι Φρύγιον ⁵⁾*).

*
* *

Εἰς τὰ Μυστήρια τῶν Καβείρων ἠδύναντο νὰ μνηθοῦν ἄνδρες, γυναῖκες καὶ παιδιά ⁶⁾), τηροῦντες πάντοτε τοὺς ἐπιβεβλημένους εἰς τὴν Μύησιν τύπους, οἷτινες ἐγένοντο, ὡς καὶ τῶν Ἀνατολικῶν λαῶν, διὰ καθαρμῶν καὶ νηστειῶν. Ὡς καὶ ὁ Λίβιος ἀναφέρει, τῆς Μυήσεως προηγεῖτο ἡ *πρόρρησις*, ἥτοι δοκιμασία τῶν δηλούντων ὅτι ἠθέλον νὰ μνηθοῦν ⁷⁾). Ὡς δὲ ἀναφέρει ὁ Alexander Christian Leopold Conze ⁸⁾), ὑπῆρχεν ὁλό-

1—2) Πausανίου, IX. 25. 5,6.

3) Ἡροδότου. III, 37.

4) Στράβωνος, X, 472.

5) Ἀριστοτέλους Πολιτ. VIII, 7, 9.

6) Conze, Arch. Untersuchungen auf Samothrake. (Wien 1875).

7) Livius, XLV, 5, 1.

8) Conze I. 38.

κληρος ἱεραρχία βαθμῶν τῶν μυουμένων, εἰς τοὺς ὁποίους βαθμοὺς εἶχον ἀναχθῆ καὶ οἱ διασημότεροι ἥρωες καὶ ἡμίθεοι τῶν προϊστορικῶν χρόνων, ὡς ὁ Ἰασίων, οἱ Διόσκουροι, ὁ Ἡρακλῆς, ὁ Ἀγαμέμνων, ὁ Ὀδυσσεὺς καὶ ἄλλοι.

Εἰς τὰς Ὀρφικὰς ταύτας Μυήσεις, ὁ μυούμενος εἰς τὰ Καβειρικά Μυστήρια ἔφερε τὸν συμβολικὸν βαθμὸν τοῦ Καδμήλου, ὅστις, φονευθεὶς (συμβολικῶς) ὑπὸ τοῦ ἀδελφοῦ του, ἐπανεφέρθη εἰς τὴν ζωὴν ὑπὸ τοῦ Ἑρμοῦ, ὡς ἄλλοτε ὁ Ὅσιρις καὶ ὁ Χιράμ Ἀβίφ.

Περὶ τοῦ Ὀδυσσεὺς δέ, ὡς ἀναφέρεται εἰς Σχόλια τοῦ Ἀπολλοδώρου: *Καὶ Ὀδυσσεὰ φασὶ μεμνημένον ἐν Σαμοθράκῃ κρησασθαι τῷ κρηδέμνῳ ἀντὶ ταινίας καὶ σωθῆναι ἐκ τοῦ θαλασσίου κλύδωνος θέμενον ὑπὸ τὴν κοιλίαν τὸ κρηδέμνον· περὶ γὰρ τὴν κοιλίαν οἱ μεμνημένοι ταινίας ἅπτουσι πορφυρεῶς. Καὶ Ἀγαμέμνονα δὲ φασὶ μεμνημένον ἐν ταραχῇ ὄντα πολλῇ κατὰ Τροίαν ἀκαταστασίαν τῶν Ἑλλήνων παῖσαι πορφυρίδα ἔχοντα ¹⁾*.

* *

Αἱ γινῶμαι ὅμως τῶν ἀρχαίων περὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν Καβείρων διχάζονται. Καὶ εἰς μὲν τὰ Σχόλια τοῦ Ἀπολλοδώρου ²⁾ ἀναφέρεται ὅτι ἦσαν δύο, τέκνα τοῦ Διὸς καὶ τῆς Ἥλεκτρας, καὶ ὠνομάζοντο Δάρδανος καὶ Ἰασίων. Κατὰ δὲ τὸν Ἑλλάνικον, ὁ Ζεὺς ἀπέκτεισε μετὰ τῆς Ἥλεκτριόνης ἢ Ἥλεκτρας, ἧτις ἐλέγετο Στρατηγίς, δύο υἱοὺς καὶ μίαν θυγατέρα. Καὶ οἱ μὲν υἱοὶ ὠνομάζοντο Δάρδανος, ἀλλὰ καὶ Πολυάρχης, ὁ δεύτερος Ἡετίων, ἀλλὰ καὶ Ἰασίων, ἣ δὲ κόρη ὠνομάζετο Ἀρμονία καὶ συνεζεύχθη τὸν Κάδμον.

Ὁ Ἰασίων ἦτο ὁ μόνον θνητὸς ἐραστὴς τῆς Δήμητρος, καὶ ὡς ἐξέχων ἀδελφὸς καὶ ἀγαπητὸς τῆς θεᾶς ἰδρυσεν τῇ συμβουλῇ της τὰ Μυστήρια. Κατὰ δὲ τὸν Ἡσιοδον, ἡ Δήμητρα, ἐνωθεῖσα μετὰ τοῦ Ἰασίωνος εἰς ἀγρὸν τρεῖς ὀργωθέντα ἐγέννησε τὸν Πλοῦ-

1) Ἀπολλοδώρου σημ. I, 917. (in Müller. Fr. Hist. Gr.—Heyne, (Cötting. 1875).

2) Ἀπολλοδώρου σημ. I, 1913.

τον, θεωρούμενον ὡς πρῶτον σπορέα τῆς γῆς ¹⁾). Εἰς ἄλλους ὁμως συγγραφεῖς, ὡς Κάβειροι ἀναφέρονται, *τετελεσμένοι τῷ Ἑρμῇ θεοὶ μεγάλοι, θεοὶ δυνατοὶ καὶ ἰσχυροί, ὁ ἀναξ Κασμεῖλος, οἱ Πάτεροι Κόϊος, Κρεῖτος, Ὑπερίων, Εἰλαπετὸς καὶ Κρόνος* ²⁾).

Ὡς ἀρχαιότεροι ὁμως Κάβειροι ἀναφέρονται πρεσβύτερος μὲν ὁ Ζεὺς, νεώτερος δὲ ὁ Διόνυσος. Κατὰ δὲ Φίλωνα τὸν Βιβλίον, Κάβειροι ἦσαν καὶ οἱ Διόσκουροι, οἱ ὅποιοι ἐκαλοῦντο καὶ Κορύβαντες καὶ Σαμοθρᾶκες ³⁾). Λέγεται ὅτι πρῶτοι οὗτοι ἐφεῦρον τὸ πλοῖον, τὰς βοτάνας καὶ τὴν ἱασιν τῶν δηγμάτων. Ὁ πατὴρ τῶν Καβείρων ὠνομάζετο Ὑψιστος κατ' ἄλλους.

Ἀφοῦ δὲ οἱ Κάβειροι ἐταυτίζοντο μὲ τοὺς Διοσκούρους, ἀνάγκη νὰ σημειώσωμεν ὅτι ἐν Σπάρτῃ οἱ Διόσκουροι ἐσυμβόλιζον, κατὰ τὸν Μεσύρσιον, τὰ δύο ἡμισφαίρια, κατ' ἄλλους δὲ ἐσυμβόλιζον τοὺς ἠλεκτρικοὺς σπινθῆρας, τοὺς προερχομένους ἐκ κεραυνῶν κατὰ τὴν ὥραν θυελλῶν καὶ ὀλισθαίνοντας ἐπὶ τῶν ἰστίων τῶν πλοίων.

Ἴδου δὲ καὶ Ὁρφικός τις ὕμνος, γραφεὶς εἰς *θυμίαμα καὶ λίβανον τῶν Κουρήτων*, ταυτιζομένων πρὸς τοὺς Καβείρους, ὡς καὶ προηγουμένως ἀνεφέραμεν, καὶ συγχρόνως, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, ἀποτελούντων τὴν βάσιν τῆς Μινωϊκῆς Θρησκείας.

*Χαλκόκροτοι Κουρήτες, Ἀρήϊα τεῦχε' ἔχοντες,
οὐράνιοι, χθόνιοι τε, καὶ εἰνάλιοι, πολὺοίβοι,
ζωογόνοι πνοιαί, κόσμου σωτῆρες ἀγαυοί,
οἵτε Σαμοθρήκην, ἱερὴν χθόνα, ναιετάοντες,
κινδύνους θνητῶν ἀπερύκεται ποντοπλανήτων
ὕμεῖς καὶ τελετὴν πρῶτοι μερόπεσσιν ἔθεσθε,
ἀθάνατοι Κουρήτες, Ἀρήϊα τεῦχε' ἔχοντες
νωμᾶτ' Ὠκεανόν, νωμᾶθ' ἅλα, δένδρεα θ' αὐτως
ἐρχόμενοι γαζαν κοναβίζετε ποσὶν ἐλαφροῖς,
μαρμαίροντες ὀπλοῖς πτήσσουσι δὲ θῆρες ἅπαντες*

1) Ἡσιόδου, Θεογον. — Dupré, Παγκόσμιος Μυθολογία, σελ. 63. (Ἀθῆναι, ἔκδ. Ἑλευθερουδάκη).

2) Conze, Arch. Unters. auf Samothr. (Wien 1875).

3) Fragmenta Hist. Graecorum, 2567, 13.

ὀρμώντων, θόρυβος δὲ βοή τ' εἰς τὸν οὐρανὸν ἵκει,
 εἰλιγμοῖς τε ποδῶν κονίη νεφέλας ἀφικάνει
 ἐρχομένων· τότε δὴ ῥα καὶ ἄνθεα πάντα τέθηλεν·
 δαίμονες ἀθάνατοι, τροφές τε καὶ αὐτ' ὀλετῆρες
 ἦνίκ' ἂν ὀρμαίνητε χολούμενοι ἀνθρώποισιν,
 ὀλλύντες βίοντες καὶ κτήματα, ἡδὲ καὶ αὐτοὺς
 πλάζοντες· στοναχῇ δὲ μέγας πόντος βαθυδίνης,
 δένδρεα δ' ὑψικάρην· ἐκ ῥιζῶν ἐς χθόνα πίπτει·
 ἡχῶ δ' οὐρανὴν κελαδεῖ ῥοιζήμασι φύλλων.
 Κουρήτες Κορύβαντες, ἀνάκτορες, εὐδύνατοι τε,
 ἐν Σαμοθρήκῃ· ἄνακτες, ὁμοῦ Ζηνὸς κόροι αὐτοί,
 πνοιαι ἀέναοι, ψυχοτρόφοι, ἡεροειδεῖς·
 οἷτε καὶ οὐράνιοι δίδυμοι κλήζεσθ' ἐν Ὀλύμπῳ
 εὐπνοί, εὐδίοι, σωτήριοι, ἡδὲ προσηνεῖς,
 ὠροτρόφοι, φερέκαρποι, ἐπιπνελοῖτε ἄνακτες ¹⁾.

* *

Εἰς τὸν Ὀρφέα ἀποδίδονται τὰ «Ἀργοναυτικά», οἱ περίφημοι «Ὑμνοι πρὸς τοὺς Θεοὺς», τὰ «Λιθικά» καὶ τινὰ ἄλλα ποιήματα καὶ ἀποσπάσματα μυστικοθεολογικοῦ χαρακτῆρος, ἀναφέροντα χρησίμους νοουθεσίας, καθάρσεις καὶ συγχρόνως ἀφηγούμενα τὰ τῆς καταγωγῆς τῶν θεῶν καὶ τῆς ιδρύσεως τοῦ κόσμου. Ἀλλὰ τὸ μεγαλείτερον μέρος τῶν βιβλίων αὐτῶν εἶναι δημιουργημα μεταγενεστέρων, αὐξηθὲν ἰδίως ἐπὶ Πεισιστράτου καὶ τῶν υἱῶν του, ὑπὸ τοῦ Ὀνομακρίτου καὶ ἄλλων. Ὡς δὲ καὶ ὁ Πausanias ἀναφέρει: *Ὀνομάκριτος καὶ Διονύσῳ συνέθηκεν ὄργια* ²⁾. Ὁ δὲ Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς: *Ναὶ μὴν Ὀνομάκριτος δ' Ἀθηναῖος, οὗ τὰ εἰς Ὀρφέα φερόμενα ποιήματα λέγεται εἶναι, κατὰ τὴν τῶν Πεισιστρατιδῶν ἀρχήν, περὶ τὴν πεντηκοστὴν Ὀλυμπιάδα εὗρίσκεται, Ὀρφεὺς δέ, ὁ συμπλεύσας Ἑρακλεῖ, Μουσαίου διδάσκαλος* ³⁾.

1) Ὀρφικά, Ὑμνος, XXXVIII, Κουρήτων.

2) Πausanίου, VIII, 37, 3.

3) Κλήμεντος Ἀλεξανδρέως, Στρωματεῖς I, Cap. XXI, 131.

Σωζόμενα ἔργα τοῦ Ὅρφεως ¹⁾ θεωροῦνται, ὡς εἴπομεν, τὰ «Ἀργοναυτικά», οἱ «Ὑμνοι» καὶ τὰ «Λιθικά». Οἱ «Ὑμνοι πρὸς τοὺς θεούς», ἤτοι τὰ Τελετουργικά, 88 τὸν ἀριθμόν, συνελέγησαν καὶ ἐτακτοποιήθησαν ἐπὶ τῶν Βυζαντινῶν χρόνων, Καὶ τὰ «Λιθικά», ἀφορῶντα τὴν δύναμιν τῶν πολιτίμων λίθων, ὡς αὕτη μᾶλλον συμβολικῶς καὶ δὴ πρὸς χρῆσιν εἰς τὴν μαντικὴν ἐκτίθεται, συνελέγησαν, ὡς φαίνεται, ὑπὸ τῶν Αὐτοκρατόρων Κωνσταντίνου καὶ Οὐάλεντος.

Ὁ Δημήτριος Μόσχος μᾶς μεταδίδει τὴν «Περὶ Λίθων» τοῦ Ὅρφεως ὑπόθεσιν οὕτω:

Θειοδάμαντι τῷ Πριάμου συνήνησεν Ὅρφεὺς μετὰ τῶν ἐταίρων τινῶν πρὸς θυσίαν Ἑλλίου, ἣν ἐτέλει κατ' ἔτος, εἰς ὄρος ἀνερχόμενος· καὶ αὐτῷ τῆς νενομισμένης ταύτης ἐτησίου θυσίας τὴν αἰτίαν ἀφηγεῖται, λέγων ὑπὸ δράκοντος αὐτόν, παῖδα ὄντα, ποτὲ ἀναιρεθῆναι κινδυνεύοντα, καταφυγεῖν εἰς τὸ ἐκεῖ πονησίον ἱερὸν τοῦ Ἑλλίου ὕψ' οὗ καὶ σωθέντα ὡς ὁ πατήρ περιποιήσατο, τῆς τοῦ παιδὸς σωτηρίας κατ' ἔτος ἤγεν Ἑλλίῳ θύματα· μεταστάντος δὲ ἐκείνου τῶν ἐντεῦθεν, αὐτὸς Ὅρφεὺς ἀντὶ τοῦ πατρὸς τῆς τοιαύτης θυσίας καθίστατο διάδοχος· ἦν νῦν ἀφοσιούμενος ἄνεισι, συμπαραλαβὼν καὶ Θειοδάμαντα· οὗτος δὲ κατ' ὁδὸν τῷ ποιητῇ περὶ δυνάμεως τε λίθων καὶ χρήσεως διεξέρχεται, οἵτινες αὐτῶν χρήσιμοι πρὸς τῶν θυνόντων κρατούμενοι, ὅπως αὐτοῖς τὰ τῶν εὐχῶν ἐξανύοιτο, καὶ οἱ πρὸς τὰς λοβόλους τῶν δῆξεων θεραπείας. Ὅθεν, οἶμαι καὶ Νίκανδρος ὁ Κολοφώνειος ὕστερον ὀρμηθεὶς συνέγραψε τὰ θηριὰκά. Ἰστέον δέ, ὡς δύο τινὰ προοίμια τοῦ παρόντος προτίθεται ποιήματος· ἓν μὲ τῷ πρώτῳ αὐτὴν τε τὴν ἀρετὴν καὶ σοφίαν ἅπασαν ἐξυμνῶν, καὶ τοὺς πάσαι τῶν ἡρώων, κατ' αὐτὴν γενομένους ἐνδόξους, καὶ ἰσοθέους νομισθέντας, ὧν καὶ μητέρα τὴν ἀρετὴν προσείρηκεν· ἓν ταυτῷ δὲ καὶ τῶν ἰδιωτῶν καθάπτεται, ὡς ἐπιφθόνως ἐχόντων πρὸς τοὺς

1) Lobeck, Aglaophamus. (Königsb. 1829). —Schuster, De veteris. Orphicae theogoniae indole atque origine. (Leipzig, 1869).

τὴν ἀρετὴν διώκοντας καὶ τούτοις δὲ φιλαπεχθνήμōνως ἐπι-
κειμένων ἐν θατέρῳ δὲ ὁ πρὸς αὐτὸν καὶ Θειοδάμαντα γί-
νεται διάλογος ¹⁾).

Ὡς δὲ ἐνδείκνυται ἐκ τῶν Ὀρφικῶν Ἔργων καὶ ἰδίως ἐκ
τῶν διασωθέντων ὑπὸ διαφόρων ἀρχαίων συγγραφέων ἀποσπα-
σμάτων των, φαίνεται ὅτι οἱ ὀπαδοὶ του, ἂν καὶ ἐλάτρευον πλη-
θὺν θεῶν καὶ δαιμόνων, ἐν τούτοις, ὥς συνέβαινεν εἰς τὴν πε-
παιδευμένην μερίδα ὅλων τῶν λαῶν, παρεδέχοντο καὶ αὐτοὶ ὅτι
ὁ κόσμος καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτῷ εἶναι δημιουργήματα ἐνὸς καὶ
μόνου θεοῦ. **Εἰς ἔστ' αὐτογενῆς, ἐνὸς ἔκγονα πάντα τέτυ-
κται ²⁾. Εἰς ἔστ' αὐτοτελῆς, αὐτοῦ δὲ ὑπὸ πάντα τελεῖται ³⁾.**

*
* *

Μὲ τὰ Ὀρφικὰ Μυστήρια συνδέονται ἀναποσπάστως οἱ Κά-
βειροι, ὥς ἐγράψαμεν προηγουμένως, καὶ ὀλίγον μετ' αὐτοὺς ἐμ-
φανίζονται, εἰς τὴν Ρόδον ἰδίως, ὥς συγγενεῖς αὐτῶν οἱ **Τελ-
χῖνες**, οἵτινες, ἂν καὶ θεωροῦνται υἱοὶ τῆς θαλάσσης καὶ τοῦ
Ποσειδῶνος, ἐν τούτοις φαίνεται ὅτι ἦσαν μᾶλλον οἱ μετέπειτα
μύσται καὶ ἀπόστολοι τῶν Ὀρφικῶν Μυστηρίων. **Τὴν δὲ νῆ-
σον Ρόδον πρῶτοι κατόκησαν οἱ προσαγορευόμενοι Τελχί-
νες· οὗτοι δ' ἦσαν υἱοὶ Θαλάττης, ὥς ὁ μῦθος παραδέδωκε,
μυθολογοῦνται δὲ μετὰ Καφείρας τῆς Ὠκεανοῦ θυγατρὸς
ἐκθρέψαι Ποσειδῶνα, ῥέας αὐτοῖς παρακαταθεμένης τὸ
βρέφος ⁴⁾. Οὗτοι ἐτύγγανον εὕρεται τεχνῶν καὶ ἄλλων χρη-
σίμων τοῖς ἀνθρώποις ⁵⁾** καὶ ἰδίως θέλγοντες διὰ τῆς διδασκα-
λίας των (διότι ἐκ τοῦ θέλγω, δι' ἀντιμεταθέσεως Θελγῖνες, Τελ-
χῖνες ὠνομάσθησαν μᾶλλον οὕτω, ὥς καὶ ὁ Σουΐδας βεβαιοῖ),
ἀποτελέσαντες τὸ κατόπιν σῶμα τῶν Ὀρφικῶν ἱερέων, διότι
ἀπαντῶνται ἀκόμη καὶ μὲ τὸν τίτλον τοῦ μάγου καὶ τοῦ γόη-
τος, ἰδιότητος ἧς εἶχον πάντοτε οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες ἱερεῖς, με-
ταξὺ τῶν ὁποίων καὶ **Πυθαγόραν γόητος ἀποκλείναι· ἐπὶ δὲ**

1) Ὀρφικά, Δημ. Μόσχου. Ὑπόθεσις Λιθικῶν.

2) Ὀρφικά Α. 1, στ. 8.

3) Ὀρφικά, Α. 2, στ. 10.

4—5) Διοδώρου, V, 55.

ξαν κ.λ.π. ¹⁾). Ὡς ὁμως ὁ Εὐστάθιος ἀναφέρει, οἱ Τελχῖνες κατε-
τροπώθησαν κατόπιν διὰ τῶν βελῶν τοῦ Ἀπόλλωνος. Κατ' ἄλ-
λους συγγραφεῖς ὁμως, οὗτοι ἦλθον ἐκ Κρήτης τὸ πρῶτον εἰς
τὴν Κύπρον καὶ εἶτα εἰς τὴν Ρόδον, ἰδρύσαντες τὰς πόλεις Κά-
μειρον, Ἰαλυσὸν καὶ Λίνδον. **Καὶ παρὰ μὲν Δινδίοις Ἀπόλ-
λωνα Τελχίνιον προσαγορευθῆναι, παρὰ δὲ Ἰαλυσίοις
Ἦραν καὶ Νύμφας Τελχινίας, παρὰ δὲ Καμειρεῦσιν Ἦραν
Τελχινίαν ²⁾**). Ἐξ αὐτῶν δὲ τῶν Τελχινῶν, ὁ Λύκος, γενάρχης
τῶν Λυκίων, ἰδρυσεν εἰς τὴν Λυκίαν καὶ τὸ ἱερὸν τοῦ Λυκίου
Ἀπόλλωνος **παρὰ τὸν Ξάνθον ποταμὸν ³⁾**).

Οὕτως ἔχει ὁ θρύλος τῶν Τελχινῶν, ὡς καὶ τῶν Καβείρων,
θεῶν τοῦ σκότους, τῶν σεισμῶν, τῆς καταστροφῆς..... διότι καὶ
οἱ μὲν καὶ οἱ δὲ ἐμφανίζονται εἰς χώρας ἡφαιστειογενεῖς, συμβο-
λίζοντες κατὰ τινὰς ἄφ' ἑνὸς μὲν τὴν κατάπαυσιν τοῦ φόβου
τῶν κατοίκων τῆς Σαμοθράκης, τῆς Θάσου, τῆς Λήμνου, τῆς
Ρόδου κ.λ.π., προερχομένου ἐκ τῶν σεισμῶν, ἄφ' ἑτέρου δὲ τὴν
ὑπερίσχυσιν τῆς θρησκείας τοῦ Δωδεκαθέου, ὡς θεῶν τοῦ Φωτὸς
διωκόντων τοὺς Τελχίνας, ἰδίως διὰ τῶν βελῶν τοῦ κατ' ἐξοχὴν
φωτεινοῦ θεοῦ, τοῦ Ἀπόλλωνος.

Ἡ Ἑλληνικὴ θεογονία, μεταδοθεῖσα συγχρόνως εἰς ὅλα τὰ
μέρη τῆς Ἑλλάδος ὑπὸ τοῦ Ἡσιόδου καὶ τοῦ Ὀμήρου καὶ ἐπι-
βληθεῖσα διὰ τοῦ Δωδεκαθέου, περιώρισε τὴν καθαρῶς θρησκείαν
τῶν διανοουμένων, ὡς ἦτο ἡ Ὀρφικὴ, εἰς αἵρεσιν, τῆς ὁποίας ἡ
μελλοντικὴ δρᾶσις διαφαίνεται ἰδίως εἰς τὰ Ἐλευσίνια Μυστή-
ρια τῶν κυρίως ἱστορικῶν χρόνων. Διότι, ταῦτοχρόνως μὲ τὰς
ἄλλεπαλλήλους φιλοσοφικὰς παραδόσεις τῶν Ὀρφικῶν, ἡ Ἑλλη-
νικὴ θεογονία ἀνεπτύχθη ὑπὸ διαφόρους μορφὰς καὶ μὲ ἄλλα
σύμβολα καὶ τελετουργικά, διὰ τοῦ Ὀμήρου καὶ τοῦ Ἡσιόδου,
καταλήξασα, διὰ μιᾶς πλήρους ἀλληλουχίας, εἰς τελείως διαφορε-
τικὰς τῶν Ὀρφικῶν κοσμογονικὰς ἀντιλήψεις.

* *

Κατὰ τὸν Ἡσιόδον, πρῶτον ὑπῆρξε τὸ Χάος, σύμβολον κατὰ

1) Διογένης Λαερτίου, V, 37. — Πορφυρίου, Βίος Πυθαγόρου, 41.

2) Διοδώρου, V, 55, 56.

3) Διοδώρου, V 55, 56.

πᾶσαν πιθανότητα τοῦ ἀναγκαιοῦντος διὰ πᾶσαν ὑπαρξίν χώρην
περιέχοντος συγχρόνως ὅλα τὰ φυσικά στοιχεῖα διὰ τὴν δημιουργίαν
γίαν τῶν οὐρανίων σωμάτων καὶ τῶν ἐπ' αὐτῶν ἄλλων ὁργανισμῶν. Διὰ δὲ τὴν τελείαν λειτουργίαν τῶν στοιχείων, καὶ
τούτων καὶ διὰ τὴν τελειοποίησιν αὐτῶν ἐγεννήθη ὁ Ἔρως. ἦρσεν

... δς κάλλιστος ἐν ἀθανάτοισι θεοῖσι
λυσιμελής, πάντων τε θεῶν πάντων τ' ἀνθρώπων
δάμναται ἐν στήθεσι νόσον καὶ ἐπίφρονα βουλήν

Κατὰ δὲ τὸν Ἑρμίαν: Οὐδένα γὰρ ἐνθουσιασμόν ἀνευ τῆς
ἔρωτικῆς ἐπιπνοίας συμβαίνει γίνεσθαι. Ὁρᾷς πῶς ὁ Ὁρῶν
φεὺς πάσας ἐπιτηδεύσας φαίνεται, ὡς δεομένας καὶ ἐχομέ-
νας ἀλλήλων; τελεστικώτατον μὲν γὰρ αὐτὸν καὶ μαντικώ-
τατον παρειλήφαμεν, καὶ ὑπὸ τοῦ Ἀπόλλωνος κινούμενον,
ἔτι ποιητικώτατον, ἂν γε δι' αὐτὸ τοῦτο καὶ Καλλιόπης
υἱὸν γενέσθαι φασίν. Ἐρωτικώτατός τε ἐστίν, ὡς αὐτὸς
λέγων φαίνεται πρὸς τὸν Μουσαῖον καὶ προτείνων αὐτῷ τὰ
θεῖα ἀγαθὰ, καὶ τελειῶν αὐτόν ¹⁾. Ἀλλαχοῦ δὲ ὁ Πλάτων:
εὐρὼν παρ' Ὁρφεὶ τὸν αὐτὸν τοῦτον θεὸν καὶ ἔρωτα καὶ
δαίμονα μέγαν ἀποκαλούμενον. ἀγαπήσεται καὶ αὐτὸς ἐπὶ
τοῦ ἔρωτος τὸν τοιοῦτον ὕμνον. περὶ μὲν γὰρ τοῦ νοητοῦ
νοῦ λέγων ὁ θεολόγος, ἀβρὸς ἔρως φησί, καὶ μῆτις ἀτάσθα-
λος, καὶ πάλιν, οἷσιν ἐπεμβεβαῶς δαίμων μέγας αἰὲν ἐπί-
σχη· περὶ δὲ τοῦ νοεροῦ νοῦ καὶ ἀμεθέκτου καὶ μῆτις
πρῶτος γενέτωρ, καὶ ἔρως πολυτερπῆς καὶ πάλιν ἐν κράτος
εἰς δαίμων γένετο μέγας ἀρχὸς ἀπάντων ²⁾.

* *

Εἶναι γνωστὸν πῶς ἐξηγεῖ τὴν Θεογονίαν ὁ Ἡσίοδος καὶ
πῶς ἐκθέτει τὴν σειρὰν τῶν γεννηθέντων θεῶν. Ἐξ αὐτῆς δὲ
τῆς θεογονικῆς βάσεως—Ἡσιοδικῆς τε καὶ Ὀμηρικῆς—ἀπηύ-
γασαν κατόπιν ὅλοι αἱ περὶ θεῶν παραδόσεις τῶν Ἀρχαίων Ἑλ-
λήνων, ἀποδοθεῖσαι κυρίως εἰς πρὸ πολλῶν ἔτων ἀκμάσαντας καὶ

1) Ἀριστοφάνους, Ὀρνίθες, 664—696.

2) Ὁρφικά, Σχόλ. ἀν. 1.—Ἑρμίας σημ. MS. εἰς Πλάτ. Φαίδρ.

3) Bentl. Ep. ad Mill. p. 3. 4.—Ὁρφικά, Σχόλια ἀν. 15.

α τοῦ θυροῦ κατόπιν περιβληθέντας ἤρωας, κατοικήσαντας τὸν ξυφόντα Ὀλυμπον.

τε *Ἦτοι μὲν πρῶτιστα χάος γένετ' αὐτὰρ ἔπειτα*

λους *Γαῖ' εὐρύστερνος, πάντων ἔδος ἀσφαλὲς αἰεὶ*

τὴν *Ἀθανάτων, οἱ ἔχουσι κάρη νυφόντος Ὀλύμπου* ¹⁾).

μεῖ Καὶ τοῦτο ἐγένετο, ὥς καὶ ὁ Ἀριστοτέλης πολὺ δρθῶς παρα-
λαβεῖ, ὥσπερ τὰ εἶδη ἑαυτοῖς οἱ ἄνθρωποι ἀφομοιοῦσιν,
ἴτω καὶ τοὺς βίους τῶν θεῶν ²⁾).

Τ Ἀλλ' εἰς τὸ μεγαλοφυὲς πνεῦμα τῶν Ἀρχαίων Ἑλλήνων ἰφείλεται τὸ ὅτι, προσωποποιήσαντες αὐτοὶ τὰς φυσικὰς δυνά-
μεις καὶ μετατρέψαντες αὐτὰς εἰς θεότητες, ἐσκέφθησαν νὰ δώ-
σουν εἰς αὐτὰς καὶ ἀνθρωπίνην μορφήν, διὰ νὰ παραστήσουν
πληρέστερον τὴν συγγένειαν τοῦ ἀνθρώπου μετὰ τῶν φυσικῶν
δυνάμεων, γεγονὸς ὅπερ οὐδεὶς ἄλλος ἐκ τῶν ἀρχαίων λαῶν, οὐδ'
αὐτοὶ οἱ πάνσοφοι Αἰγύπτιοι ἠδυνήθησαν νὰ ἐμφανίσουν διὰ
τῶν θρησκευτικῶν των συμβόλων καὶ παραστάσεων.

Ἐντεῦθεν ἐξηγεῖται ὅτι ἡ ἀρχαία Ἑλληνικὴ τέχνη ἐδημιούρ-
γησε τὰς ὠραιότερας μορφὰς τοῦ Διός, τῆς Ἀφροδίτης, τοῦ Ἀ-
πόλλωνος, τοῦ Ἑρμοῦ κ.λ.π.

Συγκερασθεῖσαι δὲ κατόπιν αἱ θεολογικαὶ αὗται παραδόσεις
μὲ διαφόρους προσθήκας, ἃς ἐσκεμμένως καὶ οἰκειοθελῶς καλλι-
τεχνικὴ φαντασία ἐσφυρηλάτησεν, ἀντεπροσώπευσαν ὁλόκληρον
τὴν ψυχικὴν πάλιν τῶν ἀνθρωπίνων συναισθημάτων, ἅτινα εἰς
τὴν Ἑλληνικὴν Θεολογίαν, ὥς γνωστόν, ἐμφανίζονται εἰς ποικι-
λίαν μορφῶν καὶ συμβόλων. Καὶ ἐνῷ ἡ Ἑλληνικὴ Θεογονία
ἐβασίσθη εἰς τὴν λατρείαν τῶν δυνάμεων τῆς φύσεως, δὲν ἠρκέ-
σθη μόνον εἰς τὴν προσωποποίησιν τῶν ἀγαθῶν δυνάμεων διὰ
τῶν διαφόρων θεῶν, ἀλλὰ, παραλλήλως μὲ τὴν γένεσιν τῶν θεῶν
τούτων, ἐπενόησε καὶ τὰς κακοποιούς δυνάμεις, τὰς ὡς τέρατα
ἐμφανιζομένας ὑπὸ τῆς Ἑλληνικῆς φαντασίας θεότητος, ὡς τὰς
Ἑρινύας, τὰς Ἀρπυΐας, τὰς Ἑχίδνας, τὰς Χιμαίρας, τὰς Γορ-
γόνας, τοὺς Κενταύρους, τοὺς Τιτᾶνας καὶ τοὺς Κύκλωπας. **Τι-**

1) Ἡσίοδου, Θεογ. 116.

2) Ἀριστοτέλους, Πολιτ. I, 1, 7.

τᾶνας δὴ πρῶτος ἐς ποίησιν ἐσήγαγεν Ὁμηρος θεοὺς εἶναι σφᾶς ὑπὸ τῷ καλουμένῳ Ταρτάρῳ· καὶ ἔστιν ἐν Ὑρας ὅρκῳ τὰ ἔπη· παρὰ δὲ Ὁμήρου Ὀνομάκριτος, παραλαβὼν τῶν Τιτάνων τὸ ὄνομα, Διονύσῳ τε συνέθηκεν ὄργια, καὶ εἶναι τοὺς Τιτᾶνας τῷ Διονύσῳ τῶν παθημάτων ἐποίησεν αὐτουργούς¹⁾. Αἱ δυνάμεις αὗται, ἔλκουσαι κατὰ τὸν Ἡρόδοτον τὴν καταγωγὴν τῶν ἐξ Ἀσίας καὶ ἐξ Αἰγύπτου, ἦσαν παραδόσεις Ὀρφικῶν.

Περὶ τῆς τελετουργίας καὶ τῆς Μυήσεως τῶν Ὀρφικῶν Μυστηρίων οὐδὲν σαφὲς διεσώθη, ἀλλ' ἂν παρακολουθήσωμεν τὴν ἐξέλιξιν τῶν ἄλλων ἐν Ἑλλάδι Μυστηρίων, φαίνεται ὅτι συνεχωνεύθησαν ταῦτα μὲ τὰ Ἐλευσίνια ἢ συμπεριέλαβον τὰ Ἐλευσίνια καὶ μέρος τῆς τελετουργίας τῶν Ὀρφικῶν, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω.

* *

Ἡ ἐπικρατήσασα εἰς τοὺς ἀρχαίους Ἑλληνικοὺς λαοὺς ἰδέα τῆς τότε Θεογονίας δὲν ἱκανοποιεῖ αὐτοὺς πλήρως. Καὶ ὡς συμβαίνει εἰς ὅλας τὰς θρησκευτικὰς ἐκδηλώσεις τῶν λαῶν, ὅσον καὶ ἂν αὗται φαίνωνται ἀπλαῖ καὶ εὐεξηγήητοι, ὡς πάντοτε περιστρέφονται περὶ τὴν ὑπαρξίν τῶν θείων δυνάμεων, ἐν τούτοις οἱ λαοὶ οὗτοι διαισθάνονται ὅτι εἶναι δύσκολον νὰ ὑπεισέλθουν εἰς τὰς βουλὰς τῶν, καὶ ὡς ἐκ τούτου ἐπιδιώκουσιν οὗτοι τὴν ἐξερεύνησιν τοῦ παρουσιαζομένου πρὸ αὐτῶν σκότους τῶν θεοτήτων τῶν.

Πρὸ τῆς ἀδυναμίας τῶν ταύτης, ὡς καὶ προηγουμένως ἐγένετο μνεῖα, ἐνεφανίζοντο οἱ ἐκάστοτε μύσται, πρόθυμοι νὰ ἐξηγήσουν εἰς τοὺς βουλομένους τὴν ἀπόκρυφον ἔννοιαν τῆς Εἰμαρμένης, τῆς Εὐδαιμονίας καὶ Κακοδαιμονίας, τοὺς Οἰωνοὺς καὶ ἐν γένει τὰς μυστικὰς ιδιότητας καὶ βουλὰς τῶν Θεῶν.

Ὡς ἰδρύματα δὲ τῶν ἐξηγήσεων τούτων, ἢ μᾶλλον ὡς κέντρα τῶν προκαταρκτικῶν διὰ τὰς μεγάλας Μυήσεις γνώσεων, ἰδρύθησαν τὰ ἀπανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος Μαντεῖα καὶ Χρηστήρια.

Τὰ ὀνομαστότερα ἐκ τῶν Ἀρχαίων Ἑλληνικῶν Μαντείων καὶ

1) Πανσανίου, VIII, 37, 3.

Χρησθηρίων, ὡς γνωστόν, ἦσαν τὸ τῶν Δελφῶν, τὸ τῆς Δωδώνης, τὸ τοῦ Ἀμμωνος, τὸ ἐν Ἀβαίς τῆς Φωκίδος, τὸ ἐπὶ τοῦ ὄρους Πτώου παρὰ τὰς Θήβας, τὸ ἐν Ἰσμηνίῳ τῆς Βοιωτίας, τὸ ἐν Ὑσιαῖς πρὸς τὴν Ἀττικὴν, τὸ ἐν Τεγύρῳ, τὸ παρὰ τὰ Λεῦκτρα ἐν Εὐτροῇ, τὸ ἐν Ὀροβίαις τῆς Εὐβοίας, τὸ ἐν Λαρίσῃ τῆς Ἀκροπόλεως τοῦ Ἀργους, τὸ ἐν Ἀργεὶ εἰς τὸ Λύκαιον, τὸ ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ ἐν Διδύμοις πρὸς τὴν Μίλητον, τὸ ἐν Κλάρῳ τῆς Κολοφῶνος, τὸ ἐν Λέσβῳ τοῦ Ἀπόλλωνος, τὸ ἐν Γρυνείᾳ παρὰ τὴν Μυρίνην, τὸ ἐν Παττάρσις τῆς Λυκίας, τὸ ἐν Κυανέαις πρὸς τὴν Τελμησσόν, τὸ ἐν Δήλῳ, τὸ ἐν Ἀβδήροις, τὸ ἐν Μάλῳ τῆς Κιλικίας, τὸ τοῦ Σαρπηδονίου Ἀπόλλωνος, τὸ ἐν Ἱερᾷ κώμῃ παρὰ τὸν Μαϊάνδρον ποταμόν, τὸ ἐν Ὑβλῇ τῆς Καρίας, τὸ ἐν Πέτραις τῆς Ἀχαΐας, τὸ τοῦ Ἑρμοῦ ἐν Φαραῖς τῆς Ἀχαΐας, τὸ τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐν Ἐπιδαύρῳ, τὸ τοῦ Πλούτωνος καὶ τῆς Κόρης παρὰ τὴν Νύσαν τῆς Καρίας, τὸ τῆς Ἀκραίας Ἥρας, τὸ τῆς Ἰνοῦς ἐν Ἐπιδαύρῳ καὶ Οἰτύλῳ, τὸ τοῦ Ἀμφιάραω ἐν Ὠρωπῷ καὶ παρὰ τὰς Θήβας, τὸ τοῦ Τροφωνίου τῆς Λεβαδείας, τὸ τοῦ Ἀμφιλόχου τῆς Κιλικίας, τὸ τῆς Πασιφάης, τὸ τοῦ Ἡρακλέους ἐν Βούροις τῆς Ἀχαΐας, τὸ παρὰ τῇ Ἀόρῳ λίμνῃ τῆς Θεσπρωτίας, τὸ ἐν Ἡρακλείᾳ τῆς Προποντίδος, τὸ τοῦ Κάλχαντος ἐν Δαυνίᾳ, τὸ τοῦ Διὸς τῆς Ὀλυμπίας κ.λ.π.

* *

Τὰ Μαντεῖα ταῦτα, περὶ ὧν ἔχομεν γράφει εἰδικὴν μελέτην, ἐχρησίμευον κατὰ τοὺς προϊστορικοὺς καὶ ἱστορικοὺς χρόνους ὡς ἐκδηλώσεις τῆς πίστεως τὴν ὁποίαν εἶχον οἱ ἀρχαῖοι πρὸς τοὺς θεοὺς των, καὶ τῆς προφητικῆς αὐτῶν δυνάμεως, ἣν ὁποίαν ἀπεδείκνυν διὰ τῶν χρησμῶν, οὓς ἐπεκαλοῦντο πρὸς λύσιν τῶν παρουσιαζομένων ἐκάστοτε εἰς ἄτομα καὶ λαοὺς δυσκόλων προβλημάτων. Τὴν δὲ λύσιν αὐτῶν ἐπεζητοῦν καταφεύγοντες εἰς τὰ Μαντεῖα καὶ Χρηστήρια. Εὐνόητον, ὡς εἶναι ἄλλωστε γνωστόν, ὅτι αἱ ἀπαντήσεις τῶν Μαντείων ἦσαν πάντοτε σχεδὸν διφορούμεναι καὶ αἰνιγματώδεις οὕτως, ὥστε νὰ φαίνωνται δικαιούμεναι ἐκ τῆς φορᾶς τῶν πραγμάτων. Ἐννοεῖται ὅτι μὲ τὰ Μαντεῖα ταῦτα ἦσαν στενῶς συνδεδεμένοι αἱ εἰς τὰ διάφορα μέρη μυστηριακαὶ ἐκδηλώσεις, συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν μερῶν ἀκόμῃ

ἐκείνων εἰς ἃ δὲν ἦσαν ἐκδήλως ἐγκατεστημένα τὰ Χρηστήρια. Καὶ οἱ σημαντικώτεροι τῶν τόπων τούτων ἦσαν ἡ Φιγάλια, ἡ Ἐρμιόνη, ἡ Κύπρος καὶ ἰδίως ἡ Κρήτη.

Ἡ Φιγάλια, χάρις εἰς τὸν ναὸν τοῦ Ἐπικουρίου Ἀπόλλωνος, κατεῖχεν ἰδιάζουσιν ἐν Ἑλλάδι θέσιν. Οἰκοδομηθεὶς οὗτος ἐπὶ τοῦ ὄρους Κοτυλίου ἐπὶ τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου καὶ παρὰ τὴν θέσιν Βᾶσαι, ἐφείλκυσε τὴν προσοχὴν ὅλου τοῦ τότε γνωστοῦ κόσμου τῆς Ἑλλάδος. Κατὰ τὴν παράδοσιν, ὁ θεὸς Ἀπόλλων εἶχεν ἔλθει τότε ὡς Ὑπερβόρειος (ὡς εἰς τὴν Δῆλον καὶ ἄλλαχού) καὶ συνάμα Ἐπικούριος, διὰ τὴν σῶσιν τὴν κινδυνεύουσιν τότε περιοχὴν τῆς Ὀλυμπίας ἐκ τοῦ λοιμοῦ, ὅστις καὶ τὰς Ἀθήνας, ὡς γνωστόν, διαρκοῦντος τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου ἐμάστιζεν καὶ *Ἰκτῖνος δ' ἀρχιτέκτων τοῦ ἐν Φιγαλῖα ναοῦ, γεγονὼς τῇ ἡλικίᾳ κατὰ Περικλέα, καὶ Ἀθηναίοις τὸν Παρθενῶνα καλούμενον κατασκευάσας* ¹⁾).

Εἰς δὲ τὴν Ἐρμιόνην ἦτο καὶ τὸ ἱερὸν τῆς Θεομησίας Δήμητρος *Ἠλίῳ ναός, καὶ ἄλλος Χάρισιν ὁ δὲ Σερᾶπιδι ὤκοδοῦνται καὶ Ἰσιδι καὶ περίβολος μεγάλων λίθων λογάδων εἰσὶν ἐντὸς δὲ αὐτῶν ἱερὰ δρῶσιν ἀπόρρητα Δήμητρος* ²⁾). Δηλαδή, καὶ ἐν Ἐρμιόνη ἐλειτούργουν ἀξιόλογα Μυστήρια.

Εἰς τὴν Κύπρον, καὶ δὴ εἰς τὴν Πάφον καὶ Ἀμαθοῦντα, ἐλατρεύετο, κατὰ τοὺς Φοινικικοὺς καὶ Ἱστορικοὺς κυρίως χρόνους, ἡ Ἀφροδίτη, εἰσαχθείσης τῆς λατρείας αὐτῆς ὑπὸ τοῦ βασιλέως τῆς Συρίας Κινύρα ³⁾), υἱοῦ τοῦ Σαυδάκου καὶ ἀπογόνου τοῦ Φαέθοντος, (δηλαδὴ ἐξ ἡλιολατρικῆς πηγῆς). Ὁ Κινύρας ἦτο ὁ οἰκιστὴς τῆς Πάφου καὶ ἰδρυτὴς τοῦ ἱερατικοῦ γένους τῶν Κινυραδῶν. Καὶ τοῦτον ἀναφέρων ὁ Πίνδαρος εἰς τὰ «Πύθια», ὀνομάζει ἀγαπητὸν τοῦ Ἀπόλλωνος ⁴⁾), ὁ δὲ Ὅμηρος ⁵⁾ ἐκφράζεται μετὰ σεβασμοῦ περὶ αὐτοῦ.

1) Πausanίου VIII Cap. XLI—The British Museum, Elgin and Phigalian Marbles (London 1833).

2) Πausanίου, II, XXIV.

3) Ἀπολλοδώρου, III, 14, 3.

4) Πινδάρου, Πυθ. II, 25—30 (Ἀθήναι 1842, Ἔκδ. Ν. Δούκα).

5) Ὅμηρου Ἰλ. Α. 20.

Ἀπόρροια δὲ τῆς θρησκευτικῆς λατρείας τῆς Ἀφροδίτης θεωροῦνται παρὰ τινων αἱ σημεριναὶ χριστιανικαὶ τελεταί, ὡς παρατηρεῖ ὁ Κύπριος συγγραφεὺς Κ. Καραμάνος, τελούμεναι, ὡς φαίνεται, κατὰ ἰδιάζοντα εἰς τοὺς Κυπρίους τύπον ¹⁾.

Πλὴν τῆς Ἀφροδίτης ὅμως ἐλατρεῦντο καὶ ἄλλοι θεοὶ ἐν Κύπρῳ, καὶ ἰδίως ὁ Ζεὺς, ὁ Ἀπόλλων, ἡ Ἥρα, ὁ Ποσειδών, ἡ Ἀθηνᾶ, ἡ Δημήτηρ, ὁ Ἑρμῆς, ὡς καὶ οἱ Αἰγυπτιακοὶ Ἴσις καὶ Ὅσιρις. Ἰδιαιτέρως ὅμως ὁ Ἄδωνις ²⁾, μετὰ τοῦ ὁποίου κυρίως συνεδέοντο τὰ ἐκεῖ τελούμενα Μυστήρια, Ἀσσυριακῆς προελεύσεως, διότι εἶναι γνωστὸν ὅτι ἡ Θεογονία τῶν Κυπρίων καὶ αἱ σχετικαὶ πρὸς τοὺς θεοὺς λατρεῖαι ἦσαν ἀναμειγμέναι μὲ Ἑλληνικά, μὲ Φοινικικὰ καὶ Ἀσσυριακὰ δόγματα καὶ θρησκευτικὰς παραδόσεις.

Ὁ Φοινικικὸς περὶ τοῦ Ἀδώνιδος μῦθος ἐξεδηλοῦτο ὑπὸ τῶν Κυπρίων εἰς τὰς ἐορτὰς τῆς Ἀφροδίτης (Ἀστάρτης) ὡς σύμβολον τῆς ζωογονήσεως τῆς Ἀνοίξεως ³⁾, σχετικῶς μὲ τὸν Ἄιττυν τῶν Αἰγυπτίων καὶ τὸν λατρευόμενον ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων Λίνον ⁴⁾. Ὁ δὲ Ἄδωνις, ἐκτὸς τῆς Ἀφροδίτης, στενῶς συνδεδεμένος μὲ τὸν πολύμορφον θεὸν τῶν Ἀραμίων Βαάλ, τὸν Ἥλιον, τὸν Ἄρην καὶ τὴν Περσεφόνην, ἐθεωρεῖτο ταυτοχρόνως καὶ υἱὸς τοῦ Κινύρα, λησμονηθεῖσης σὺν τῷ χρόνῳ τῆς Οὐρανίας Ἀφροδίτης καὶ μετονομασθείσης κατὰ τοὺς Ἱστορικοὺς χρόνους, μὲ τελείως διαφορετικὸν χαρακτῆρα, εἰς Πάνδημον. Τὰ δὲ ἐκ τοῦ Ἀδώνιδος προκύψαντα θρησκευτικὰ ἔθιμα ἦσαν τόσον πολλὰ, ὥστε καὶ εἰς ὅλας τὰς τότε Ἑλληνικὰς χώρας διεσώθησαν. Ἐδημιουργήθη μάλιστα καὶ ἰδιαιτέρα αἵρεσις, τῶν καλουμένων Ἀδωνιστῶν ⁵⁾. Περὶ δὲ τῆς λατρείας αὐτοῦ καὶ τοῦ Λίνου, ἰδίως ὡς εἰς τὰς Ἀθήνας ἐξεδηλοῦτο, θὰ ὁμιλήσωμεν εἰς ἄλλο κεφάλαιον.

1) Καραμάνου, Δημόσ. καὶ ἰδιωτικὸς βίος τῶν Κυπρίων (Ἀθῆναι, Μ. Ε. Ἐγκυκλ.).

2) Movers. Die Phönicier I, 191—233. (Bonn. u. Berl. 1840—1856), Θεοκρίτου Εἰδύλλ. XV.

3) Greve. De Adonide, (Leipz. 1877).

4) Brugsch, Adonisklage und Linoslied. (Berl. 1852).

5) Πλάτωνος, Νόμ. VI, 106.

Περὶ τοῦ ἱερέως Κινύρα, τοῦ εἰσαγαγόντος εἰς Κύπρον τὴν λατρείαν τοῦ Ἀδώνιδος καὶ τὰ σχετικὰ Μυστήρια καὶ ἰδρύσαντος τὸ ἱερατικὸν τάγμα τῶν Κινυραδῶν, ἐγεννήθησαν πλείσται ὅσαι παραδόσεις, ἀναφερομένου συγχρόνως ὡς συναγωνιστοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος, καθιερωτοῦ ἰδίας θρησκείας καὶ σὺν τοῖς ἄλλοις ὡς πλουσιωτάτου ¹⁾ καὶ ἐπομένως ὡς διαθέτοντος τὸν πλοῦτον του πρὸς ἐπικράτησιν τῶν θρησκευτικῶν του ἀρχῶν καὶ πεποιθήσεων. Εἰδικῶς δὲ περὶ τῶν Μυστηρίων τοῦ Κινύρα καὶ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν θεωριῶν τοῦ Engel ²⁾ ἔχει γράψει μελέτην καὶ ὁ ἡμέτερος ἱστοριοδίφης Διον. Π. Καλογερόπουλος ³⁾.

* *

Ἡ Κρήτη κατὰ τὴν προϊστορικὴν περίοδον ὑπῆρξε κέντρον ὄχι μόνον μεγάλου πολιτισμοῦ, ὡς ἀπεκάλυψαν αἱ ἀρχαιολογικαὶ ἀνασκαφαὶ τῆς Κνωσοῦ, τῆς Φαιστοῦ καὶ τῶν ἄλλων Κρητικῶν πόλεων, ἀλλὰ καὶ κέντρον μεγάλων θρησκευτικῶν μεταβολῶν καὶ ἐξελίξεων. Ἄν σκεφθῇ τις ὅτι ἡ Κρήτη ὑπῆρξε πατρίς τοῦ Κρητογενοῦς Διὸς ⁴⁾ καὶ ὅτι ὁ Μίνως ἐθεωρεῖτο υἱὸς αὐτοῦ, καὶ ἀκόμη ὅτι ἐπὶ μακρὸν διετηρεῖτο εἰς τὴν Γόρτυνα ἡ πλάτανος ὑπὸ τὴν ὁποίαν ἐτελέσθησαν οἱ γάμοι τοῦ Διὸς μετὰ τῆς Εὐρώπης ⁵⁾, δύναται νὰ ἐννοήσῃ πῶς ἐδημιουργήθησαν καὶ θρησκευτικὰ τάγματα, ὡς τὰ τῶν Κουρήτων καὶ Κορυβάντων, διὰ τὴν ὑπηρεσίαν τῆς θρησκευτικῆς λατρείας τοῦ Διὸς, τοῦ ὁποίου ἱερεῖς κατ' ἐξοχὴν ἐθεωροῦντο οἱ Ἰδαῖοι Δάκτυλοι, λαβόντες τὸ ἐπίθετον ἐκ τοῦ ὄρους τῆς Ἰδης, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐθρυλλεῖτο ὅτι ἐγεννήθη καὶ ἀπέθανεν ὁ Ζεὺς ⁶⁾. Εἰς δὲ τὸ ἄντρον τῆς Ἰδης, ὅπου ἀνεκαλύφθησαν περὶ τὰ τέλη τοῦ παρελθόντος αἰῶνος πολλὰ ἀφιερῶματα καὶ σύμβολα τῆς λατρείας τοῦ Διὸς, ὅπου ὁ Μί-

1) Foucart, Des associations religieuses chez les Grecs. (Paris 1873).

2) Engel, Kypros. (Berlin. 1841).

3) Καλογεροπούλου, τὰ Μυστήρια τοῦ Κινύρα (Περιοδικὸν Πυθαγόρας, τόμ. 1923).

4) Διοδώρου, V. 70.—Θουκυδίδου I, 4.—Ἀριστοτέλους Πολιτ. II, 7, 2.

5) Preller, Griech. Myth. II, s. 116—117.—Maury, Histoire des Religions de la Grèce III. p. 230, 4. (Par. 1857—60).

6) Καλλιμάχου, Ὑμν. Διὸς 8.—Ciceronis, De Nat. Deor. III. 21.

νως, κατὰ τὸν Πλάτωνα ¹⁾, ἐδιδάχθη τοὺς νόμους παρὰ τοῦ Διός, ἐτελοῦντο ἀναμφιβόλως καὶ τὰ σχετικὰ Μυστήρια.

Ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν τῶν τελευταίων χρόνων ἐπὶ τῆς μεσημβρινῆς Κρήτης προκύπτουν ἱκανὰ τεκμήρια ὅτι αἱ πρῶται θεότητες τῆς Κρήτης ἦσαν ἡλιακαὶ καὶ προήρχοντο ἐκ Βαβυλῶνος. Ἡ Ἄρτεμις ἢ Δίκτυννα, ἢ ἄλλως ὀνομαζομένη θεὰ τῶν Ὀφειων καὶ ἐκλαμβανομένη ὡς Πέα ἢ Κυβέλη, δὲν εἶναι ἄλλη ἢ ἡ Βαβυλωνιακὴ Ἰστάρ ἢ Ἀστάρτη. Τοῦτο ἀποδεικνύεται ἐκ τῶν σχετικῶν συμβόλων τὰ ὁποῖα ἀνεκαλύφθησαν ἐν Κρήτῃ, ὡς τῶν Διπλῶν Κεράτων καὶ τῶν Ὀφειων. Ὡς δὲ ἀναφέρει ὁ Διόδωρος : *Βριτόμαρτιν τὴν προσαγορευομένην Δίκτυνναν μυθολογοῦσι γενέσθαι μὲν ἐν Καινοῖ τῆς Κρήτης ἐκ Διὸς καὶ Κάρμης τῆς Εὐβούλου τοῦ γεννηθέντος ἐκ Δήμητρος· ταύτην δ' εὗρέτιν γενομένην δικτύων τῶν εἰς κυνηγίαν προσαγορευθῆναι Δίκτυνναν, καὶ τὰς μὲν διατριβὰς ποιήσασθαι μετὰ τῆς Ἀρτέμιδος, ἀφ' ἧς αἰτίας ἐνίοις δοκεῖν τὴν αὐτὴν εἶναι Δίκτυννάν τε καὶ Ἀρτεμιν, θυσίαις δὲ καὶ ναῶν κατασκευαῖς τετιμῆσθαι παρὰ τοῖς Κρησὶ τὴν θεὸν ταύτην· τοὺς δ' ἱστοροῦντας αὐτὴν ὀνομάσθαι Δίκτυνναν ἀπὸ τοῦ συμφυγεῖν εἰς ἀλλευτικὰ δίκτυα, διωκομένην ὑπὸ Μίνω . . . ²⁾.*

Οἱ Κρηῖτες ὅμως, ὑπὸ τὴν ἐκπολιτιστικὴν ἐπίδρασιν τῶν Ἀχαιῶν, ἐσυστηματοποίησαν τὰ σύμβολα τῆς λατρείας των, προσέδωκαν εἰς ταῦτα καλλιτεχνικωτέραν ἐκδήλωσιν καὶ διὰ τῆς ἐπαφῆς των καὶ συγκοινωνίας μὲ τοὺς Αἰγυπτίους καὶ τοὺς ἄλλους Ἀνατολικοὺς λαοὺς τὰ διεμόρφωσαν ἐπὶ τὸ τελειότερον, ἀποδώσαντες εἰς αὐτὰ ἐντελῶς ἰδιόρρυθμον χαρακτῆρα. Εἶναι ἀναντίρρητον ὅτι ἐπὶ τοῦ Πυθαγόρου, ἥτοι περὶ τὴν ἕκτην ἑκατονταετηρίδα πρὸ Χριστοῦ, τὰ Μυστήρια τῶν Ἰδαίων Δακτύλων προσέλαβον τὴν ἐπωνυμίαν «Μυστήρια τοῦ Μόργου», ὡς ἀναφέρει ὁ Πορφύριος ³⁾, ὁ δὲ Μόργος οὗτος ἦτο εἷς ἐκ τῶν Ἰδαίων Δακτύλων ⁴⁾. Ὄταν δὲ ὁ Πυθαγόρας μετέβη εἰς τὴν Κρήτην διὰ νά

1) Πλάτωνος, Μίνως.

2) Διόδωρου, V, 76.

3) Πορφύριου, Βίος Πυθαγ.

4) Διόδωρου, V. 64.

μνηθῆ, λέγει ὁ ἐν λόγῳ συγγραφεύς, εἰς τὰ Μυστήρια, ἀπεκαθάρθη εἰς τὴν παραλίαν τῆς Κρήτης, ἀφοῦ ἐνήστευσεν ἐπὶ ἐννέα ἡμέρας, καὶ ἔπειτα μετέβη εἰς τὸ Ἰδαῖον Ἄντρον, ὅπου ἐτελεῖτο ἡ Μύσις. Τὸ περιεργον δὲ εἶναι ὅτι ὁ Πυθαγόρας ἐξ αὐτῶν τῶν Ἰδαίων Δακτύλων φαίνεται ἐδιδάχθη, ὅτε ὁ Ζεὺς δὲν εἶχεν ἀκόμη θεοποιηθῆ, ὅτι οὗτος ἦτο θνητός, πεισθείς περὶ τούτου ἐκ τοῦ ἐντὸς τοῦ Ἰδαίου Ἄντρον εὗρισκομένου τάφου του, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἔγραψε καὶ τὸ σχετικὸν ἐπίγραμμα «*Ὡδε θανὼν κεῖται Ζάν, δν Δία κυκλήσκουσιν*» ¹⁾. Ταῦτα βεβαίως ἐπληροφορήθη παρὰ τῶν Μυστῶν τοῦ Μόργου καὶ ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς μακρὰς συζητήσεις παρὰ τῶν ἐν Ἑλλάδι τότε θεολόγων, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ὁ ποιητὴς Καλλίμαχος, ὁ κατακρίνας τὸν Πυθαγόραν ἐπὶ ἀσεβείᾳ, ὡς τὸν Θεὸν Δία θνητὸν παρουσιάσαντα.

Πῶς ἐγένετο ἡ Μύσις κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους δὲν γνωρίζομεν, καὶ ὅσα περὶ αὐτῶν ἐγράφησαν μέχρι τοῦδε εἶναι ἀπλᾶί εἰκασίαι, στηριζόμεναι εἰς αὐθαιρέτους καὶ ἀτελεῖς πληροφορίες τῶν ἀρχαίων, καὶ μάλιστα τῶν Ἀττικῶν συγγραφέων, τοὺς ὁποίους ρητῶς κατακρίνει ὁ Πλάτων διὰ τὰς μεροληπτικὰς περὶ Κρήτης γνώμας καὶ κρίσεις των. Τινὲς ὅμως φρονοῦσι, καὶ πολὺ εὐλόγως, ἐκ τοῦ εὗρεθέντος ἐντὸς τοῦ ἀνακτόρου τῆς Κνωσοῦ μικροῦ βωμοῦ μετὰ τῶν ἐπ' αὐτοῦ θρησκευτικῶν συμβόλων καὶ ἐκ τοῦ θαλάμου μετὰ τοῦ θεωρηθέντος ὡς θρόνου τοῦ Μίνως ἔδωλίου, ὅτι ἐκεῖ ἐτελοῦντο Μυήσεις καὶ οἱ σχετικοὶ Καθαρμοὶ καὶ ἴσως, ὡς πολλοὶ πιστεύουσι, καὶ αὐτὸ τὸ ἀνάκτορον τῆς Κνωσοῦ ἦτο ναός.

Καὶ εἶναι πράγματι γνωστὸν ὅτι οὐδαμοῦ ἀναφέρονται ὑπὸ τῶν ἀρχαίων Ἀνάκτορα κατὰ τὴν προϊστορικὴν ἐποχὴν, πλὴν τῶν τῆς Ὀμηρικῆς ἐποχῆς Ἀνακτόρων τοῦ Ὀδυσσέως, τοῦ Ἀλκινόου, τοῦ Πριάμου καὶ βραδύτερον τῶν Βασιλείων τῆς Περσικοῦ πολέμου. Ὁ δὲ Ἡρόδοτος λέγει ὅτι ὁ τελευταῖος Μίνως ἔζησε τρεῖς γενεὰς πρὸ τῶν Τρωϊκῶν καὶ ὅτι ἡ Κρήτη εἶχε δις μέχρι τότε ἐρημωθῆ κατοίκων διὰ λιμοῦ καὶ λοιμοῦ : *εἰς τὴν Κρήτην ἐρημωθεῖσαν τρίτῃ γενεῇ μετὰ Μίνων τελευτήσαντα*

1) Δ. Πουρῆ, Μελέτη (Περιοδ. Πυθαγόρας—Γνώμων, Δεκέμ. 1933).

γενέσθαι τὰ Τρωϊκά τούτων (τῶν Κρητῶν) σφι ἀπονοστήσασι ἐκ Τροίης λιμόν τε καὶ λοιμὸν γενέσθαι καὶ αὐτοῖσι καὶ τοῖσι προβάτοισι, ἔσται τὸ δεύτερον ἐρημωθείσης Κρήτης μετὰ τῶν ὑπολοίπων τρίτους αὐτὴν νῦν νέμεσθαι Κρήτας ¹⁾).

Συνεπῶς, ὅλα τὰ λεγόμενα περὶ τοῦ πρώτου καὶ δευτέρου ἀνακτόρου τῆς Κνωσοῦ ὑπὸ τοῦ Evans καὶ τῆς καταστροφῆς αὐτῶν ὑπὸ τῶν Δωριέων διὰ πυρκαϊᾶς, ἐὰν τὰ ἐκλάβωμεν ὡς ἀληθῆ, θὰ συνέβησαν πρὸ τῆς ἐρημώσεως τῆς νήσου, διότι ἄλλως δὲν δύναται τις νὰ ἐννοήσῃ πρὸς ποίους ἐπολέμησαν οἱ Δωριεῖς καὶ διατὶ κατέστρεψαν τὰ Ἀνάκτορα ταῦτα.

Πιθανώτερον, λοιπόν, φαίνεται ὅτι ἦσαν ναοί, ἀφιερωμένοι εἰς θεότητας, αἱ ὁποῖαι ἐξώσθησαν τῆς νήσου κατὰ ἐποχὰς θρησκευτικῶν πολέμων, καὶ παρέμειναν ὡς ἐρείπια. Εἶναι δὲ κωμικὸν νὰ παραδεχθῇ τις ὅτι εἰς μικρὸς πῆλινος λουτήρ, εὑρεθεῖς ἐντὸς τοῦ δῆθεν Ἀνακτόρου, χαρακτηρίζεται ὑπὸ τοῦ Evans ὡς λουτήρ τῆς βασιλίσσης, ἐνῶ φαίνεται κατάλληλος μόνον διὰ παιδία ἡλικίας μέχρι δέκα ἐτῶν. Ἐκτὸς ἂν παραδεχθῶμεν ὅτι ἡ βασίλισσα τῆς Κρήτης, εἴτε Πασιφάη ἐλέγετο, εἴτε ἄλλως πως, ἦτο νάνος.

Τὰ δὲ λοιπὰ σύμβολα, τὰ ἀνακαλυφθέντα εἰς τὰς ἀνασκαφὰς τῆς Κνωσοῦ καὶ τῶν ἄλλων πόλεων τῆς Κρήτης, ὡς αἱ Στεναὶ Ζῶναι, ὁ Διπλοῦς Πέλεκυς καὶ τὰ σχετικὰ θήλα εἰδώλια, σχετιζόμενα μὲ τὴν θρησκείαν τοῦ Λαβρανδέως Διός ²⁾, τοῦ φέροντος εἰς τὴν χεῖρα ἀντὶ κεραυνοῦ τὸν Διπλοῦν Πέλεκυν, σχετίζονται μὲ τὴν λατρείαν τῆς Μικρασιατικῆς Κυβέλης καὶ τὰς παραδόσεις περὶ Ἀμαζόνων, αἱ ὁποῖαι δὲν εἶναι παρὰδοξον νὰ ἀπετέλουν θρησκευτικὰ τάγματα, ἅτινα διεξήγαγον θρησκευτικοὺς πολέμους πρὸς ἐπικράτησιν εἴτε τῆς λατρείας τῆς Κυβέλης καὶ Ἀστάρτης, εἴτε ἄλλων γυναικείων θεοτήτων. Σημειωτέον δὲ ὅτι κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τῆς Κρήτης ἀνευρέθησαν εἰδώλια γυναικείων θεοτήτων καὶ οὐχὶ ἀνδρῶν, τεκμήριον ὅτι ἴσως δὲν εἶχεν ἀκόμη θεοποι-

1) Ἡροδότου. VII, 171.

2) Ἡροδότου, V, 119.—Στράβωνος II, 659.

ηθῇ ὁ Ζεὺς καὶ ὅτι τὰ σχετικὰ Μυστήρια ἐδημιουργήθησαν μετὰ τὸν Μινωϊκὸν Πολιτισμόν, κατὰ τὸν ὅποιον κυρίως ἐφηρομόσθησαν οἱ περίφημοι νόμοι τοῦ Μίνως, εἰς μὲν τὰς πόλεις ὑπὸ τοῦ Ραδαμάνθυος ¹⁾, ὡς ἀναφέρει ὁ Πλάτων, εἰς δὲ τὴν ὑπαιθρον χώραν ὑπὸ τοῦ υἱοῦ τοῦ Δαιδάλου Τάλω ²⁾, γεγραμμένοι ἐπὶ χαλκίων πλακῶν. Δὲν εἶναι παράδοξον ὑπὸ τῆς Νομολογίας τοῦ Μίνως, τὴν ὁποίαν ἀτυχῶς δὲν γνωρίζομεν, διότι δὲν κατωρθώθη εἰσέτι ἡ ἐρμηνεία τῆς Μινωϊκῆς Γραφῆς, νὰ καθιερωθῇσαν καὶ τὰ σχετικὰ ἐν Κρήτῃ Μυστήρια.

*
* *

Καὶ οὕτω ἐμφανίζονται εἰς τὸν τότε ἀρχαῖον κόσμον τὰ ἑκασταχοῦ τελούμενα Μυστήρια, τὰ ὅποια ἐχρησίμευσαν τρόπον τινὰ ὡς πρωτοπορία διὰ τὰ μετὰ ταῦτα καθιερωθέντα μεγάλα Ἑλευσίνια Μυστήρια.

1—2) Πλάτωνος, Μίνως.—Διοδώρου, IV, 60, 3.

III

ΠΡΟΠΑΡΑΣΚΕΥΑΙ ΕΙΣ ΤΑ ΕΛΕΥΣΙΝΙΑ ΜΥΣΤΗΡΙΑ

Τὰ Ἑλευσίνια Μυστήρια, τὰ ἀποτελέσαντα εἰς τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους τὴν κορωνίδα τῶν θρησκευτικῶν πεποιθήσεων τοῦ ὅλου Ἑλληνισμοῦ, διεμορφώθησαν, ὡς γνωστόν, βαθμηδὸν καὶ κατ' ὀλίγον ἀπὸ τῶν προϊστορικῶν χρόνων μέχρι τῆς ἀκμῆς τοῦ ἀρχαίου πολιτισμοῦ. Χιλιετηρίδες ὁλόκληροι, εἰς τὰς ὁποίας ἐνεφανίσθησαν οἱ μεγαλείτεροι παγκόσμιοι ἐκπαιδευταὶ καὶ μεγάλοι διδάσκαλοι, καθωδήγησαν δι' ἀόκνου διδασκαλίας καὶ ἀρχῶν, στηριζομένων πάντοτε ἐπὶ τῆς αὐτῆς φιλοσοφικῆς ἀρχῆς, ὁποία εἶναι ἡ γνῶσις τῆς ἀληθείας, τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα, καταστήσαντες αὐτὸ πρόσφορον ἵνα δεχθῇ εἰς ἓνα ὁλοκληρωτικὸν πλέον φιλοσοφικὸν πλαίσιον τὸ σπέρμα τῆς ἀπολύτου γνώσεως, ἀπὸ τὸ ὁποῖον ἐβλάστησαν αἱ μέχρι τοῦδε μεγαλείτεραι γνωσταὶ διάνοιαι.

Καὶ τὸ ὅλον θρησκευτικὸν δημιούργημα τῶν Ἑλευσινίων Μυστηρίων, ὡς συμφωνοῦσιν οἱ περισσότεροι τῶν ἀσχοληθέντων μὲ τὰ Μυστήρια τῶν προϊστορικῶν χρόνων, ἦτο κοινὸν μὲ τὸ τῶν Ἀνατολικῶν λαῶν. Κατὰ δὲ τὴν γνώμην τοῦ Michelet, συμβαίνει πάντοτε εἰς ὅλους τοὺς μεγάλους λαούς, δεδομένου ὅτι ἡ ἀνθρωπότης ἐναποθέτει ἀδιαλείπτως καὶ εἰς ἑκάστην στιγμὴν τὴν ψυχὴν της εἰς μίαν βίβλον κοινήν, νὰ ἔχῃ τὰς ἀρχὰς τῶν κοινάς, αἵτινες ἀποτελοῦσι τὸ ὑπέρτατον φῶς, ἡσχέτως ἂν ἐμφανίζονται αὗται εἰς διατύπωσιν διάφορον —τοῦ ἐνὸς λαοῦ ἀπὸ τοῦ ἄλλου—, συνίσταται ὁμως εἰς μίαν κοινήν καὶ ἄκρως ἐλευθέραν διατύπωσιν, ἀλλαχοῦ μὲν ὑπὸ μορφὴν μεγάλων ποιημάτων, ἀλλα-

χοῦ ὡς θρυλικάι παραδόσεις, . . . εἴτε ὑπὸ μορφὴν πυραμίδος, εἴτε ἀγάλματος κ.λ.π. Καὶ ἐνίοτε μία θεότης ἢ μία πόλις μᾶς ἀποκαλύπτουν πολὺ περισσότερα ἀπὸ τὰ βιβλία, ὅπως λόγου χάριν αὐτὸς οὗτος ὁ Ἑρακλῆς ἀποτελεῖ μίαν ἰδέαν καὶ αἱ Ἀθῆναι ἐν ποίημα συνθετώτερον, ἀφήνουσαι νὰ κλεισθῇ ὁλόκληρος ἡ Ἰλιάς καὶ τὸ ὑψηλὸν Ἑλληνικὸν πνεῦμα εἰς τὴν Παλλάδα Ἀθηνᾶν ¹⁾).

Ἡ ἄποψις ὅμως αὕτη τοῦ Michelet εἶναι ἐσφαλμένη κατὰ τοῦτο, ὅτι τὰ βιβλία καὶ τὰ ἔπη ἐγράφησαν ἐπὶ τῇ βάσει τῶν πόλεων καὶ τῶν μνημείων, καὶ ἐπομένως ἐὰν δι' ἐνὸς βιβλίου δὲν ἀποκαλύπτεται πληρέστερον ἢ ἐποχὴ τοῦ πολιτισμοῦ τὴν ὁποίαν ἀντιπροσωπεύει τὸ βιβλίον τοῦτο, ἀποδεικνύει ὅτι ἡ ἀντίληψις τοῦ συγγραφέως κρίνει τὰς ἀρχαίας πόλεις καὶ τὰ μνημεῖα ἀναλόγως τῶν γνώσεων τὰς ὁποίας ἔχει ὁ γράφων καὶ τῶν παραδόσεων αἱ ὁποῖαι μέχρι αὐτοῦ διεσώθησαν. Διὰ τοῦτου ἀποδεικνύεται ὅτι τὸ βιβλίον ἀποτελεῖ μόνον ἓνα σταθμὸν τῆς ἀνθρωπίνης διανοήσεως, ἐνῶ ἡ ἐξέλιξις αὐτῆς παρατείνεται, ἐφ' ὅσον ζῇ ἀναπτυσσομένη καὶ φιλοσοφικῶς τελειοποιουμένη ἢ ἀνθρωπότης ὁλόκληρος.

Συγκρίνοντας ἡμεῖς τὴν πνευματικὴν ἐξέλιξιν τῶν Ἀνατολικῶν Λαῶν πρὸς ἀλλήλους καὶ πρὸς τὴν ἐξέλιξιν τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνικοῦ πνεύματος, παρατηροῦμεν ὅτι ἐνῶ οἱ ἀρχαῖοι Ἀνατολικοὶ λαοὶ ἐπιπολαίως ἀνεζήτουν τὴν εὐρεσιν τῆς ἀληθείας ἐντὸς τῶν στοιχείων καὶ τῆς ὑποστάσεως τοῦ σύμπαντος καὶ διὰ συμβόλων προσεπάθουν νὰ ἀναπαραστήσουν ταύτην, οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες δὲν ἠρκέσθησαν ἀπλῶς εἰς τὴν ἔρευναν τῶν φαινομένων φυσικῶν στοιχείων, ἀλλὰ προσεπάθθησαν νὰ ἐμβαθύνουν καὶ εἰς τὴν ἀνεύρεσιν τῆς δημιουργοῦ δυνάμεως ἢ ὁποία παρήγαγε ταῦτα, καὶ διὰ τοῦ Ἀριστοτέλους ἔθεσαν οὗτοι τὰς βάσεις τῆς Μεταφυσικῆς, τὰς ὁποίας δὲν περιεῖχε βεβαίως οὐδὲν βιβλίον μέχρι αὐτοῦ, καὶ ἂν τὰς διετύπωσαν διὰ βιβλίων ἢ ποιημάτων, τοῦτο δὲν σημαίνει ὅτι ἐθεώρησαν ὡς τερματιζομένην τὴν ἔρευναν πρὸς εὐρεσιν τῆς ἀληθείας, ἀλλὰ τοῦναντίον ἔδωσαν τὰς ἀρχικὰς βάσεις.

1) Michelet, Bible de l'Humanité, I. (Paris 1864).

ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐνόμιζον ὅτι στηριζομένη ἢ ἀνθρωπότης θὰ φθάσῃ εὐκολώτερον καὶ ταχύτερον πρὸς τὸν ἐπιδιωκόμενον σκοπὸν.

* *

Εἰς τὸ πρῶτον μέρος τῆς παρούσης μελέτης ἐξεθέσαμεν συνοπτικῶς ποῖα ὑπῆρξαν εἰς τοὺς διαφόρους λαοὺς τὰ θρησκευτικὰ των Μυστήρια τὰ προηγηθέντα τῶν Ἑλευσινιακῶν. Ἦδη ἀρχόμεθα τῆς προπαρασκευαστικῆς ἐρεῦνης διὰ τὴν ἰδρυσιν καὶ τὴν λειτουργίαν τῶν Ἑλευσινιακῶν Μυστηρίων.

Κατὰ τὸ «Χρονικὸν τῆς Πάρου», τὰ Ἑλευσίνια Μυστήρια εἰσῆχθησαν κατὰ τὸ ἔτος 1350 π. Χ. **βασι]λευοντος Ἀθηνῶν Πανδιονος. Ἀφου Δημητηρ αφικομενη εις Αθηνas καρπον εφυ[τε]υεν, και προ[ος αλλους επεμψε προ]ωτη δ[ια Τ]ριπτολεμου του Κελεου και Νεαιρας, ετη ΧΗΔΔΔΠ βασιλευοντος Ἀθηνησιν Ερεχθεως¹⁾.**

Ὁ δὲ Διοδώρος ἀναφέρει τὸν Ἑρεχθέα Αἰγύπτιον τὸ γένος ὄντα βασιλεῦσαι τῶν Ἀθηναίων, . . . γενομένων γὰρ ὁμολογουμένως αὐχμῶν μεγάλων κατὰ πᾶσαν σχεδὸν τὴν οἰκουμένην πλην Αἰγύπτου διὰ τὴν ιδιότητα τῆς χώρας, καὶ φθορᾶς ἐπιγενομένης τῶν τε καρπῶν καὶ πλήθει ἀνθρώπων, ἐξ Αἰγύπτου τὸν Ἑρεχθέα κομίσαι διὰ τὴν συγγένειαν σίτου πληθὺς εἰς τὰς Ἀθήνας· ἀνθ' ὧν τοὺς εὖ παθόντας βασιλέα καταστήσαι τὸν εὐεργέτην, τοῦτον δὲ παραλαβόντα τὴν ἡγεμονίαν καταδείξαι τὰς τελετὰς τῆς Δήμητρος ἐν Ἑλευσίνι καὶ τὰ μυστήρια ποιῆσαι, μετενεγκόντα τὸ περὶ τούτων νόμιμον ἐξ Αἰγύπτου. Τότε εἰσῆχθη εἰς τὴν Ἀττικὴν ἡ λατρεία τῆς Δήμητρος, ἀφοῦ ἐκόμισεν εἰς τὰς Ἀθήνας τοὺς ἐπωνύμους ταύτης καρπούς²⁾.

Καὶ πρῶτος ὁ Τριπτόλεμος ἔσπειρε τὸν πυρρὸν καρπὸν εἰς τὸ Πεδίον τὸ **Ράριον** τῆς Ἑλευσίνος³⁾. Κατὰ Σουΐδαν δέ, **ὁ Ρά-**

1) Χρονικὸν τῆς Πάρου, 23 (Marburgi 1832).—Ovid. *Metam.* V, 342. De eius adventu Athenas vid. Apollod. I, 5. §. 1, et III, 14 §. 7, ibique Hevynium.

2) Διοδώρου, I. XXIX.

3) Πausaniou I, 38.—Διοδώρου, V, 68.—Ἀπολλοδώρου I, 5. §. 2.

ρος ἔσχεν υἱὸν Κελεόν, Κελεὸς δέ, Τριπτόλεμον, ὁ δὲ Πάρος πλανωμένην τὴν Δήμητραν, καὶ ζητοῦσαν τὴν κόρην, ὑπεδέξατο ἐν τῷ οἴκῳ. ὑπὲρ τῆς ταύτης οὖν χάριτος ἡ Δημήτηρ τὸν ἀπόγονον Πάρου Τριπτόλεμον ἐδίδασκε τὴν τοῦ σίτου γεωργίαν ¹⁾).

Ἡ λατρεία τοῦ Ἑρεχθίδεως ἢ Ἑριχθονίου ὑπῆρξεν ἡ παλαιότερα καὶ σπουδαιότερα τῶν εἰς τὴν Ἀττικὴν ἐπικρατουσῶν, ἐγένετο δὲ ἀφορμὴ ὅπως μεταγενεστέρως δημιουργηθῶσιν ἀπειρία θρύλων περὶ αὐτήν, μεταπλασθέντων διαφοροτρόπως ἀνὰ τοὺς αἰῶνας.

Ὑπὸ τοῦ Ὀμήρου ἀναφέρεται ὁ Ἑρεχθεὺς ὡς συνετὸς καὶ τρεφίμος τῆς Ἀθηνᾶς καὶ —ἀντιθέτως πρὸς τὸν Διόδωρον— αὐτόχθων ²⁾). Καὶ ὡς μὲν ἀγγλίνους, ὑπ' Ἀθηνᾶς λέγεται τραφῆναι, ὡς δὲ αὐτόχθων, ὑπὸ γῆς γεννηθῆναι ³⁾).

Ὁ Ἑρεχθεὺς ἦτο ὁ πρῶτος ἰσχυρὸς βασιλεὺς τῆς Ἀττικῆς, ὁ πρῶτος τῆς θεᾶς Ἀθηνᾶς θεράπων, ἡ ὁποία ἐδίδασκεν αὐτὸν νὰ ζευγνύῃ τοὺς ἵππους εἰς τὰ ἄρματα, ὡς ἐμφαίνουσιν τὰ λείψανα τοῦ δυτικοῦ αἰτώματος τοῦ Παρθενῶνος, ἀνατραφεὶς ὑπ' αὐτῆς ἐντὸς τοῦ παλαιοῦ ναοῦ της, τοῦ κατόπιν Ἑρεχθείου μετονομασθέντος ⁴⁾).

**Οἱ δ' ἄρ' Ἀθήνας εἶχον, ἐυκτίμενον πτολίεθρον.
δῆμον Ἑρεχθίδης μεγαλήτορος, δν ποτ' Ἀθήνη
θρέψε Διὸς θυγάτηρ—τέκε ζείδωρος ἄρουρα—
καὶ δ' ἐν Ἀθήνῃς εἶσεν, ἐφ' ἐνὶ πλόνι νηφ'
ἐνθα δέ μιν ταύροισι καὶ ἄρνειοις ἰλάονται
κοῦροι Ἀθηναίων περιτελλομένων ἐνιαυτῶν ⁵⁾).**

Λέγεται, ἀλληγορικῶς, περὶ αὐτοῦ ὅτι δὲν ἐγεννήθη ἐξ ἀν-

1) Σούδα V.

2) Ὀμήρου Ἰλιάς, B, 548.—Φιλοχόρου. Fr. 30.

3) Σχολ. Ὀμήρου Ἰλιάδος, Joannes Müller (Ἀθῆναι 1841).

4) Malteso, Ein Wanderer auf der Akropolis, S. 26 (Athen 1931).—Dörpfeld, Der ursprüngliche Plan des Erechteion (Mitt. d. arch. Inst. Athen XXIX. 1904).—Jnwood, The Erechteion (London 1827).—Quast, Das Erechteion (Potsd. 1843).

5) Ὀμήρου, Ἰλ. B. 546—551.

θρώπων, ἀλλ' εἶχεν **γονέας Ἡφαιστον καὶ Γῆν** ¹⁾, ἐξ οὗ καὶ Ἐριχθόνιος ²⁾).

Στρέφεται δὲ περὶ τὸν Ἐρεχθέα δλόκληρος κοσμογονικὴ παράδοσις, καθ' ἣν οὗτος παρεδόθη ὑπὸ τῆς μητρός του (Γῆς) εἰς τὴν Ἀθηναίαν καὶ δι' αὐτῆς κατόπιν ἐντὸς κύστεως εἰς τὰς θυγατέρας τοῦ Κέκροπος, Πάνδροσον, Ἀγρραυλον καὶ Ἐρσην, αἵτινες ὅμως, ἐκ περιεργείας ἀνοίξασαι τὴν κύστιν, εὗρον αὐτὸν περιτυλιγμένον ὑπὸ ὄφεως καὶ ἐκ τοῦ τρόμου των, πλὴν τῆς Πανδρόσου, παρεφρόνησαν καὶ ἐκρημνίσθησαν ἐκ τῆς Ἀκροπόλεως. Δηλαδή εἰς τὸν θρῶλον τοῦ Ἐρεχθέως βλέπομεν ἐπαναλαμβανόμενον, ὑπὸ ἄλλην μορφήν, τὸν ἐντὸς πυξίδος περιπλανηθέντα Ὅσιριν τῶν Αἰγυπτίων καὶ σωθέντα ὑπὸ τῆς Ἰσιδος, ἐμφανιζόμενης εἰς τοὺς προϊστορικοὺς χρόνους τῶν Ἀθηναίων ὡς Πανδρόσου, εὐρούσης αὐτὸν περιτυλιγμένον διὰ τοῦ ὄφεως, παρουσιαζόμενου ὡς Αἰγυπτιακοῦ συμβόλου αὐτοχθονίας καὶ σωφροσύνης. Ἄν καὶ κατ' ἄλλην κοσμογονικὴν παράδοσιν ἔπescen (ὡς διῆπετὲς ξόανον, ὃ κατ' ἄλλους ἦτο ἡ Ἀθηναῖα) ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, συμμειγείς μετὰ τῆς Πανδρόσου καὶ δημιουργήσας τὸν πρῶτον ἄνθρωπον ἐπὶ τῆς γῆς, καίτοι ἐπικρατεστέρα εἶναι ἡ γνώμη ὅτι ὁ ὄφις συμβολίζει τὸν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ πίπτοντα κεραυνόν.

Ὁρθότερον ὅμως εἶναι νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ὁ Ἐρεχθεὺς ἦτο ἀπόγονος τῶν Καβείρων, διότι καὶ ὁ Ὅμηρος λέγει ἀλλαχοῦ ἐπὶ λέξει εἰς τὴν Ἰλιάδα:

**Δάρδανος αὖ τέκεθ' υἱὸν Ἐριχθόνιον βασιλῆα,
ὃς δὴ ἀφνειότατος γένετο θνητῶν ἀνθρώπων** ³⁾).

ἂν καὶ ὁ Πλάτων καὶ ὁ Πausανίας κάμνει τὴν διάκρισιν μεταξὺ Ἐρισίχθονος καὶ Ἐριχθονίου, συγχεομένου ὑπ' ἄλλων πρὸς τὸν Ἐρεχθέα ⁴⁾).

Καί, ὡς γνωστόν, ἀπὸ τὸν σχολιαστὴν τοῦ Ἀπολλοδώρου ⁵⁾, ὁ

1) Πausανίου, Lib. I. Cap. II.

2) Ἀπολλοδώρου, III, 14.—Εὐριπίδου, Ἴων 268.

3) Ὅμηρου Ἰλιάς, Υ. 219—220.

4) Πλάτωνος Κριτίας. σ. 110.

5) Σχολ. Ἀπολλοδώρου, I, 1913.

Δάρδανος, ὁ φερόμενος ὡς πατὴρ τοῦ Ἑρεχθέως, ἦτο εἰς τῶν Καβείρων, υἱὸς τοῦ Διὸς καὶ τῆς Ἥλέκτρας, θυγατρὸς τοῦ Ἀτλαντος. Ὁ Δάρδανος οὗτος, ἐκ Σαμοθράκης, ἦ κατ' ἄλλους ἐξ Ἀρκαδίας, ἦλθεν εἰς τὴν Φοινίκην, κατοικήσας τὴν μετὰ ταῦτα ὀνομασθεῖσαν Τρωάδα, οἰκήσας τὴν δμώνυμον αὐτῷ πόλιν Δάρδανον, εἰς τὴν ὁποίαν ἔμεινε, νυμφευθεὶς τὴν θυγατέρα τοῦ Τεύκρου Βάτειαν καὶ γεννήσας ἐξ αὐτῆς τὸν Ἴλον καὶ τὸν Ἑριχθόνιον. Ἐπειδὴ δὲ ὁ πρωτότοκος ἀδελφὸς τοῦ Ἑρεχθέως, ὁ Ἴλος, ἀπέθανεν ἄτεκνος, διεδέχθη αὐτὸς οὗτος ὁ Ἑρεχθεὺς τὴν βασιλείαν τῆς Τρωάδος, ὦν πλουσιώτατος κατὰ τὸν Ὅμηρον, ὡς ἔχων ἀκόμη καὶ τρισχιλίους ἵππους εἰς τὴν κατοχὴν του.

**τοὺ τρισχίλιαι ἵπποι ἔλος κάτα βουκολέοντο,
θήλειαι, πώλοισιν ἀγαλόμεναι ἀταλῆσι ¹⁾.**

Ἐκ τοῦ Τρωῶς δέ, υἱοῦ τοῦ Ἑρεχθέως καὶ τῆς Ἀστυόχης, θυγατρὸς τοῦ Σιμόντος, διαδεχθέντος εἰς τὴν βασιλείαν τὸν πατέρα του, ὠνομάσθησαν οἱ μετέπειτα ἔνδοξοι γενόμενοι Τρωῶες. Ἡ δὲ πόλις Ἴλιον, ἐκ τοῦ Ἴλου, υἱοῦ τοῦ Τρώου καὶ τῆς Καλιρρόης, θυγατρὸς τοῦ Σκαμάνδρου, νικήσαντος εἰς ἀγῶνας, οὓς ἐτέλει ὁ βασιλεὺς τῆς Φρυγίας, καὶ διαταχθέντος ὑπὸ χρησμοῦ νὰ ἀκολουθήσῃ ποικίλην βοῦν καὶ νὰ κτίσῃ ὅπου αὕτη ἤθελε κλιθῇ πόλιν. Τοῦτο δὲ συνέβη εἰς τὸν λόφον τῆς Φρυγίας Ἀτην, ὅπου ὁ Ἴλος ἔκτισε τὸ Ἴλιον καὶ ναόν, ὅπου ἐφυλάσσετο τὸ εἰς τὴν Ἀθηναῖν ἀφιερωμένον π α λ λ ἄ δ ι ο ν, ἄγαλμα ἐκ ξύλου, εἰσαχθείσης ὡς γνωστὸν τῆς τεχνικῆς τοῦ λίθου κατὰ τὸν δέκατον καὶ ἕνατον π. Χ. αἰῶνα ²⁾).

Ἱστορία δὲ ἡ περὶ τοῦ παλλαδίου τοιῆ δε φέρεται· φασὶ γεννηθεῖσαν τὴν Ἀθηναῖν παρὰ Τρίτωνι τρέφεσθαι, ᾧ θυγάτηρ ἦν Παλλὰς· ἀμφοτέρως δὲ ἀσκούσας τὰ κατὰ πόλεμον, εἰς φιλονεικίαν ποτὲ προελθεῖν· μελλούσης δὲ πλῆττειν τῆς Παλλάδος, τὸν Δία φοβηθέντα τὴν αἰτρωθεῖσαν πεσεῖν. Ἀθηναῖν δέ, περίλυπον ἐπ' αὐτῇ γενομένην, ξόανον

1) Ὅμηρου Ἰλιάς, Υ, 221—222.

2) Μαλτέζου, Ἡ Τέχνη στὸ πλαίσιο τοῦ Ἱστορικοῦ Ὑλισμοῦ, σ. 9 (Ἀθῆναι 1929).

ἐκείνης ὁμοιον κατασκευάσαν, καὶ περιθεῖναι τοῖς στέρ-
νοις ἦν ἔδεισεν αἰγίδα καὶ τιμᾶν ἰδρυσμένην παρὰ τῷ Διὶ
ὑστερον δὲ Ἡλέκτρας κατὰ τὴν φθορὰν τοῦτω προσφυγού-
σης, διαῆρξαι μετ' Ἀτῆς καὶ τὸ παλλάδιον τὴν Ἰλιάδα
χώραν Ἰλιον δὲ τούτου ναὸν κατασκευάσαντα τιμᾶν καὶ
περὶ μὲν παλλάδιον ταῦτα λέγεται ¹⁾).

Ὁ Ἐρεχθεύς, λοιπόν, οὗτος, βασιλεύοντος εἰς Ἀθήνας τοῦ
Κραναοῦ ²⁾), κατέλαβε τὴν βασιλείαν, κομίσας τὴν λατρείαν τῆς
Ἀθηνᾶς καὶ ἀνεγείρας ναὸν πρὸς τιμὴν τῆς, ἰδρύσας μεταξὺ ἄλ-
λων καὶ τὴν ἑορτὴν τῶν Παναθηναίων.

* * *

Φαίνεται ὅμως ὅτι, ταυτοχρόνως μὲ τὸν Ἐρεχθεά, ἡ Ἀττικὴ
κατελήφθη καὶ ὑπὸ τοῦ Εὐμόλπου, διότι ὁ Ἐρεχθεύς ἠναγκάσθη
νὰ πολεμήσῃ τὸν Εὐμόλπον καὶ νὰ συνθηκολογήσουν οἱ ἀπόγο-
νοί του κατόπιν μετὰ τῶν Εὐμολπιδῶν. Κατὰ δὲ τὴν μαρτυρίαν
τοῦ Στράβωνος, *τὴν Ἀττικὴν οἱ μετὰ Εὐμόλπου Θ ρ α κ ε ς
ἔσχον* ³⁾).

Ὁ Εὐμόλπος φέρεται ὡς υἱὸς τοῦ Ποσειδῶνος καὶ τῆς Χιό-
νης, θυγατρὸς τοῦ Βορέου ⁴⁾). Καὶ οὕτως ἐξηγεῖται ἡ ὑπ' αὐτοῦ
εἰσοδοχὴ τῆς λατρείας τοῦ Ποσειδῶνος εἰς τὴν Ἀττικὴν καὶ ἡ
γνωστὴ διενθῆσις τῆς ἔχθρας τῆς Ἀθηνᾶς, παραδόσις ἣτις
μᾶλλον ἤθελε νὰ συμβολίσῃ τὴν συμφιλίωσιν τῶν δύο ἀντιμα-
χομένων πρότερον ἐπιδρομέων τῆς Ἀττικῆς, Ἐρεχθειδῶν καὶ
Εὐμολπιδῶν ⁵⁾). *Ὅς τὴν ἱερωσύνην Ποσειδῶνος εἶχε
καὶ ἐστὶν αὐτῇ ἡ καταγωγὴ τοῦ γένους τῶν ἱερασαμένων
τοῦ Ποσειδῶνος*, κατὰ Λυκοῦργον ⁶⁾).

Ἀλλὰ τὸ περιεργον εἶναι ὅτι ὁ Ποσειδῶν δὲν ἦτο Αἰγύπτιος

1) Ἀπολλοδώρου, βιβλιοθ. 3. 12. 3.

2) Πausανίου, I, 2.

3) Στράβωνος, III, 321.—Picard. Les luttes primitives d' Athènes et d' Eleusis. (Revue Historique 1931).

4) Lobeck, Aglaophamus, σ. 207 καὶ ἐφ. (Königsb. 1829).

5) Ἀπολλοδώρου, III, 15, 1.

6) Leben der 10 Redner, Tom. IV. S. 382—384.—Ξενοφ. Συμπ. VIII, 40.

θεὸς ὥς οἱ ἄλλοι, ἀλλὰ ὥς **λέγουσι αὐτοὶ οἱ Αἰγύπτιοι, τοῦτον τὸν θεὸν παρὰ Λιβύων ἐπύθοντο εἶναι οὐδαμοὶ γὰρ ἀπ' ἀρχῆς Ποσειδέωνος οὐνομα ἔκτηνται (οἱ Αἰγύπτιοι) εἰ μὴ Λίβυες, καὶ τιμέωσι τὸν θεὸν τοῦτον αἰεὶ ¹⁾**). Τοῦτο ὅμως δὲν σημαίνει ὅτι ἡ ὅλη λατρεία τῶν Ἑλευσινιακῶν Μυστηρίων δὲν εἶχε τὴν Αἰγυπτιακὴν παράδοσιν, ἀλλ' ἀπ' ἐναντίας φαίνεται ὅτι εἶχε μορφωθῆ οὕτω καὶ πρὸ τῆς ἀφίξεως ἀκόμη τοῦ Εὐμόλπου εἰς Θοράκην, ἃν καὶ πολλὰ προσθῆκαι ἐπὶ τῆς αὐτῆς πάντοτε Αἰγυπτιακῆς παραδόσεως ἐγένοντο καὶ μεταγενεστέρως. Καὶ ἀφοῦ ἐπολέμησαν, ὥς ἀναφέρει ὁ Θουκυδίδης ²⁾, ἐφονεύθη ὁ Εὐμόλπος μετὰ τῶν υἱῶν του, κατὰ δὲ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Πανσανίου, **Ἐρεχθεὺς ἐνίκησεν Ἑλευσινίους μάχῃ, καὶ τὸν ἡγούμενον ἀπέκτεινεν Ἱμμάραδον τὸν Εὐμόλπου ³⁾**), ἃν καὶ ἄλλοι παρεδέχοντο ὅτι ἐφονεύθη ὁ Ἐρεχθεὺς κατὰ τὴν μάχην καὶ ὁ υἱὸς τοῦ Εὐμόλπου Ἱμμάραδος, γεγνὸς ὅπερ ἠνάγκασε τοὺς δύο λαοὺς νὰ συνθηκολογήσωσιν. Ἐπικρατεστέρα εἶναι ὅμως ἡ παράδοσις, ὅτι μετὰ τὴν μάχην ταύτην ἡ μὲν Ἑλευσίς ἔμεινε φόρου ὑποτελὴς εἰς τοὺς Ἀθηναίους, οἱ δὲ Εὐμολπίδαι παρέμειναν ὥς Ἱεροφάνται τῶν Μεγάλων Μυστηρίων, ἀπολαμβάνοντες πολλῶν βασιλικῶν δικαιωμάτων.

Εἰς ὅλην αὐτὴν τὴν ποικιλίαν τῶν παραδόσεων, ἣτις δὲν σταματᾷ μέχρις ἑνὸς σημείου, ἀλλὰ ἐπαναλαμβάνεται ὑπὸ πλείστων ὅσων συγγραφέων τῆς ἀρχαιότητος, οἵτινες δίδουσιν ἄλλας ἐκδοχὰς εἰς τὰ ὀνόματα τῶν διαφόρων ἡρώων ἅτινα ἀνεφέραμεν, καλοῦντες ὅτε μὲν μὲ τὸ αὐτὸ ὄνομα τὴν μητέρα τοῦ Εὐμόλπου, ὅτε δὲ μίαν ἢ περισσοτέρας ἀπὸ τὰς ἑξ ἢ τρεῖς κόρας τοῦ Ἐρεχθέως ⁴⁾ κ.λ.π., ὁ Grote ἐκφράζει τὴν γνώμην ὅτι ἡ ποικιλία τῶν παραδόσεων τούτων ἦτο σκόπιμος. Διότι κατὰ τὴν ἱστορικὴν ἐποχὴν ἡ Ἀττικὴ, ἃν κοί ἦτο διηρημένη εἰς πολλὰ βασίλεια καὶ

1) Ἡροδότου, II, 50.

2) Θουκυδίδου, II, 15.

3) Πανσανίου I, 5.

4) Σουίδας καὶ Φώτιος: Παρθένοι.—Hipponact. Fragm XXI. Welck ap. Athen. IX, p. 370.

δήμους, ἐν τούτοις ἦτο στενωῶς συνδεδεμένη μὲ τὰς Ἀθήνας, καὶ διὰ τὰς τῆς περισσώτερον καὶ καλλίτερον ἢ πολιτικὴ ἐνότητος τῆς Ἀττικῆς, διηρημένης εἰς Ἀυτονομίας, ἐδημιουργήθη ἡ διανομὴ αὐτῆς τῶν θεοποιηθέντων ἡρώων, δι' ὧν ἕκαστος δῆμος ἐκολλακεύετο τὰς πιστεῦν εἰς τὴν ἔνδοξον συμβολὴν τῆς καταγωγῆς του. Ἐπειδὴ δὲ καθεὶς ἐξ αὐτῶν εἶχεν ἰδικὰ του ἱερὰ καὶ ἰδίας θεότηας, ὥς ἐλάτρευεν εἰς τὴν στενὴν περιοχὴν του, ἐδημιουργήθησαν ἐπίτηδες ἐπώνυμοι θεοὶ καὶ ἥρωες, διὰ τὰς γίνεται οὕτω ἀφορμὴ διὰ τῆς λατρείας των τὰς ἔρχονται οἱ κάτοικοι τῶν Δήμων εἰς στενωτέραν ἐπαφὴν πρὸς ἀλλήλους καὶ ἰδίως μὲ τὰς Ἀθήνας ¹⁾). Καὶ ἐκ τῶν ἑορτῶν τούτων, τὴν μεγαλειτέραν θέσιν κατεῖχον τὰ Μεγάλα Ἐλευσίνια Μυστήρια.

Τὸ αὐτὸ δὲ συνδετικὸν πνεῦμα μεταγενεστέρων ἐποχῶν γίνεται ἀκόμη αἰτία διὰ τὴν συμφιλίωσιν τῶν πρότερον ἐχθρικῶς διακειμένων πόλεων, εἰς τὴν σύναψιν βασιλικῶν γάμων μεταξὺ οἰκογενειῶν τῶν πρότερον πολεμίων βασιλέων.

Τὰ συμβάντα αὐτὰ τῆς προϊστορικῆς ἐποχῆς, τὰ ὅποια ἀπετέλεσαν τὰς βάσεις τῶν θρησκευτικῶν πεποιθήσεων καὶ πολιτικῶν δεσμῶν τῶν διαφόρων Δήμων καὶ Βασιλείων, περιεγράφησαν ἰδίως ἀπὸ τὸν Ἑλλάνικον, τὸν Φιλόχορον καὶ μεταγενεστέρως ἀπὸ τὸν Εὐσέβιον.

*
* *

Κατ' ἄλλην κατάταξιν, σχετικὴν τῆς προηγούμενης, ὁ Ὁγυγος ἢ Ὁγύγης ἐβασίλευσεν 1020 ἔτη πρὸ τῆς πρώτης Ὀλυμπιάδος, ἦτοι τῷ 1796 π. Χ. ²⁾). **Ἐρμού παῖδα εἶναι** ³⁾), κατὰ τὸν Πausanίαν, ἐμφαίνοντος οὕτω καὶ πάλιν τὴν Αἰγυπτιακὴν παράδοσιν.

Ἐπὶ τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ ἐγένετο ὁ μέγας κατακλυσμὸς τοῦ Δευκαλίωνος, κατὰ τὸν ὅποιον ἐπνίγησαν οἱ περισσότεροι κάτοικοι

1) Grote, Geschichte Griechenlands, I Band. S. 134—135 (155—156). (Berl. 1880).

2) Ἑλλανίку Fr. 62.— Φιλοχόρου Fr. 8. ap. Εὐσεβίου, Εὐαγ. Προπ. X, 10 σ. 489.

3) Πausανίου, I, XXXVIII. 7. καὶ IX, V. 1.

τῆς νῦν καλουμένης Στερεᾶς Ἑλλάδος. Μετὰ τὴν κατάπανσίν του, ἀναφέρει ὁ Ἀπολλόδωρος ὅτι εἰς τὴν Ἀττικὴν ἐνεφανίσθη ὁ πρῶτος βασιλεὺς Κέκρωψ, ὀνομασθείσης ὁλοκλήρου τῆς χώρας Κεκροπίας ἐξ αὐτοῦ, ὅστις ἦτο κατὰ τὸ ἡμῖσις ἄνθρωπος καὶ κατὰ τὸ ἕτερον ἡμῖσις ὄφις. Καὶ εἰς τὴν ἐποχὴν του ἐγένετο ὁ συμβολικὸς ἀγὼν μεταξύ Ποσειδῶνος καὶ Ἀθηνᾶς διὰ τὴν κατάκτησιν τῆς Ἀκροπόλεως, ὅστις, ὡς ὑπονοεῖται, ὑπῆρξε δημιούργημα πολιτικῆς ἐμπνέυσεως, καταστάσης ἄλλωστε τῆς ἐλαίας, ἣν, κατὰ τὴν γνώμην τῶν Ἑλλήνων—καὶ οὐχὶ τῶν Αἰγυπτίων—ἐφερεν ἡ Ἀθηνᾶ, συμβόλου εἰρήνης, δημιουργηθέντος κατόπιν τοῦ Δωδεκαθέου ¹⁾).

Κατὰ Σουΐδαν, *ὁ Κέκρωψ, Αἰγύπτιος ὢν τὸ γένος, ὥκησε τὰς Ἀθήνας, ὅθεν καὶ Κεκροπίδαι οἱ Ἀθηναῖοι, ἢ οἱ τῆς Κεκροπίδος φυλῆς. Τινὲς δὲ φασὶ τοῦτον καὶ διφυῆ γεγενῆσθαι, τὰ μὲν ἄνω, ἀνδρὸς, τὰ δὲ κάτω μέρη, γυναικὸς· οἱ δὲ θηρίου· ἕτεροι δέ, ὅτι νόμους ἐξεῦρε τοῖς ἀνθρώποις, καὶ ἀπὸ ἀγριότητος εἰς ἡμερότητα ἤγαγεν· ἄλλοι δέ, ὅτι τῶν ἀνδρῶν, ὡς ἔτυχε, μισγομένων ταῖς γυναῖξι, καὶ ἐκ τούτων μὴ γινωσκομένου ἢ τοῦ πατρὸς παρὰ τοῦ παιδὸς, ἢ τοῦ παιδὸς παρὰ τοῦ πατρὸς, αὐτὸς νόμους θέμενος, ὥστε φανερώς συγγίνεσθαι αὐταῖς, καὶ μιᾷ στοιχεῖν, καὶ σχεδὸν εὐρὼν τὰς δύο φύσεις, τοῦ τε πατρὸς, καὶ τῆς μητρὸς, εἰκότως διφυῆς ἐκλήθη ²⁾*).

Κατὰ δὲ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Ἡροδότου: *σχεδὸν πάντα τὰ οὐνόματα τῶν θεῶν ἐξ Αἰγύπτου ἐλήλυθεν εἰς τὴν Ἑλλάδα· διότι μὲν γὰρ ἐκ τῶν βαρβάρων ἦκει, πυνθανόμενος, οὕτω εὐρίσκω ἐόν· δοκέω δ' ὦν μάλιστα ἀπ' Αἰγύπτου ἀπ' ἵχθαι· ὅτι γὰρ δὴ μὴ Ποσειδέωνος καὶ Διοσκούρων, ὡς καὶ πρότερόν μοι ταῦτα εὔρηται, καὶ Ἥρης, καὶ Ἰστίης, καὶ Θέμιος, καὶ Χαρίτων, καὶ Νηρηϊδων, τῶν ἄλλων θεῶν Αἰγυπτίοισι αἰεὶ κοτε τὰ οὐνόματά ἐστι ἐν τῇ χώρῃ· λέγω δὴ τὰ*

1) Ἀπολλοδώρου, III, 14, 1.—Ἡροδότου VIII, 55.—Ὄβιδίου Μεταμορ. VI, 72.—Ξενοφώντος, Ἀπομν. III, 5. 10.—Παυσαν. I. 26, 4.

2) Σουΐδα, λ. Κέκρωψ.

λέγουσι αὐτοὶ Αἰγύπτιοι· τῶν δὲ οὐ φασὶ θεῶν γινώσκειν τὰ οὐνόματα, οὗτοι δέ μοι δοκέουσι ὑπὸ Πελασγῶν ὀνομασθῆναι, πλὴν Ποσειδέωνος ¹⁾).

Τὸ δὲ σύμπλεγμα τοῦ Τριστομάτου τέρατος, τοῦ εὐρεθέντος ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως καὶ φυλασσομένου εἰς τὴν δευτέραν αἵθουσαν τοῦ Μουσείου της, δὲν ἀποκλείεται νὰ εἶναι ἀναπαράστασις τῆς διηγήσεως τοῦ Ἀπολλοδώρου, ἀδιάφορον ἂν ὑπὸ τῶν ἀρχαιολόγων ὀνομάζεται ὅλως αὐθαιρέτως Τυφῶν ἢ Νηρεὺς ἢ Τριτοπάτορες δαίμονες κ.λ.π. ²⁾).

Κατὰ τὸ διάστημα τῆς βασιλείας τοῦ Κέκροπος, ἡ Ἀττικὴ ἡρημώθη δις, ἀφ' ἑνὸς μὲν ὑπὸ ἐπιδρομέων ἐκ Καρίας, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὑπὸ τῶν Βοιωτῶν. Ὁ δὲ Κέκροψ διήρесе τοὺς κατοίκους της εἰς δώδεκα Δήμους—Κεκροπίας, Τετραπόλεως, Ἐπακρίας, Δεκελείας, Ἐλευσίνος, Ἀφιδνῶν, Θορικοῦ, Βραυρώνος, Κυθήρου, Σφηττοῦ, Κηφισσοῦ καὶ Φαλήρου. **Πάλιν δ' ὕστερον εἰς μίαν πόλιν συναγαγεῖν λέγεται τὴν νῦν τοὺς δώδεκα Θεσεύς** ³⁾). Ἐπιθυμῶν δὲ ὁ Κέκροψ νὰ γνωρίζῃ ἀκριβῶς τὸν ἀριθμὸν τῶν κατοίκων, παρήγγειλε νὰ ρίψῃ ἕκαστος ἓνα λίθον εἰς ὠρισμένον μέρος, καὶ μετρηθέντων τῶν λίθων εὐρέθησαν ἐν ὅλῳ εἴκοσι χιλιάδες ⁴⁾).

Ὁ Κέκροψ ἔλαβεν ὥς σύζυγον τὴν κόρην τοῦ Ἀκταίου, ὅστις, κατὰ τὸ «Χρονικὸν τῆς Πάρου», ἦτο αὐτόχθων, κατὰ δὲ τὴν ρῆσιν τοῦ Πausaniou βασιλεὺς τῶν Ἀθηναίων πρὸ τοῦ Κέκροπος, ἐκ τοῦ ὀνόματος τοῦ ὁποίου ὀλόκληρος ἡ περιοχὴ τῶν Ἀθηναίων εἶχε μετονομασθῇ εἰς Ἀκταίαν ⁵⁾). **Ἀκταῖον λέγουσιν ἐν τῇ νῦν Ἀττικῇ βασιλεῦσαι πρῶτον ἀποθανόντος δὲ Ἀκταίου Κέ-**

1) Ἡροδότου, II, 50.

2) Malteso, Ein Wanderer auf der Akropolis, S. 30 (Athen 1931).

3) Φιλόχορος εἰς Στράβ., IX, 1.—Χρονικὸν τῆς Πάρου, σελίς 19, Ad. v. 34. 35 (Ep. 21), (Marburgi 1832).

4) Grote, Geschichte Griechenlands, I, 136—137 (157—158.—Φιλόχορος εἰς Στράβωνα, IX, p. 397.

5) Στράβωνος, IX, 1, 18.—Πλίνιος IV, sect. 11.—Φιλόχορος εἰς Εὐσεβ. Εὐάγγ. Προπαρ. X, 10.—Χρονικὸν Πάρου V. 3. 4. Ἐποχ. I (1582 π. X.).

κραυή ἐκδέχεται τὴν ἀρχήν, θυγατρὶ συνοικῶν Ἀκταίου· καὶ οἱ γίγνονται θυγατέρες μὲν Ἑρση καὶ Ἀγλαυρος καὶ Πάνδροσος, νίδος δὲ Ἑρυσίχθων ¹⁾).

Βλέπομεν ἀπὸ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Πausανίου ὅτι ὑπάρχει καὶ ἄλλη ἐκδοχή, κατὰ τὴν ὁποίαν αἱ μὲν Ἑρση, Ἀγλαυρος καὶ Πάνδροσος ἦσαν ἀδελφαὶ τοῦ Ἑρυσίχθωνος—καὶ οὐχὶ τοῦ Ἑρεχθέως, ὥς ἄλλοι συγγραφεῖς συγχέουσι τοὺς δύο αὐτοὺς βασιλεῖς. Ὁ δὲ Κέκροψ φέρεται ὥς αὐτόχθων ²⁾).

Ὁ Ἑρυσίχθων, θανὼν, φαίνεται ὅτι δὲν ἀφῆκεν ἐπιγόνους, ἀλλὰ τὸν διεδέχθη εἰς τὴν βασιλείαν ὁ Κραναός, αὐτόχθων καὶ οὗτος, ἀπὸ τὸν ὁποῖον καὶ αἱ Ἀθῆναι κατόπιν Κρανααὶ ἐκλήθησαν ³⁾). Κόρη τοῦ Κραναοῦ ὑπῆρξεν ἡ Ἀτθίς, καὶ ἀπὸ ταύτης ὀνομάζουσιν Ἀττικὴν τὴν χώραν, πρῶτον καλουμένην Ἀκταίαν ⁴⁾).

Τὸν Κραναὸν ἐξετόπισε τῆς ἀρχῆς ὁ Ἀμφικτύων, τὸν ὁποῖον ὅμως ὕστερον οἱ μετὰ τοῦ Ἑρεχθέως συνεπαναστατήσαντες ἐξεδίωξαν, κομίσαντες τὴν λατρείαν τῆς Ἀθηνᾶς ⁵⁾). Ὁ δὲ Πανδίων, διάδοχος τοῦ Ἑρεχθέως, ἦτο υἱὸς τοῦ ἐκ τῆς νύμφης Πασιθέας καὶ κατὰ τὴν βασιλείαν τοῦ ἀφίχθη εἰς τὴν Ἀττικὴν ὁ Διόνυσος καὶ ἡ Δημήτηρ—κατὰ τὸ Χρονικὸν τῆς Πάρου ⁶⁾),—ἐγκατασταθεῖσης αὐτῆς εἰς Ἐλευσίνα. Ὁ Πανδίων, νυμφευθεὶς κατόπιν τὴν νύμφην Ζευξίππην, ἀπέκτησε διδύμους μὲν υἱοὺς τὸν Ἑρεχθέα καὶ τὸν Βούτην, κόρας δὲ τὴν Πρόκνην καὶ τὴν Φιλομήλαν ⁷⁾), αἵτινες, ὡσάυτως ὡς ὁ Βούτης, διεδραμάτισαν σημαντικὸν ρόλον,—ἰδρυθέντος ἐξ αὐτοῦ ὀλοκλήρου ἱερατικοῦ τά-

1) Πausανίου, I, 2. 5.— Φιλοχόρου, Σχόλ. 8. καὶ ἐφ.

2) Ἰούλ. Ἀφρ. εἰς Εὐσέβιον X, 9.— (486.-488).— Πausανίου VIII, 2, 2.— Ὀβιδίου, Μεταμ. II, 739.— Εὐριπίδου, Ἴων. 269.

3) Ἡροδότου, VIII. 44.— Πausανίου, II, 5, 3.

4) Πausανίου I, 5, 3.

5) Ἀπολλοδώρου, III, 14, 6.—Πausανίου, I, 26, 7.

6) Χρονικὸν Πάρου.

7) Ὀμήρου Ὀδύσσεια. Α. 320.

γματος, τῶν Βουταδῶν ἢ Ἑτεοβουταδῶν ¹⁾, ἐνῷ ταῦτοχρόνως ὁ Ἑρεχθεύς—ὁ υἱὸς τοῦ Πανδίωνος—διώκει τὰς Ἀθήνας ὡς βασιλεὺς, ὡς ἦρωας, ὡς υἱὸς τῆς Γῆς καὶ τοῦ Ποσειδῶνος, καταστάς ὁ δημιουργὸς ὅλων τῶν μετέπειτα φανέντων οἰκιστῶν τῶν διαφόρων Ἑλληνικῶν τόπων, βασιλικῶν ἀπογόνων αὐτοῦ, τῶν περισσοτέρων, ὡς γνωστόν, θεοποιηθέντων ²⁾).

Οὕτως ἔχουσιν ἐν περιλήψει τὰ τοῦ γενεαλογικοῦ δένδρου τοῦ Ἑρεχθέως, ἐξελιχθέντος διὰ τῆς δράσεως ἰδίως τῶν περὶ αὐτὸν εἰς Ἀττικὸν ἦρωα, βασιλέα καὶ γενάρχη.

* *

Κατὰ τὸν δραματικὸν Χοίριον, ³⁾ συγγράψαντα τὰ περὶ Ἀλόπης, βασιλεὺς τῆς Ἑλευσίνος ἦτο ὁ Ράρος, θεωρούμενός καὶ πατὴρ τοῦ Τριπτολέμου. Ἐπειδὴ δὲ ἡ ὅλη δημιουργία τῶν Ἑλευσινίων Μυστηρίων εἶναι ἔργον τόσον τῶν Ἑρεχθειδῶν, ὅσον καὶ τῶν Εὐμολπιδῶν, νομίζομεν ὅτι ἐφ' ὅσον ἀνεφέραμεν τὰ τῆς καταγωγῆς τῶν Ἑρεχθειδῶν, καθ'αὐτὸ ἡρώων τῆς Ἀττικῆς, πρέπει ἐκ παραλλήλου νὰ κάμωμεν μνεῖαν καὶ περὶ τῶν Ἑλευσινίων θεωρουμένων τοιούτων, ὧν ἡ ἀρχὴ ἀνάγεται εἰς τὸν Κραναόν, αὐτόχθονα βασιλέα τῆς Ἀττικῆς, ἐπὶ Δευκαλίωνος, πατρὸς τῆς Ἀτθίδος, ἐξωσθέντος ὑπὸ τοῦ Ἀμφικτύονος, τὸν ὁποῖον, ὡς προείπομεν, ἐξετόπισε τῆς βασιλείας ὁ Ἑρεχθεύς. Ὁ Κραναὸς ἔσχεν υἱὸν τὸν Ράρον, ⁴⁾ ὁ δὲ Ράρος, κατὰ Σουῖδαν, *ἔσχεν υἱὸν Κελεόν, Κελεὸς δὲ Τριπτόλεμον.* ⁵⁾ Τὸ δὲ ἐκ τοῦ Ράρου ὀνομασθὲν *Ράριον πεδίον* ἦτο δυτικῶς τῆς πεδιάδος τῆς Ἑλευσίνος καὶ τοῦ Κορυδαλοῦ, πρὸς τὴν Μεγαρίδα. Ἐκαλεῖτο δὲ καὶ

1) Ἀπολλοδώρου III, 14. 8.—Σοφοκλέους, Ἡλεκτρ. 170.—Αἰσχύλου, Suppl. 61.—Ὄβιδίου. Μεταμ. VI, 425—670.—Ὑγίν. μυθ. 45.—Λυκόφρ. 158.—Ἡσυχ. λ. Ἑρεχθεύς.

2) Ciceronis, de Natur. Deor. III. 19.—Φιλόχορος εἰς Σχολ. Οἰδίπ. ἐπὶ Κολωνῷ 100.—Ἀπολλοδώρου, III, 5. 4.—Ἡσυχίου λ. Ζεῦγος τριπάρθενον.—Εὐριπίδου Ἑρεχθεὺς Σχολ. 3.—Ἰων. 276.

3) Χοίριλος εἰς Παισανίαν, I, 14.

4) Ὀμήρου Ἰλιάς Y. 450.

5) Σουῖδα, in V.—Χρονικὸν Πάρου.

ιερά γῆ, διότι ἡ **Δημήτηρ, ἀφικομένη, τὸν ἀπόγονον τοῦ Ρά-
ρου Τριπτόλεμον ἐδίδαξε τὴν τοῦ σίτου γεωργίαν.**

Μιμηταὶ τῶν Ἑλευσινίων Μυστηρίων ἦσαν οἱ ὀπαδοὶ τοῦ Δυσαύλου, ἀδελφοῦ τοῦ Κελεοῦ, ἐκβληθέντος ὑπὸ Ἴωνος τοῦ Ἀθηναίου καὶ ἐγκατασταθέντος εἰς τὴν Φλιασίαν. ¹⁾ Ἐτέλουν δὲ τὰ Μυστήρια τῶν οἱ Φλιάσιοι εἰς τὴν περιοχὴν τῶν Κελεῶν, ἐκ τοῦ Κελεοῦ κληθεῖσαν οὕτω. Κατὰ τὸν Πausανίαν, τῆς πόλεως (Φλιοῦντος) αἱ Κελεαὶ πέντε πον σταδίους μάλιστα ἀπέχουσι· καὶ τῇ Δημήτρει ἐνταῦθα δι' ἐνιαυτοῦ τετάρτου τὴν τελετὴν, καὶ οὐ κατὰ ἔτος ἄγουσιν, ἱεροφάντης δὲ οὐκ ἐς τὸν βίον πάντα ἀποδέδεικται, κατὰ δὲ ἐκάστην τελετὴν ἄλλοτε ἐστὶν ἄλλος σφίσιν αἰρετός, λαμβάνων, ἣν ἐθέλῃ, καὶ γυναῖκα, καὶ ταῦτα μὲν διάφορα τῶν ἐν Ἑλευσίνι ὀνομάζουσι· τὰ δὲ ἐς αὐτὴν τὴν τελετὴν ἐκείνων ἐστὶν εἰς μίμησιν (δηλαδὴ τῶν Ἑλευσινίων)· ὁμολογοῦσι δὲ καὶ αὐτοὶ μιμεῖσθαι Φλιάσιοι τὰ ἐν Ἑλευσίνι δρώμενα ²⁾. Ὡστε συμπεραίνομεν ἐκ τῆς μαρτυρίας τοῦ Πausανίου, ὅτι τὰ Ἑλευσίνια Μυστήρια ἦσαν τὰ αὐτὰ περίπου τῶν Μυστηρίων τῶν Κελεῶν, ἀσφαλῶς ἀμφοτέρων τροποποιηθέντων κατόπιν ὑπὸ τῶν Αἰγυπτιακῶν παραδόσεων, τῶν Ὀρφικῶν καὶ τῶν Πυθαγορείων, εἰσαχθέντων ὑπὸ τοῦ Εὐμόλπου, τῶν ὀπαδῶν του, καὶ βραδύτερον ὑπὸ τῶν συνεχιστῶν τοῦ ἔργου του ἱερατικῶν ταγμάτων. Καὶ χρονολογικῶς, ὁ Εὐμόλπος, μετὰ τὴν ἔξωσιν τοῦ Δυσαύλου, ἐγκατεστάθη εἰς τὴν Ἑλευσίνα, ἔλθων ἐκ Θοράκης καὶ λαβὼν μέρος εἰς τοὺς ἐναντίον του ἀγῶνας, καὶ κατόπιν εἰς τοὺς κατὰ τοῦ Ἐρεχθέως.

Κατὰ δὲ τὸν Ἀκесόδωρον, **πέμπτον ἀπὸ τοῦ πρώτου Εὐμόλπου εἶναι τὸν τὰς τελετὰς καταδείξαντα, γράφων οὕτως. «Κατοικήσαι δὲ τὴν Ἑλευσίνα ἱστοροῦσι πρῶτον μὲν τοὺς αὐτόχθονας· εἶτα θρᾶκας, τοὺς μετὰ Εὐμόλπου παραγενομένους, πρὸς βοήθειαν εἰς τὸν κατ' Ἐρεχθέως πόλεμον».** τινὲς δὲ φασὶ καὶ τὸν Εὐμόλπον εὐρεῖν τὴν μύησιν,

1) Ἡροδότου, VII, 202—IX, 28.—Θουκυδίδου V, 57—VI, 105.—Ξενοφῶντος Ἑλλην. V, 2, 8.—Πολυβίου, II, 14.—Στραβῶνος VIII, 382.

2) Πausανίου, Lib. II, VI

τὴν συντελουμένην κατ' ἐνιαυτὸν ἐν Ἐλευσίνι Δήμητροι καὶ κόρη ¹⁾).

Ἀντιθέτως ὁμως πρὸς τὸν τὸν Ἀκεσόδωρον, ὁ Ἀνδροτίων λέγει ὅτι τὴν μῆσιν δὲν εὔρεν αὐτὸς ὁ Εὐμόλπος, ἀλλ' ἀπὸ τοῦ τοῦ Εὐμόλπον πέμπτον γεγονότα. Εὐμόλπου γὰρ γενέσθαι Κήρυκα τοῦ δὲ Ἀντίφημον τοῦ δὲ Μουσαῖον τοῦ δὲ Εὐμόλπον, τὸν καταδείξαντα τὴν μῆσιν καὶ ἱεροφάντην γεγονότα ²⁾).

Οὕτω δίδομεν συνοπτικὴν εἰκόνα τῆς ἱστορίας τῶν πρώτων ἡρώων καὶ κατόπιν θεοποιηθέντων βασιλέων τῆς Ἀττικῆς, οἵτινες ἔθεσαν πρῶτοι, ὡς γενάρχει, ὡς ἀρχηγοὶ τῶν λαῶν των καὶ ὡς μεγάλοι αὐτοχρόνως ἐκπαιδευταί, τὰς πρώτας θρησκευτικὰς βάσεις τῶν Ἑλλήνων, αἵτινες κατόπιν ἐσυστηματοποιήθησαν, ὡς τὰς παρουσιάζει ὁ Ἡσίοδος, καὶ αὐτοχρόνως συνέβαλον εἰς τὸ νὰ ἰδρυθοῦν καὶ νὰ διαδοθοῦν εἰς τὴν Ἀττικὴν — ὑπὸ ἄλλην μοφὴν — τὰ Μυστήρια τῆς Θοράκης, ἥτοι τὰ τοῦ Ὀρφέως, προπαρασκευάσαντα οὕτω τὰ Μεγάλα Ἐλευσίνια.

* * *

Εἰς τὴν προπαρασκευὴν τῶν Ἐλευσινίων Μυστηρίων, ἰδίως ὡς ταῦτα ἐμφανίζονται εἰς τὴν κλασσικὴν ἐποχὴν, δεόν νὰ σημειωθῇ ὅτι, πλὴν τῶν Ὀρφικῶν, συνέτειναν κατὰ πολὺ καὶ οἱ Πυθαγόρειοι. Καὶ τοῦτο τὸ συμπεραίνομεν ἐκ πολλῶν ἀποσπασμάτων τῶν Πυθαγορείων, ὧν ἐγένετο συχνὴ χρῆσις εἰς τὴν ὅλην τελετουργίαν τῶν Ἐλευσινίων Μυστηρίων, μεμιγμένων μὲ παραδόσεις τῶν Ὀρφικῶν. **Ὅτι παλαιὸς ὁ λόγος, Ὀρφικός τε γὰρ καὶ Πυθαγόρειος, ὁ πάλιν ἄγων τὰς ψυχὰς εἰς τὸ σῶμα καὶ πάλιν ἀπὸ τοῦ σώματος ἀνάγων, καὶ τοῦτο κύκλῳ πολυλάκις ³⁾.** Ὁ δὲ Καλλίμαχος εἰς διασωθὲν ἐπίγραμμα τοῦ ἀναφέρει ρητῶς τὴν Καβειρικὴν καταγωγὴν τῆς Δήμητρος, διαδοθείσης τῆς λατρείας της, πρὸ τῆς Ἐλευσίνος εἰς τὸ Δίνδυμον.

1) Χρονικὸν τῆς Πάρου, σ. 14. (Marburgi 1832).—Ἀκεσόδωρος. εἰς Σχόλ. Σοφοκλ. Οἶδ. Κολ. (v 1051).

2) Χρον. Πάρ. Ad. v. 28. (Ep. 15).

3) Ὀρφικά, Σχ. ἀν. 24.

Ἰερὴν Δήμητρος ἐγὼ ποτε, καὶ πάλιν Καβαίρων,
 ὦνερ, καὶ μετέπειτα Δινδυμήνης,
 ἥ γρηῃς γενόμην, ἥ νῦν κόνις ἦνο ***
 πολλῶν προστάσι νεῶν γυναικῶν.

καὶ μοι τέκν' ἐγένοντο δὴ' ἄρσενα, κῆπέμυσ' ἐκείνων
 εὐγῆρως ἐνὶ χερσίν. ἔρπε χαίρων ¹⁾).

Αἱ θεότητες καὶ οἱ ἥρωες, περὶ τὰς ὁποίας στρέφεται ἡ λειτουργία τῶν Ἐλευσινίων Μυστηρίων, ἦσαν ἡ Δημήτηρ, ἡ Περσεφόνη καὶ ὁ Διόνυσος. Ἐξ αὐτῶν ἡ λατρεία τῆς Δήμητρος, μετενεχθεῖσα ἐν Ἑλλάδι ἐπὶ Πάρου, ἐνεφανίσθη ὑπὸ τὴν ἀλληγορικὴν μορφήν τῆς μητρὸς Γῆς, κομίζουσα τοὺς ἐξ αὐτῆς κληθέντας Δημητριακοὺς καρποὺς καὶ κυρίως τὸν σῖτον. Τὸ ὄνομα αὐτῆς ἐτυμολογεῖτο ὑπὸ τῶν Στωϊκῶν, ὡς ἀναφέρει ὁ Κικέρων, ἐκ τοῦ Γῆ μήτηρ: *Mater autem est a gerendis frugibus Ceres, tanquam Geres; casuque prima litera itidem immutata, ut a Graecis; nam ab illis quoque Δημήτηρ quasi Γημήτηρ, nominata est* ²⁾).

Κατὰ δὲ τὸν Διόδωρον τὸν Σικελιώτην, ἐπικυροῦντος τὴν ἐτυμολογίαν, *τὴν δὲ γῆν ὥσπερ ἀγγεῖον τι τῶν φυομένων ὑπολαμβάνοντας, μετέρα προσαγορεύσαι. Καὶ τοὺς Ἕλληνας δὲ ταύτην παραπλησίως Δήμητρα καλεῖν, βραχὺ μετατεθείσης διὰ τὸν χρόνον τῆς λέξεως· τὸ γὰρ παλαιὸν ὀνομάζεσθαι γῆν μητέρα· καθάπερ καὶ τὸν Ὀρφέα προσμαρτυρεῖν, λέγοντα· Γῆ μήτηρ πλουτοδότειρα* ³⁾).

Κατὰ δὲ τὸν Πλούταρχον ταῦτα μὲν ὅμοια τοῖς ὑπὸ τῶν Στωϊκῶν θεολογουμένοις ἐστί· καὶ γὰρ ἐκεῖνοι τὸ μὲν γόνιμον πνεῦμα καὶ τρόφιμον, Διόνυσον εἶναι λέγουσι· τὸ πληκτικὸν δὲ καὶ Κόρην, τὸ διαιρετικόν, Ἡρακλέα· τὸ δὲ δεκτικόν, Ἀμμωνα. Δήμητραν δὲ καὶ Κόρην, τὸ διὰ τῆς γῆς

1) Καλλιμάχου, Ἐπιγράμ. 41.

2) Ciceronis De nat. Deor., II, 26.—Creuzer, Symbolik u. Mythologie, S. 853—857. (Leipz. 1822).

3) Διοδώρου, I, 12.—Ὀρφικά, Δήμητρος Ἐλευσινίας θυμ. στύρ. XI, καὶ ἐφ.

καὶ τῶν καρπῶν διήκον· Ποσειδῶνα δέ, τὸ διὰ τῆς θαλάττης ¹⁾).

Ἐδόθη δέ, κατὰ τὴν παράδοσιν, μυστικιστικὸς χαρακτήρ εἰς τὴν Δήμητρον, διότι περιέκλειεν εἰς τὸν ἀλληγορικὸν συμβολισμόν της τὰ μυστικὰ τῆς γῆς, τόσον ἀπὸ ἀπόψεως γεωργικῆς, ὅσον καὶ ἀπὸ θρησκευτικῆς, συνδυαζομένης τῆς λατρείας της μὲ τὸν Ἄδην, εἰς τοὺς κόλπους τοῦ ὁποῖου πᾶσα θνητὴ φύσις, ἀποθνήσκουσα, καταλήγει. Δὲν ἀποκλείεται δὲ νὰ εἶχε καὶ αὕτη ὑπερβορείαν προέλευσιν, ὥς ὁ Ἀπόλλων, διότι, πλὴν τῶν ἄλλων μερῶν τῆς Ἑλλάδος, εἰς ἅτινα ἐγένετο ταῦτοχρόνως γνωστή, ἀπαντᾶται καὶ εἰς τὴν Δωδώνην καὶ τὴν Φιγάλιαν τῆς Ἀρκαδίας, ἔχουσα τὸ σῶμα γυναικὸς καὶ χαίτην ἀλόγου εἰς τοὺς ὤμους, συμβολιζομένη εἰς ξόانون, κατασκευασθέντος πολὺ βραδύτερον ὑπὸ τοῦ Μίκωνος Αἰγινήτου γλύπτου, Ὀνατᾶ, ἀγάλματις ἐκ χαλκοῦ. Συνεδέετο δὲ ἡ λατρεία τῆς Δήμητρος μετὰ τοῦ Ποσειδῶνος, καὶ ἴσως ἐξ αὐτῆς τῆς αἰτίας καὶ οἱ Ἀθηναῖοι ἐώρταζον ταῦτοχρόνως μετὰ τὰ Ἐλευσίνια καὶ τὴν ἑορτὴν τῶν Ποσειδωνίων, ὥς μᾶς πληροφορεῖ ὁ Ἀθήναιος, ἐκ τοῦ ὅτι ὁ Ἀπελλῆς εἶδεν εἰς τὰ Ποσειδῶνια τὴν Φρύνην ἐμπνευσθεὶς ἐξ αὐτῆς τὴν Ἀναδυομένην Ἀφροδίτην. *Τῇ δὲ τῶν Ἐλευσινίων πανηγύρει καὶ τῇ τῶν Ποσειδωνίων ἐν ὄψει τῶν Πανελληνίων πάντων, ἀνέβαινε τῇ θαλάττῃ καὶ ἀπ' αὐτῆς Ἀπελλῆς τὴν Ἀναδυομένην Ἀφροδίτην ἀνεγρέφατο* ²⁾).

Ὁ δὲ Πausanias, ἐξηγῶν τὴν ἀλληγορικὴν σχέσιν τῆς Δήμητρος μετὰ τοῦ Ποσειδῶνος, διότι ὥς γνωστὸν τίποτε δὲν δύναται νὰ βλαστήσῃ ἐπὶ τῆς γῆς ἄνευ ὕδατος, ἀναφέρει εἰς τὰ «Ἀρκαδικὰ» τὰ ὅσα ἐπίστευον οἱ κάτοικοι τῆς Θελπουσίας, οἵτινες εἶχον καὶ *ιερὸν Δήμητρος Ἐλευσινίας* ³⁾). *Πλανωμένη τῇ Δήμητρι, ἡνίκα τὴν παῖδα ἐξήτει, λέγουσιν ἔπεισθαι οἱ τὸν Ποσειδῶνα ἐπιθυμοῦντα αὐτῇ μιχθῆναι, καὶ ἐς ἵππον μεταβάλλουσαν ὁμοῦ ταῖς ἵπποις νέμεσθαι ταῖς Ὀγκελου* ⁴⁾).

1) Πλουτάρχου, Περὶ Ἰσίδος καὶ Ὀσίριδος, 40.

2) Ἀθηναίου, Δειπνοσοφισταί, XIII. Sect. 59 (591).

3,—4) Πausanίου, Lib. XIII, Cap. XXV,

ὠνομάζετο δὲ ὑπὸ τῶν Ἀρκάδων Δέσποινα ¹⁾ καὶ ἐκ τοῦ λιμοῦ σώτειρα, διότι, ὅταν ἐπλήρχετο καταστροφή τις εἰς τὴν γεωργίαν, αὐτὴ διὰ τῶν προϊόντων τῆς ἔσωζε τὸν λαὸν τῆς πείνης. Κατ' ἄλλην ἐκδοχὴν, Δέσποινα ἦτο ἡ Κόρη, διότι *τεχθῆναι ὑπὸ τῆς Δήμητρος οἱ Φιγαλιεῖς φασιν οὐχ ἱππον, ἀλλὰ τὴν Δέσποιναν ἐπονομαζομένην ὑπὸ Ἀρκάδων* τὸ δὲ ἀπὸ τούτου λέγουσι θυμῷ τε ἅμα ἐς τὸν Ποσειδῶνα αὐτὴν καὶ ἐπὶ τῆς Περσεφόνης τῇ ἀρπαγῇ πένθει χρωμένην, μέλαιναν ἐσθῆτα ἐνδύσαι, καὶ ἐς τὸ σπήλαιον τοῦτο (ἄντρον αὐτόθι ἱερὸν Δήμητρος) ἐλθοῦσαν ἐπὶ χρόνον ἀπεῖναι πολύν. Ὡς δὲ ἐφθείρετο μὲν πάντα, ὅσα ἡ γῆ τρέφει, τὸ δὲ ἀνθρώπων γένος καὶ ἐς πλεόν ἀπώλλυτο ὑπὸ λιμοῦ, θεῶν μὲν ἄλλων ἡπίστατο ἄρα οὐδείς, ἐνθα ἀπεκρύπτετο ἡ Δημήτηρ ²⁾.

Ταῦτοχρόνως ἐλατρεύετο ἡ Δημήτηρ εἰς τὸ Ἄργος, καλουμένη Πελασγίς, τὴν Κρήτην, τὴν Σικελίαν, ὅπου ὑπῆρχε καὶ ἱερὸν ἀδηφαγίας καὶ Σιτοῦς Δήμητρος ἄγαλμα ³⁾, καὶ εἰς τὴν Ἑρμιόνην, ὅπου ἔπαλλον εἰς αὐτὴν *εἰς ὕμνον ἄσιγμον, ὡς φησιν Ἑρακλείδης ὁ Ποντικός. οὗ ἐστὶν ἀρχή: Δάματρα μέλπω τε Κλυμένοιο ἄλοχον* ⁴⁾ Ἀλλαχοῦ δὲ ἀναφέρει ὅτι: *Δᾶσος ὁ Ἑρμιονεύς, ἐν τῷ εἰς τὴν Ἑρμιόνην Δήμητρα ὕμνῳ λέγει οὕτως:*

Δάματρα μέλπω Κόραν τε Κλυμένοιο ἄλοχον Μελίβοϊαν, ὕμνων ἀνάγων Αἰολίδ' ἅμα βαρὺβρομον ἁρμονίαν ⁵⁾.

Εἰς τὴν λοιπὴν Ἑλλάδα ἐλατρεύετο ὑπὸ διάφορα ταῦτοχρόνως ἐπίθετα, ὧν τὰ πλουσιώτερα εἰς ποικιλίαν ἦσαν τὰ ἀναφερόμενα εἰς τοὺς ἀρχαιοτέρους χρόνους, τῆς Ὀμηρικῆς ἐποχῆς.

* *

Μὲ τὴν λατρείαν τῆς Δήμητρος συνεδέετο, ὡς γνωστόν, καὶ ἡ τοῦ Διονύσου, Ὀρφικῆς καταγωγῆς καὶ τούτου, ἐὰν λάβωμεν

1) Πausανίου, Lib. VIII, Cap. XXXVII καὶ XXV.

2) Πausανίου, Lib. VIII, Cap. XLII.

3) Ἀθηναίου, Δειπνοσοφισταί, Lib. X, Sect. 9, 10 (416).

4) Ἀθηναίου, Δειπνοσοφισταί, Lib. X, sect. 82, (455).

5) Ἀθηναίου, Δειπνοσοφισταί, Lib. XIV. sect. 19 (624).

ὑπ' ὅψει τὴν τελευταίαν προέλευσίν του. Ἦτο δὲ ὁ μόνος θεὸς τῶν ἀρχαίων, ὅστις βραδύτερον συνεκέντρωσε τὸν μεγαλείτερον ἀριθμὸν εἰς συμβολισμούς, κλείων εἰς ἑαυτὸν, ἐκτὸς τῆς θρησκείας, τὸν χορόν, τὴν μουσικὴν, τὸ δρᾶμα, τὴν τραγωδίαν, τὴν κωμωδίαν¹⁾, τὴν ποίησιν κ.λ.π. ¹⁾). Ἰσως διότι ἦτο νεώτερος ὄλων καὶ ὥς ἐκ τούτου ἐνέκλειεν εἰς ἑαυτὸν κάθε τελευταίαν ἐκπολιτιστικὴν δημιουργίαν.

Εἰς τοὺς ἀρχαιότερους χρόνους ἐθεωρεῖτο υἱὸς τῆς Σεμέλης, ²⁾ συμβολιζούσης, ὡς ἄλλης Δήμητρος, τὴν γῆν, μετὰ τῆς ὁποίας ὁ Ζεὺς, ὑπὸ μορφὴν χρυσῆς βροχῆς, ὡς μετὰ τῆς Δανάης, ἐγονιμοποίησε τὴν γέννησίν του. Ἡ πραγματικὴ ὁμως καταγωγὴ τοῦ Διονύσου εἶναι Αἰγυπτιακὴ. *Ἡμεῖς δ' ἐπεὶ προειρήκαμεν ἐν τοῖς Αἰγυπτιακοῖς περὶ τῆς τοῦ Διονύσου γενέσεως καὶ τῶν αὐτοῦ πρᾶχθέντων ἀκολούθως ταῖς ἐγχαρλοῖς ἱστορίαις, οἰκέτον εἶναι διαλαμβάνομεν προσθεῖναι τὰ μυθολογούμενα περὶ τοῦ θεοῦ τούτου παρὰ τοῖς Ἕλλησι. τῶν δὲ παλαιῶν μυθογράφων καὶ ποιητῶν περὶ Διονύσου γεγραφέντων ἀλλήλοις ἀσυμφωνὰ καὶ πολλοὺς καὶ τερατώδεις λόγους καταβεβλημένων, δυσχερές ἐστιν ὑπὲρ τῆς γενέσεως τοῦ θεοῦ τούτου καὶ τῶν πρᾶξεων καθαρῶς εἰπεῖν· οἱ μὲν γὰρ *ἔνα Διόνυσον*, οἱ δὲ *τρεῖς γεγονέναι παραδεδώκασιν*, εἰσὶ δ' οἱ *γένεσιν μὲν τούτου ἀνθρωπόμορφον* *μηδὲ γεγονέναι τὸ παράπαν ἀποφαινόμενοι*, *τὴν δὲ τοῦ οἴνου δόσιν Διόνυσον εἶναι νομίζοντες* ⁴⁾).*

Ὡνομάζετο Διόνυσος, διότι, γεννηθεὶς ἐκ τοῦ Διὸς, ἀνενδράφη εἰς τὴν Νῦσαν τῆς Ἀραβίας ὑπὸ τῶν Νυμφῶν καὶ τοῦ Σιληνοῦ, συνοδευόμενος κατόπιν εἰς τὰς εἰς τὴν Θοράκην περιοδείας του ἀπὸ τὸν Πάνα, τοὺς Σατύρους καὶ τὰς Μαινάδας, παράδοσις ἐμφαίνουσα τὴν ἀνάμixin τῆς Ὀρφικῆς παραδόσεως—Ὀρφικῆς καταγωγῆς, ὡς ἀνεφέραμεν καὶ προηγουμένως.

1) Χρονικὸν Πάρου, Ad, v. 54. (Ep. 34).—Ἀθην. Δειπν. II. 11.

2) Διοδώρου, XV, 6.—Σουΐδας, εἰς: Φιλόξενον.

3) Ὀμήρου Ἰλιάς, E, 323.—Πανσανίου, II, 31.—Ἀπολλοδώρου, III. 4, 2.

4) Διοδώρου, III, 62.

Κατὰ νεωτέραν ἐξήγησιν, ἡ λέξις Νύσος σημαίνει υἱός, καὶ ἐπομένως Διόνυσος δηλοῖ υἱὸς τοῦ Διός. Διότι πράγματι ἡ θεογονία ἀναφέρει ὅτι ὁ Ζεὺς ἠγάπησε τὴν κόρην τοῦ Κάδμου Σεμέλην καὶ συνευρίσκετο μετ' αὐτῆς ἐκάστην νύκτα. Μαθοῦσα τοῦτο ἡ Ἥρα καὶ θέλουσα νὰ τὴν ἐκδικηθῇ, ἐνεφανίσθη πρὸς αὐτὴν ὡς γοαῖα καὶ τὴν συνεβούλευσε νὰ ἀπαιτήσῃ ὅπως ὁ ἐραστὴς τῆς ἐμφανισθῇ πρὸς αὐτὴν κατὰ τὴν θείαν του μορφήν. Τοῦτο καὶ ἐπραξεν ἡ Σεμέλη, καὶ καθ' ἣν στιγμὴν ὁ Ζεὺς ἐνεφανίσθη πρὸς αὐτὴν ἐν μέσῳ ἀστραπῶν καὶ βροντῶν, ἀπέθανεν αὕτη ἐκ τοῦ φόβου. Καὶ ὁ Ζεὺς, παραλαβὼν τὸ ἐξ αὐτῆς γεννηθὲν ἐκείνην τὴν στιγμὴν ἔμβρυον, ἔθεσε τοῦτο ἐντὸς τοῦ μηροῦ του καὶ ὅταν ἐγεννήθη παρέδωκεν αὐτὸ εἰς τὰς Μαινάδας.

Ὑπὸ τὸ ὄνομα Νῦσα ἐκαλοῦντο πολλοὶ Ἑλληνικαὶ κῶμαι καὶ πόλεις, τόσον εἰς τὴν Θεσσαλίαν, τὴν Εὐβοίαν, τὴν Νάξον, τὴν Βοιωτίαν, ὅσον καὶ εἰς τὴν Λυδίαν, Καρίαν, Καππαδοκίαν καὶ ἄλλαχοῦ, εἰς τὴν Φοινίκην καὶ Ἀραβίαν, μέχρι τῶν Ἰνδιῶν.

Ὁ Διόνυσος ἐλέγετο ἀκόμη καὶ Βάκχος καὶ Ἰακχος, ἐκ τοῦ ἰαχή, ἱακχος, καὶ Βρόμιος ἐκ τοῦ βρόμου, σημαίνοντος τὸν κτύπον καὶ τὴν ταραχὴν ὑφ' ἧς κατελαμβάνετο ὡς θεὸς τοῦ οἴνου, ὑπενθυμίζων ταυτοχρόνως τὴν παιδικὴν του ἡλικίαν, καθ' ἣν ἀνετράφη εἰς τὰς πεδιάδας καὶ τοὺς λόφους καὶ ἐν γένει παντοῦ ὅπου φύεται ἡ ἄμπελος. Ἀναφέρεται ὁμως καὶ ὡς Ἀνθεύς, Φλοῖος, Ἀνθιος καὶ Δενδρίτης, ὡς διὰ πᾶσαν ἄνοιξιν εὐχαριστούμενος. Τὸ δὲ ἐπίθετον Λυαῖος ἀπεδόθη εἰς αὐτόν, διότι διὰ τοῦ οἴνου ἐξέλυε τὰ μέλη τῶν ἀνθρώπων. Καὶ Διμήτωρ, ὡς ἔχων δύο μητέρας, τὴν Σεμέλην καὶ τὸν Δία, ὅστις τὸν ἔφερεν ἐντὸς τοῦ μηροῦ του ¹⁾).

Ὁ Διόδωρος δὲν παραδέχεται ὅτι αὐτὸς ἔφερε τὴν ἄμπελον, ἀλλ' ὅτι *τὴν γῆν αὐτομάτως μετὰ τῶν ἄλλων φυτῶν ἐνεγκεῖν τὴν ἄμπελον καὶ οὐκ ἐξ ἀρχῆς ὑπὸ τινος εὗρετοῦ φυτευθῆναι...* ²⁾ Οὕτε ἀναφέρει Σεμέλην τὴν Δήμητραν, ὡς με-

1) Maury, Hist. des rel. de la Grèce I, 119 (1857 - 1860.—Lenormant, Revue Arch. p. 43. (1876).

2) Διοδώρου, III, 62.

ρικοί παραδέχονται, ἐκ τοῦ **θεμέλη**, ἤτοι θεμέλιον τοῦ κόσμου θεωρουμένην ὡς Γῆ, ἥ **ἡϋθέμελον Γαῖαν** καθ' Ὅμηρον . . **ἀλλὰ ἀπὸ τοῦ σεμνὴν εἶναι τῆς θεοῦ ταύτης τὴν ἐπιμέλειαν καὶ τιμὴν**. Ὀνομάζει δὲ ταύτην καὶ Θυώνην, **ἀπὸ τῶν θυομένων αὐτῇ θυσιῶν** ¹⁾).

Ὁ Διόνυσος, ὁ νεώτερος νομιζόμενος ὅλων τῶν ἄλλων Ἑλληνικῶν θεῶν, φαίνεται ὅτι ἀντιθέτως ἦτο ὁ ἀρχαιότερος, ταῦτιζόμενος ὄχι μόνον μὲ τὸν Ἄδωνιν τῆς Κύπρου καὶ τῆς Φρυγίας ἀλλὰ καὶ μὲ αὐτὸν ἀκόμη τὸν Σόμα, σύμβολον τοῦ χυμοῦ τῆς γῆς, ὡς ἀναφέρεται εἰς τὰς Ἰνδικὰς Βέδας, καὶ ἀκόμη ὡς διαπιστώνουν οἱ μὲ τὰς ἀρχαιοτάτας θρησκείας ἀσχολούμενοι ἀνατολισταὶ ἱστοριοδίφαι, ἵπαντᾶται καὶ ὡς δις γεγεννημένος ἐκ τοῦ μηροῦ τοῦ Ἴνδρα, ὡς καὶ κατὰ τὴν Ἑλληνικὴν παράδοσιν ²⁾).

Δύο πόλεις διεξεδίκησαν τὴν εἰς αὐτὰς ἐμφάνισιν τοῦ Διονύσου, αἱ Ἐλευθεραὶ καὶ ἡ Ἰκαρία. Ἰδιαιτέρως ὅμως ἡ Ἰκαρία, διότι ἐξ αὐτῆς προῆλθε καὶ ἡ παράδοσις ὅτι ὁ βασιλεὺς τῆς Ἰκαρίας, μεθύσας τοὺς ὑπηκόους του, ἐφονεύθη ὑπ' αὐτῶν. Ἡ δὲ κόρη του Ἡριγόνη, ζητοῦσα τὸν πατέρα της, εὔρεν αὐτὸν ἐνταφιασμένον τῇ βοηθείᾳ τῆς κυνὸς αὐτῆς, καλουμένης Μαίρας. Ἀλλὰ τόση ἦτο ἡ ἐκ τοῦ θανάτου τοῦ πατρὸς της ἀπελπισία, ὥστε ἐκρεμάσθη. Καὶ ὅλη αὐτὴ ἡ ὑπόθεσις, ἥτις ἀναφέρεται ὑπὸ τοῦ Ἀπολλοδώρου ³⁾), ἐγένετο ἀκόμη καὶ ἀφορμή, ἀφοῦ προηγουμένως εἶχε διαδοθῇ ὡς θρῦλος εἰς ὁλόκληρον τὴν Ἀττικὴν, εἰς τὸ νᾶ γράψῃ καὶ ὁ Σοφοκλῆς καὶ ὁ Φρύνιχος τραγωδίαν, ὑπὸ τὸν τίτλον Ἡριγόνη.

Κατὰ τὸν Νόννον, ⁴⁾ ἡ Ἡριγόνη εἶναι ἡ κατὰ τὸ ἔαρ γεννωμένη σταφυλή, Μαίρα δὲ—ὡς ἐκαλεῖτο ἡ κύων τῆς Ἡριγόνης—

1) Διοδώρου, III, 62.

2) Preller, Griech. Myth. I. S. 546—547. — Langlois, La divinité, védique appelée Soma, μελέτη εἰς τὸ Memoires de l'Académie des Inscriptions, τ. XVIII.—Kuhn, Die Herabkunft des Feuers und des Göttertranks S. 168, (Berl. 1859—86.

3) Ἀπολλοδώρου, III, 14.

4) Νόννος, Διονυσίου, V, 221.—Decharme, Μυθολογία ἀρχαίας Ἑλλάδος, σ. 417.

εἶναι ὁ λαμπρὸς καὶ σπινθηροβολῶν ἀστερισμὸς τοῦ κυνὸς ἢ Σείριος καλούμενος.

**

Ἐκ τοῦ θανάτου τῆς Ἡριγόνης ἐδημιουργήθη εἰς τὴν Ἰκαρίῳ ὁλόκληρος ἑορτὴ, ἀναμιμνήσκουσα τὸ θλιβερὸν αὐτὸ συμβάν, ὑπὸ τὸ ὄνομα **Αἰώρα**. Κατὰ τὴν ἑορτὴν ταύτην, οἱ κάτοικοι ἐσυνήθιζον νὰ κρέμονται ἀπὸ δένδρου αἰωρούμενοι — ἔξ οὗ καὶ τὸ ὄνομα τῆς ἑορτῆς Αἰώρα — εἰς ἀνάμνησιν τοῦ θανάτου τῆς Ἡριγόνης, ἥτις, μετὰ τὴν ἀναγγελίαν τοῦ θανάτου τοῦ πατρὸς της, ἐκρεμάσθη.

Εἰς τὴν Ἀττικὴν δὲ ἐωρτάζοντο τὰ **Ἀσκώλια** ¹⁾, κατὰ τὰ ὁποῖα οἱ χωρικοὶ ἐχόρευον τὸν γνωστὸν χορὸν, ὑπὸ τὸ ὄνομα **Ἀσκωλιασμός**, ἐπὶ ἀσκοῦ φουσκωμένου καὶ ἠλειμμένου ἔξωθεν δι' ἐλαίου, οὕτως ὥστε νὰ καθίσταται δύσκολος, ἂν ὄχι ἀδύνατος, ἡ ἐπ' αὐτοῦ ἀνάβασις. **Atque inter pocula laeti Mollibus in pratis unctos saluere per utres**, κατὰ τὸν Βιργίλιον ²⁾. Ἡ δὲ ἑορτὴ ἐγένετο εἰς ἀνάμνησιν τοῦ πατρὸς τῆς Ἡριγόνης Ἰκαρίου, διότι καὶ αὐτός, μεθύσας ὀλίγον πρὸ τοῦ θανάτου του, ἐχόρευσε δι' ἐνὸς ποδὸς ἐπὶ ἀσκοῦ ἐκ δέρματος τράγου πλήρους οἴνου καὶ δι' ἐλαίου ἠλειμμένου.

Κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους ἐδημιουργήθησαν ἐν Ἀττικῇ τὰ Διονύσια, τὰ ὁποῖα προσεῖλκον, ἰδίως λόγῳ τῶν παραστάσεων αἵτινες ἐδίδοντο εἰς τὸ Διονυσιακὸν θέατρον, τὸν περισσόν ἐκ τῶν διαφόρων Δήμων πληθυσμόν. Κατὰ τὸν Πλούταρχον καὶ τὸν Ἀθήναιον, ἐτελεῖτο ὁλόκληρος λιτανεία, κατὰ τὴν ὁποίαν τὸ πλῆθος ἠκολούθει, **ἀκροώμενον γελωτοποιῶν καὶ μίμων**, **ἔτι δὲ καὶ ἄλλων τεχνιτῶν** ³⁾.

Οὐ καλῶς δὲ οἱ πλάττοντες καὶ γράφοντες τὸν Διόνυσον, ἔτι δὲ οἱ ἄγοντες ἐπὶ τῆς ἀμάξης διὰ μέσης ἀγορᾶς οἰνωμένον. Ἐπιδείκνυνται γὰρ τοῖς θεαταῖς, ὅτι καὶ τοῦ

1) Σχόλ. Ἀριστοφ. Πλοῦτος 1180.—Πλάτ. Συμπ. - Ἡσυχ. λ. ἀσκωλ.

2) Virg. II, 384.—389.—392.—Hermann, Lehrbuch der griechischen Antiquitäten, II, 57, 10.—11 (Heidelb. 1831).

3) Ἀθηναίου, Δειπνοσοφισταί, Lib. XI, sect. (464).

θεοῦ κρείττων ἐστὶν ὁ οἶνος. Καίτοι γ' οὐδ' ἂν, οἶμαι, ἄνθρωπος σπουδαῖος τοῦθ' ὑπομένειεν. Εἰ δ' ὅτι κατέδειξεν ἡμῖν τὸν οἶνον, διὰ τοῦτο ποιῶσιν αὐτὸν οὕτως διακεῖμενον, ὅηλον, ὅτι καὶ τὴν Δήμητρα θερίζουσαν ἢ ἐσθίουσαν ποιήσουσιν. Ἐπεὶ καὶ τὸν Αἰσχύλον ἐγὼ φαίην ἂν τοῦτο διαμαρτάνειν· πρῶτος γὰρ ἐκεῖνος, καὶ οὐχ, ὥς ἐνιοίφασιν, Εὐριπίδης εἰσάγει τοὺς περὶ τὸν Ἰάσονα μεθύοντας ¹⁾).

Ὁ δὲ Φιλόχορος, περιγράφων τὴν ἑορτὴν τῶν Διονυσίων, λέγει ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι τοῖς Διονυσιακοῖς ἀγῶσι, τὸ μὲν πρῶτον ἡριστικότες καὶ πεπωκότες ἐβάδιζον ἐπὶ τὴν θεάν, καὶ ἐστεφανωμένοι ἐθεώρουν, παρὰ δὲ τὸν ἀγῶνα πάντα οἶνος αὐτοῖς ὥνοχοεῖτο, καὶ τραγήματα παρεφέροντο, καὶ τοῖς χοροῖς ἐσιοῦσιν ἐνέχεον πλίνειν, καὶ διηγωνισμένους ὅτ' ἐξεπορεύοντο ἐνέχεον πάλιν· μαρτυρεῖν δὲ τούτοις καὶ Φερεκράτη τὸν κωμικόν, ὅτι μέχρι τῆς ἑαυτὸν ἡλικίας οὐκ ἀσίτους εἶναι τοὺς θεωροῦντας ²⁾).

Ἀλλὰ παρ' ὅλην τὴν ὀργιαστικὴν λειτουργίαν τῶν, τὰ κοινωνικὰ ἀποτελέσματα τῶν Διονυσίων ὑπῆρξαν περισσότερον ἢ λαμπρά, διότι, ἐκτὸς τῆς ὠθήσεως ἣν ἔδωσαν εἰς τὰ γράμματα καὶ τὰς τέχνας, ἐκτὸς τῆς ἀπολυτρώσεως ἣν ἔφερον εἰς τὴν ἐκ τῆς ἐργασίας κόπῳσιν τῶν τότε κατοίκων τῆς Ἀττικῆς, ἐκτὸς τῆς πνευματικῆς ἐπικοινωνίας πρὸς τὰ τότε θρησκευτικὰ ἰδεώδη, ὥς ταῦτα εἶχον διαμορφωθῆ ὑπὸ τῶν Θορακῶν, ἐγίναν ἀκόμη καὶ αἰτία νὰ δημιουργηθῇ τὸ Δραῦμα ὑπὸ τοῦ Θεσπιδος ³⁾ — ἂν καὶ ὁ Πλάτων ἀναφέρει εἰς τὸν διάλογον περὶ Μίνως ἢ Νόμων, ὅτι τὸ Δραῦμα ὑπῆρχεν εἰς τὴν Κρήτην πολὺ πρότερον τοῦ Θεσπιδος καὶ Μενάνδρου—, τὸ ὅποῖον, μετὰ τὴν δημιουργίαν τῶν Μυστηρίων, — ἅτινα κατὰ τὸν Βολταῖρον ἠμπόδισαν τὸν ἄνθρωπον

1,—2) Ἀθηναίου, Δειπνοσοφισταί, Lib. X, sect. 33.

3) Μαλτέζου, Ἡ Τέχνη, σὺδ' πλαῖσιον τοῦ Ἱστορικοῦ Ὑλισμοῦ, σ. 32.
—Strack, Das altgriechische Theatergebäude (Potsd. 1843).—Müller, Griechische Bühnenaltertümer (Freib. 1886).—Opitz, Das Theaterwesen der Griechen und Römer (Leipz. 1889).

πον ἀπὸ τοῦ νὰ φθάσῃ εἰς πλήρη ἀποκτήνωσιν ἐντὸς τοῦ χάους τῶν κοινωνικῶν προλήψεων — ἀπετέλεσε τὸν ὑψιστον ἐκπολιτιστικὸν παράγοντα, βασιζόμενον πάντοτε ἐπὶ ἠθικῶν βάσεων καὶ οὐχὶ πρὸς τέρψιν τοῦ ἀκροατηρίου λειτουργοῦν, ἀλλὰ μᾶλλον πρὸς ἠθοποιῖαν καὶ ψυχικὴν αὐτοῦ ἀνάπλασιν, καίτοι δὲν ἀποκλείεται ἡ ἰδέα ὅτι ὁ κύριος σκοπὸς τοῦ Θεάτρου ἦτο ἐν ἀρχῇ θρησκευτικὸς. Διότι ἐκτὸς τοῦ ὅτι εἰς τὰ θεάτρα δὲν ἐπαίζοντο τὰ ἔργα τῶν μεγάλων μυστῶν τῆς τέχνης, κατὰ τὴν κοινὴν ἔκφρασιν, ἀλλ' ἐδιδάσκοντο καὶ μάλιστα ὑπ' αὐτῶν τῶν ποιητῶν, ὁ θεατὴς ἔβλεπεν ἀκόμη, εἰς τὴν ὑπὸ τῆς πολιτείας ἀπὸ πρωΐας μέχρι ἐσπέρας ὑποχρεωτικῶς εἰς τοὺς πολίτας ἐπιβληθεῖσαν παρακολούθησιν των, τὸ καλὸν πάντοτε ἀμειβόμενον, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸ κακόν, τὸ ὅποιον πάντοτε ἐτιμωρεῖτο, τόσον ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων, μὴ ἀνεχομένων τὴν τέλεσιν τῆς ἀδικίας, ὅσον καὶ ὑπὸ τῶν θεῶν, καίτοι τινὲς ἐκ τῶν τραγῳδῶν ἐπρέσβευον τὴν ἰδέαν ὅτι τὸ πεπρωμένον ἐκανόνιζε τὰς τύχας ὅχι μόνον τῶν ἀνθρώπων, ἀλλὰ καὶ τῶν θεῶν.

Τὰ Διονύσια, τελούμενα εἰς τοὺς προῖστορικοὺς χρόνους, ἐλάμβανον χώραν μόνον εἰς ἀγροὺς καὶ ἐλέγοντο **Θεοῖνια**, ἐκ τοῦ θεοῦ καὶ οἶνον, μετονομασθέντα βραδύτερον εἰς **μικρὰ Διονύσια**, καὶ ἐτελοῦντο τὴν ἀνοιξιν, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰ μεγάλα, τὰ τελούμενα τὸν χειμῶνα εἰς τὰς πόλεις.

Ὁ Διόνυσος ἐλέγετο καὶ **Ἀήναιος** (ἐκ τοῦ λήνου), οἱ δὲ Ἀθηναῖοι εἶχον ἰδρύσει καὶ πρὸς τιμὴν τοῦ Ἀθηναίου Διονύσου ἱερόν, εἰς τὴν ἄγνωστον ποῦ κειμένην συνοικίαν **Δίμναι** — ἥτις κατὰ πᾶσαν πιθανότητα εὗρίσκετο παρὰ τὸν Ἰλισσόν. Ἐτέλουν δὲ καὶ τὴν ὑπὸ διαφόρων συγγραφέων ἀναφερομένην ἐορτὴν πρὸς τιμὴν τοῦ Ἀήνου, περὶ τῆς ὁποίας ὁ Φανόδημος ἀναφέρει: **Ὡς πρὸς τῷ ἱερῷ τοῦ ἐν Δίμναις Διονύσου τὸ γλεῦκος φέροντας τοὺς Ἀθηναίους ἐκ τῶν πίδων τῷ θεῷ κυρῶσαι, εἶθ' αὐτοῖς προσφέρεισθαι· ὅθεν καὶ Δίμναϊον κληθῆναι τὸν Διόνυσον, ὅτι μυχθὲν τῷ ὕδατι τότε πρῶτον ἐπόθη κεκραμένον. Διόπερ ὀνομασθῆναι τὰς πηγὰς Νύμφας, καὶ τιθήνας τοῦ Διονύσου, ὅτι τὸν οἶνον αὐξάνει τὸ ὕδωρ κινηόμενον. Ἦσθεντες οὖν τῇ κράσει, ἐν ᾧδαϊς ἔμελλον τὸν Διόνυσον, χορεύ-**

οντες και ανακαλούντες Εὐανθῇ, και Διθύραμβον, και Βακχευτάν και Βρόμιον ¹⁾).

Ἄλλ' ὑπῆρχε και ἄλλος Λίνος, υἱὸς τοῦ Ἀπόλλωνος και τῆς νύμφης Ψαμάθης, ἐξ οὗ ὠνωμάσθη ἀρχαιοτάτον τι εἶδος ᾠδῆς—τὸ ὁποῖον ἀναφέρει ὁ Στοβαῖος—και ἡ ὁποία, θρηνητικοῦ χαρακτῆρος, προσετέθη βραδύτερον εἰς τὰ τελούμενα Διονύσια. Διότι εἰς τοὺς ἀγροὺς συνέβαινε πολλάκις νὰ ἀποθνήσκῃ τις, εἴτε πνιγόμενος εἰς ὕδωρ λίμνης, εἴτε σπαρασσόμενος ὑπὸ ἀγρίων θηρίων, ὁπότε, θρηνοῦντες αὐτὸν κατὰ τὰ ἐπικρατοῦντα ἔθιμα, ἀνέφερον τὸ θρηνηῶδες ἕσμα τοῦ Λίνου, ὅστις, ἐξ εὐγενοῦς αἵματος, κατὰ τὴν παράδοσιν τῶν Ἀργείων, κατεσπαράχθη ὑπὸ λυσσώντων κυνῶν εἰς τὴν ἀκμὴν τῆς νεότητός του. Καὶ οὕτω ἰδρυθῆ και ἡ **κυννοφόντις ἑορτή**, καθ' ἣν εἰς τὸ Ἄργος ἐσυνήθιζον οἱ ποιμένες νὰ φονεύωσι κύνας.

Ὁ Ὅμηρος ἀναφέρει τὸ θρηνητικὸν τοῦτο ἕσμα και ὁ Ἡσίοδος και ὁ Σοφοκλῆς και ἄλλοι, καλοῦντες τοῦτο **Ἄλινον και Οἰτόλινον** ²⁾).

Ὁ δὲ Ἡσίοδος, κατὰ τὸν Κλήμεντα τὸν Ἀλεξανδρεά, ὑποστηρίζει τὴν ὑπαρξιν τοῦ Λίνου, ὀνομάζων αὐτὸν **κιθαριστὴν και μαντοίας σοφίας δεδακόμενον** και γεννηθέντα ἐκ τῆς νύμφης Οὐρανίας ³⁾).

**Οὐρανίη δ' ἄρ' ἔτικτε Δίον πολυήρατον υἱόν,
δν δὴ, ὅσοι βροτοὶ εἰσιν ἀοιδοὶ και κιθαρισταί,
πάντες μὲν θρηνεῦσιν ἐν εἰλαπίναις τε χοροῖς τε,
ἀρχόμενοι δὲ Δίον και λήγοντες κέλευσιν** ⁴⁾).

Ἄλλη ἑορτή, σχετικὴ μὲ τὰ ^{*}^{*} Ἐλευσίνια, ἦσαν τὰ **Θεσμοφό-**

1) Ἀθηναίου, Δειπνοσοφισταί, Lib. XI, sect. 13 (464).

2) Ὅμηρος, Ἰλιάς, Σ. 569.—Σοφοκλέους, Αἴας 627.—Αἰσχύλου, Ἀγαμέμνων, 115, 131, 148.—Müller, Ἱστορία τῆς Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Φιλολογίας, I, σ. 20 (Ἀθῆναι 1884).—Ambrosch. diss. inaug. de Lino. (Berl. 1829).—Bode, De Orpheo σελ. 97 (Gött. 1824).—Welcker, Über den Lino (Schulz. 1830). Εὐσταθ. σ. 1163 (Fr. 1 ed Gaisford. 97 Göttil.).

3) Κλήμεντος Ἀλεξανδρέως, Στρωματεῖς, I, 4. 25.

4) Ἡσιόδου, ἐξ ἀδήλων Ἐπῶν, Frag. 192)211.—Schol. Townl. Hom. Σ. 570, unde sua Eustathius Hom. 1163, 62.

ρια, τελούμενα ὑπὸ τῶν γυναικῶν, πρὸς τιμὴν τῆς **Θεσμοφόρου Δήμητρος**. Ἀπέβλεπον δὲ εἰς τὴν διὰ τῆς βοηθείας τῆς θεᾶς ἀπόκτησιν ὑγιῶν παιδῶν. Ὄνομάζετο Θεσμοφόρος, διότι εἰς αὐτὴν ἀπεδίδετο ἡ ἰδρυσις τῶν θεσμῶν καὶ ἡ κοινωνικὴ τάξις, ἡ βασιζομένη κυρίως ἐπὶ τῆς οἰκογενείας. Περὶ τῆς ἐορτῆς δὲ αὐτῆς ἔχει γράψει ὁ Ἀριστοφάνης τὸ ὑπὸ τὸν τίτλον «Θεσμοφοριάζουσαι» γνωστὸν ἔργον, καὶ ὁ Καλλίμαχος, σωθέντων ὠρισμένων ἀποσπασμάτων εἰς ὕμνους.

* *

Ἡ σπουδαιότερα ὅμως καὶ καθαρώς Ἀθηναϊκὴ ἐορτὴ ἦτο ἡ τῶν **Παναθηναίων**, εἰσαχθεῖσα, ὡς προείπομεν, ὑπὸ τοῦ Ἑρεχθίδεω¹⁾, ἀλλὰ καθιερωθεῖσα κυρίως ὑπὸ τοῦ Θησέως, μετὰ τὴν ὑπ' αὐτοῦ γενομένην πολιτικὴν ἔνωσιν τῶν Δήμων τῆς Ἀττικῆς²⁾. **Καταλύσας τὰ παρ' ἐκάστης πρυτανεῖα καὶ βουλευτήρια καὶ ἀρχάς, ἐν δὲ ποιήσας ἅπασιν κοινὸν ἐνταῦθα πρυτανεῖον καὶ βουλευτήριον ὅπου νῦν ἰδρύται τὸ ἄστυ, τὴν τε πόλιν Ἀθήνας προσηγόρευσε καὶ Παναθήναια θυσίαν ἐποίησε κοινήν³⁾.**

Ὁ Πausanias ὑποστηρίζει ὅτι πρότερον ἐλέγοντο Ἀθήναια καὶ κατόπιν μετωνομάσθησαν εἰς Παναθήναια, **τούτω τῷ ἀγῶνι Ἀθήναια ὄνομα ἦν, Παναθήναια δὲ κληθῆναι ἐπὶ Θησέως, ὅτι ὑπὸ Ἀθηναίων ἐτέθη συνειλεγμένων εἰς μίαν ἀπάντων πόλιν⁴⁾.**

Ἀπὸ Πεισιστράτου ὅμως καὶ ἐντεῦθεν καθιερώθησαν τὰ Μεγάλα Παναθήναια, κατὰ τὸ τρίτον ἔτος ἐκάστης Ὀλυμπιάδος καὶ εἰς τὸ μέσον τοῦ μηνὸς Ἑκατομβαιῶνος (Ἰούλιος)⁵⁾. Κατὰ ταύ-

1) Χρονικὸν Πάρον.— Διοδώρου, I, XXIX.

2) Ἀπολλοδώρου, III, 14, 6 — Σουΐδα, λ. Παναθήναια— Hgin. Astron. II, 13. — Malteso, Ein Wanderer auf der Akropolis, S. 4. (Athen 1931).

3) Πλουτάρχου, Θησεὺς XXIV.

4) Πausanias, VIII, 2.

5) Schömann, Handbuch der griechischen Altertümer, II, 467. (Berl. 1873).—Flach, Peisistratos und seine literarische Tätigkeit. (Tüb. 1885).—Hermann, Lehrbuch der griechischen Antiquitäten, II, 54. (Freib. 1882)

την δὲ τὴν ἑορτὴν ἀντικαθίστατο ὁ πέπλος τῆς Ἀθηνᾶς διὰ νέου τοιούτου ¹⁾ καὶ συγχρόνως ὑπενθυμίζοντο διάφορα σημαντικὰ γεγονότα λαβόντα χώραν εἰς παλαιότερας ἐποχάς ²⁾.

Κατὰ τὴν ἑορτὴν τῶν Παναθηναίων ἐτελοῦντο καὶ διάφορα ἀγωνίσματα ἐκ μέρους τῶν ἀντιπροσώπων τῶν δέκα φυλῶν, ὑπομιμνήσκοντα διάφορα ἱστορικὰ γεγονότα προγενεστέρων χρόνων, ὥς αἱ πρὸς τιμὴν τῆς μνήμης τοῦ Ἐρεχθέως γινόμεναι ἀρματοδρομαίαι. Ἐπὶ Πεισιστράτου ὅμως καὶ Ἰπποκλείδου ἀρχοντος (565 π. Χ.) καθιερώθησαν οἱ γυμνικοὶ ἀγῶνες καὶ ἐπὶ Σόλωνος ἀγῶνες ραψωδῶν ³⁾. Φίλοτιμηθεῖς δὲ καὶ ὁ Περικλῆς *ἐψηφίσαστο μουσικῆς ἀγῶνα τοῖς Παναθηναίοις ἀγεσθαι καὶ διέταξεν αὐτοὺς ἀθλοθέτης αἰρεθεὶς καθότι χρὴ τοὺς ἀγωνιζομένους αὐλεῖν ἢ ᾄδειν ἢ καθαρίζειν ⁴⁾.*

Ἡ ἑορτὴ διήρκει δώδεκα ὁλοκλήρους ἡμέρας καὶ ἐτελεῖτο δι' ὀρχήσεων, λαμπαδηφοριῶν καὶ ἀκόμη ναυτικῶν ἀγώνων, εἰς τοὺς ὁποίους ἐλάμβανον μέρος ὅλοι οἱ Ἀθηναῖοι μετὰ τῶν ἐπὶ Θησέως ἐνωθέντων Δήμων καὶ Φυλῶν τῆς Ἀττικῆς. Τὴν τελευταίαν δὲ ἡμέραν τῶν Παναθηναίων αἱ κόραι τῶν Ἀθηνῶν μετέφερον διὰ μεγάλης πομπῆς τὸν νέον πέπλον τῆς Ἀθηνᾶς ἀπὸ τοῦ Κεραμεικοῦ εἰς τὴν Ἀκρόπολιν, εἰς τὴν ὁποίαν πομπὴν συμμετεῖχον ὅλοι οἱ ἐν τέλει καὶ ἅπας ὁ λαὸς τῶν Ἀθηνῶν, μὴδὲ τῶν Μετοίκων ἐξαιρουμένων ⁵⁾.

* *

Αὐταὶ εἶναι ἐν περιλήψει αἱ παραδόσεις περὶ τῶν πρώτων θεοποιηθέντων ἡρώων τῆς Ἀττικῆς, οἵτινες ἐδημιούργησαν καὶ τὰς

1) Ronchard, Le Péplos d'Athéné Parthénos.

2) Ἀριστοφάνους, Ἰππείς, 566.

3) Σχολ. Ἀριστοφάνους Βάτραχοι, 131. — Πλάτωνος, Πολιτ. I, 1.

4) Πλουτάρχου, Περικλῆς, XIII.

5) Ἀρτοκρατίωνος λεξικόν, τ. 4 σ. 206 (Lug. Bat. 1683). — The British Museum p. 166. — Visconti, Description des Antiques de Musée Royal. (Paris 1820). — Visconti, Memoir on the Sculptures of the Parthenon (1816). — Müller, Minervae Poliadis sacra et aedis in arce Athenarum. (Goett. 1820). Schömann, Griech. Altertümer. (Berl. 1873). — Mommsen, Heortologie (Leipz. 1864).

πρώτας ἑορτὰς καὶ πανηγύρεις μὲ βάσιν τὰς ἀνάγκας καὶ τὰ ἔθιμα τοῦ τόπου, ἀναγνωρισθέντες ὥς θεοὶ κατόπιν εἰς τὰ Μεγὰλα Ἑλευσίνια Μυστήρια, τῶν ὁποίων οἱ ἰδρυταὶ καὶ οἱ πρώτοι Μύσται ἦσαν αὐτοὶ οἱ ἴδιοι. Διότι εἰς ἐκείνους τοὺς χρόνους, ὥς ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ Πausanias, δὲν ὑπῆρχον ἀνθρωποὶ ξένοι καὶ **ὁμοτράπεζοι τοῖς θεοῖς**, ἀλλὰ ὅσοι ἐπραττον ἀγαθὰ, ὑπαγορευόμενα ὑπὸ τῆς δικαιοσύνης καὶ εὐσεβείας, **ἐγίνοντο θεοί, ὥς Ἀρισταῖος καὶ Βριτόμαρτις ἡ Κρητική, καὶ Ἡρακλῆς ὁ Ἀλκμήνης, καὶ Ἀμφιάραος ὁ Οἰκλέους καὶ Πολυδεύκης τε καὶ Κάστωρ καὶ ἄλλοι** ¹⁾. Πολλοὶ δὲ ἐξ αὐτῶν εἰς μεταγενεστέρους χρόνους ἥλλαξαν καὶ τὴν ἀνθρωπίνην ἀκόμη ιδιότητά των, περιβληθέντες τὸ ἔνδυμα τοῦ θρύλου καὶ τῆς ἀλληγορίας, ὥς ὁ Λυκάων, ἡ Νιόβη, οἱ Τρίτωνες καὶ ἄλλοι. Καὶ τοῦτο διότι διὰ τῆς συμβολικῆς τῶν ἀναπαραστάσεως ἐχρησίμευσαν μεταγενεστέρως, ὑπὸ διαφόρους μορφάς, πρὸς ἡθικὴν βελτίωσιν τοῦ ἀνθρώπου γένους, διὰ τὴν ὁποίαν ἰδίως καθιερώθησαν τὰ Ἑλευσίνια Μυστήρια, μεταδίδοντα εἰς τὸν εὐμετάβολον τῶν ἀνθρώπων βίον ²⁾ ὅτι : **ὁλβιος δς θείων πραπίδων ἐκτέσαστο πλοῦτον** ³⁾.

Ἄλλὰ περὶ τοῦ ὑψηλοῦ σκοποῦ ὃν ἐπεδιώκον τὰ Ἑλευσίνια Μυστήρια, ὥς ἐθνικὴ ἀγωγή καὶ ἐθνικὴ περὶ θεῶν διδασκαλία, δὲν εἶναι εὐκόλον νὰ κατανοήσῃ τὴν σημασίαν αὐτῶν ὁ νεώτερος καὶ σύγχρονος πολιτισμός. Μόνον οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες, οἵτινες ἀγράφους ἐτήρουν τοὺς θρησκευτικούς των κανόνας καὶ τὰς θρησκευτικὰς των παραδόσεις, ἠδύναντο νὰ ἐμβαθύνουν εἰς ὅσα ἐπετρέπετο εἰς τοὺς Μύστας νὰ μεταδίδουν εἰς τοὺς βεβήλους περὶ τῆς ἐσωτερικῆς ἐννοίας τῶν Ἑλευσινίων Μυστηρίων, ἧτις δὲν ἦτο ἄσχετος μὲ τὸν Δημιουργὸν τοῦ Σύμπαντος καὶ τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς.

1) Πausanίου, VIII, 2.

2) Δίφιλος Fr. 118.— Com. Atticor. Fraggm. II. p. 516.

3) Ἡρακλ. Fr. 49.— Ἑμπεδοκλ., Fr. 132, Diels.

ΕΛΕΥΣΙΝΙΑΚΑ ΙΕΡΑ

Ἡ δυσκολία εἰς τὴν ἔρευναν τῶν Ἑλευσινίων Μυστηρίων δὲν ἀπαντᾶται τόσον μεγάλη, ὅσον φαίνεται κατ' ἀρχήν, εἰς τὰ τυπικὰ καὶ τελετουργικὰ τῆς Μυήσεως, καὶ τοῦτο διότι ἂν καὶ οἱ διάφοροι ἀρχαῖοι Ἕλληνες συγγραφεῖς, τηροῦντες τὴν κατὰ τὴν Μύησιν των δοθεῖσαν ὑπόσχεσιν, ἐσίγησαν, ἐν τούτοις ὅμως δὲν παρέλειψαν νὰ διακηρύξουν τὰς ἠθικὰς καὶ φιλοσοφικὰς ἀρχὰς τῶν Μυστηρίων εἰς τὰ διάφορα ἔργα των, ἀποσιωπῶντες μόνον ὠρισμένους τύπους καὶ ἐκφράζοντες τὴν ἠθικὴν ἰδέαν, ἐφ' ὅσον αὕτη ἔπρεπεν ὄχι μόνον νὰ ἐκφρασθῇ, ἀλλὰ συγχρόνως νὰ διαδοθῇ πρὸς τὸ καλὸν τῆς ἀνθρωπότητος.

Ἡ κατὰ ταῦτα ἐπιβαλλομένη ἐχεμυθία δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἐπεβάλλετο χάριν αὐτῆς ταύτης τῆς Μυήσεως, ἀλλ' ἀντιθέτως ἐπειδὴ οἱ λαοὶ φανατίζονται ὁμαδικῶς, καὶ ὅταν ἀκόμη προβάλλει πρὸ αὐτῶν ἔστω καὶ ἡ μεγαλειτέρα ἀλήθεια, εἰς περιόδους κινδύνων, πρὸς σωτηρίαν των, καὶ ἐπειδὴ ὁ θρησκευτικὸς παράγων τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἐκ τῆς διὰ πολιτικὸν λόγους, ὡς προείπομεν, ἐξελεγχθείσης σειρᾶς παραδόσεων, αἱ ὁποῖαι διέστρεψαν τὴν ἀλήθειαν, καὶ ἐπειδὴ τὰ Ἑλευσίνια Μυστήρια ἐδημιουργήθησαν εἰς τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους, ἰδίως διὰ νὰ τακτοποιήσουν ὠρισμένας πλάνας διὰ τῆς ἐλευθέρας φιλοσοφικῆς ἐρεύνης, ἥτις ἄλλως τε ἀποτελεῖ ἐν τῶν ὑψηλοτέρων διδασμάτων τοῦ πρλιτισμοῦ κ. λ. π., ἦτο ἐπόμενο, διὰ τῆς ἐλευθέρας συζητήσεως πρὸς ἀνέυρεσιν τῆς ἀληθείας καὶ διὰ τῆς ἀπεριορίστου διαλεκτικῆς, νὰ δημιουργηθοῦν συγκρούσεις καὶ κοινωνικαὶ ἀνωμαλίαι, λόγῳ τῆς μὴ προδιαθέσεως τοῦ λαοῦ ὅπως γίνῃ δέκτης τῶν φιλοσοφικῶν θεω-

ριῶν περὶ Θεοῦ καὶ ἀθανασίας τῆς ψυχῆς, καὶ τὰς ὁποίας ἀνωμαλίας ἦτο φυσικῶς ἐπόμενον νὰ ἐπιζήσῃ ἡ ἀνθρωπότης κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν ἀγώνων τῆς ἐπικρατήσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ, οἱ ὅποιοι, ὥς γνωστόν, ἐξακολουθοῦν ὑφιστάμενοι μέχρι σήμερον ὑπὸ διαφόρους μορφάς, καὶ ἰδίως διὰ τῆς εἰς τοὺς τελευταίους χρόνους διαδόσεως τῶν κοινωνιστικῶν ἰδεωδῶν. Διότι ὁ Χριστιανισμός, ὥς γνωστόν, οὐδὲν ἄλλο ἔπραξεν μεγαλειότερον, ἀπὸ τοῦ νὰ καταστήσῃ τὰ ὑπ' αὐτοῦ ἰδρυθέντα Μυστήρια κοινὰ τοῖς πᾶσι, καὶ δὲν γνωρίζομεν ἂν δὲν ἐστηρίχθησαν ταῦτα ἐπὶ τοῦ ἀρχαίου θεάτρου, τὸ ὅποιον, ὥς γνωστόν, εἶχεν ἐν ἀρχῇ θρησκευτικὸν χαρακτήρα, καὶ ἂν ἡ ὅλη Χριστιανικὴ Τελετουργία δὲν ἀπεμιμήθη ἐν μέρει, καὶ ὅχι βέβαια συνολικῶς, τὰ Ἑλευσίνια Μυστήρια.

Καὶ ἐξ ὧν τῶν μέχρι σήμερον διασωθέντων ἀποσπασμάτων καὶ σκέψεων τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων συγγραφέων συμπεραίνομεν, ἐφ' ὅσον μάλιστα καὶ οὐδὲν ἐξ αὐτῶν βεβαιοῖ τὸ ἀντίθετον, ὅτι ἡ εἰς τὰ Ἑλευσίνια Μυστήρια ἐπιβαλλομένη σιγὴ δὲν ὑπηγορεύετο ὑπὸ ἄλλης αἰτίας, εἰμὴ ὑπ' αὐτῆς ταύτης τῆς φρονήσεως καὶ συγχρόνως τῆς μετριόφρονος συνέσεως, ἐχούσης σκοπὸν τὴν ἁρμονικὴν λειτουργίαν τῆς Μυήσεως καὶ ἐν γένει τὴν κανονικὴν διεξαγωγὴν τῶν Μυστηρίων, πρὸς ἀποτροπὴν σχετικῆς ἀντιδράσεως, ὅθεν δήποτε προερχομένης.

Δι' ἡμᾶς τοὺς νεωτέρους ἡ μεγαλειτέρα δυσκολία παρουσιάζεται εἰς τὴν τοπογραφικὴν ἔρευναν τῶν διαφόρων Βωμῶν, Ἱερῶν, Ναῶν καὶ ἐν γένει Τελεστηρίων, τόσον τῶν Ἀθηνῶν, ὅσον καὶ τῆς Ἑλευσίνος, καὶ οὐχὶ εἰς τὰ Τελετουργικά. Διότι οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες συγγραφεῖς, ἂν καὶ διέσωσαν εἰς ἀποσπάσματα τῶν ἔργων των ἐνδείξεις περὶ τῶν ἐξαγγελλομένων κατὰ τὰς Μυήσεις ἡθικῶν ἀρχῶν, εἰς αἷς ἀπέβλεπον τὰ Μυστήρια, δὲν εἶχον ὑπ' ὄψει των ὅτι μετὰ πάροdon τόσων αἰώνων ὁ χρόνος θὰ κατέλυε τὰς παλαιὰς θρησκείας καὶ τὰ Μυστήρια καὶ ὅτι ἡ νεωτέρα ἱστορικὴ φιλοσοφικὴ ἔρευνα ἤθελεν ἀσχοληθῇ ποτε τόσον ἐπισταμένως περὶ τῆς Μυήσεως, τῆς Τελετουργίας τῶν Μυστηρίων καὶ τοῦ σκοποῦ των. Διὰ τοῦτο ἡ ἀρχαιολογία ζητεῖ καὶ τὴν τοπο-

γραφικὴν ἔρευναν ὄχι μόνον ἀπὸ τὰ συγγράμματα των, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ αὐτὰς ἀκόμη τὰς ἐπιγραφὰς καὶ τὰ μνημεῖα των.

Βεβαίως τὰ μνημεῖα ἦσαν τότε γνωστὰ καὶ ὥς ἐκ τούτου διακαίως οἱ συγγραφεῖς ἤρκοῦντο μόνον εἰς τὸ νὰ τὰ ἀναφέρωσιν ὀνομαστικῶς καὶ οὐδὲν ἐπὶ πλέον προσδιορίζοντες, ἐφ' ὅσον ὁ τοπογραφικὸς προσδιορισμὸς αὐτῶν τότε ἐπερίτευεν ἢ ἐθεωρεῖτο ἢ λεπτομερὴς περιγραφὴ των ὡς ἱεροσυλία καὶ ὡς ἀπάδουσα εἰς τὰ θρησκευτικὰ των καθήκοντα. Διὰ τοῦτο καὶ μὴ θρησκευτικὰ κτίρια ἐν Ἀθήναις καὶ ἀλλαχοῦ δὲν περιγράφονται λεπτομερῶς ὑπὸ τοῦ Πausaniou καὶ ἄλλων ἀρχαίων περιηγητῶν, ὡς αἱ Λίμναι τῶν Ἀθηνῶν, τὸ κάτωθι τῆς Ἀκροπόλεως ἀναφερόμενον ὡς Πρυτανεῖον, αἱ φυλακαὶ τοῦ Σωκράτους, ὡς ὀνομάζουσι τὰ ὑπὸ τὸ μνημεῖον τοῦ Φιλοπάππου εὐρισκόμενα σπήλαια κ. λ. π., ὥστε καὶ μέχρις αὐτῆς τῆς ὀνομασίας τοῦ Θεσείου ἀκόμη ἀμφισβητοῦνται.

Διὰ τοῦτο ὁ ἐπιστημονικὸς κόσμος ἀναμένει ἀκόμη διὰ τῆς ἀρχαιολογικῆς σκαπάνης νὰ μάθῃ ποῦ εὕρισκετο ὁ ναὸς τῆς Φερεφάτης, τοῦ Διοστύλου Βουτύγου, τοῦ Λιθοφόρου, τοῦ Δαφνηφόρου Ἀπόλλωνος, τοῦ Ἡφαίστου, τῆς Οὐρανίας Νεμέσεως, τοῦ Λυκήου, τῶν Δώδεκα Θεῶν, τῆς Εὐκλείας καὶ Εὐνομίας, τοῦ Διονύσου τοῦ Μελομένου, τοῦ Βουλαίου Διὸς καὶ τῆς Ἀθηναῆς Βουλαίας, τῆς Κολαινίδος Ἀρτέμιδος, τοῦ Φιλταμίου Ποσειδῶνος καὶ τόσων ἄλλων, ὧν ἡ ἀκριβὴς θέσις ἀγνοεῖται. Καὶ ὅμως οἱ Ναοί, τὰ Ἱερὰ καὶ τὰ Τελεστήρια ταῦτα ἀναφέρονται τόσον ὑπὸ τοῦ Πausaniou, ὅσον καὶ ὑπὸ τοῦ Δημοσθένους, τοῦ Ἀθηναίου, τοῦ Ξενοφῶντος, τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ ἄλλων ἀρχαίων συγγραφέων, ὡς ἐν Ἀθήναις τότε εὕρισκόμενα. Καὶ περὶ τῆς ὑπάρξεως των πληροφοροῦμεθα καὶ ἀπὸ τὰς ἐπιγραφὰς τῶν καθισμάτων των ἱερέων των, αἵτινες διεσώθησαν εἰς τὸ Θέατρον τοῦ Διονύσου.

Τοὺς τοπογραφικοὺς προσδιορισμοὺς μερικῶν ἐξ αὐτῶν, τελείως ἀγνοουμένους ἢ ἐν μέρει μόνον, θὰ προσπαθήσωμεν κατὰ τὸ δυνατόν διὰ τῆς ἐρεῦνης ἡμῶν νὰ ταξινομήσωμεν, ἂν ὄχι ἀκριβῶς, τοῦλάχιστον κατὰ προσέγγισιν.

*
* *

Ἐξετάζοντες τὰ σχετικά πρὸς τὴν Ἑλευσίνα εὐρισκόμενα τότε μνημεῖα, θεωροῦμεν σκόπιμον νὰ ἀρχίσωμεν ἀπὸ τὸν Κεραμεικόν, δίδοντες ἀπλῶς σύντομον περὶ αὐτοῦ περίληψιν, ἀφ' ἑνὸς διότι εἰς τὴν ὅλην Ἑλευσινιακὴν λατρείαν σημαίνουσαν κατεῖχε θεσίμ, ἐφ' ὅσον ἀπ' αὐτοῦ ἤρχιζεν ἡ κληθεῖσα λόγῳ τῶν Ἑλευσινίων Μυστηρίων Ἰε ρ ἰ Ὁ δ ὅ ς, ἀφ' ἑτέρου ὁμῶς δέον νὰ συμπεριληφθῇ εἰς τὴν περιγραφὴν μας, διότι πλησίον αὐτοῦ εὐρίσκετο καὶ τὸ *οἰκοδόμημα ἐς παρασκευὴν τῶν πομπῶν, δς πέμπουσι, τὰς μὲν ἀνὰ πᾶν ἔτος, τὰς δὲ χρόνου διαλείποντος*¹⁾, ὥς καὶ ἄλλα κτίρια ἀκόμη, σχετικά πρὸς τὸ θέμα μας.

Πλησίον τοῦ τελευταίου οἰκοδομήματος τούτου, τοῦ ἄλλως Π ο μ π ε ῖ ο υ καλουμένου, ὑπῆρχε καὶ ναὸς τῆς Δήμητρος, ὃν ἐκόσμου ἀγάλματα, ἔργα τοῦ Πραξιτέλους, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἦτο καὶ τὸ τοῦ Ἰάχχου καὶ τοῦ Ποσειδῶνος, παριστανόμενον ἐπὶ ἵππου καὶ φονεύοντος τὸν γίγαντα Πολυβώτην. Ἦσαν δὲ ἀκόμη, κατὰ τὸν Πανσανίαν, *καὶ εἰκόνες πρὸ αὐτῶν χαλκαὶ καὶ γυναικῶν καὶ ἀνδρῶν*, ἰδίως δοεασθέντων εἰς πολέμους, ἧ δι' ἄλλας πράξεις κοινῆς ὠφελείας μεγαλουργησάντων.

Εἰς μίαν δὲ στοὰν τοῦ Κεραμεικοῦ ὑπῆρχε καὶ *γυμνάσιον Ἐρμοῦ καλούμενον*, καὶ *Πολυτίωνος οἰκία*, καθ' ἣν παρὰ τὴν ἐν Ἑλευσίνι δρᾶσαι τελετὴν Ἀθηναίων, φασὶν οὐ τοὺς ἀφανεστάτους· ἐπ' ἐμοῦ δὲ ἀνεῖτο Διονύσω. Διόνυσον δὲ τοῦτον καλοῦσι μελπόμενον ἐπὶ λόγῳ τοιῷδε, ἐφ' ὁποῖωπερ Ἀπόλλωνα μουσηγέτην, ἐνταῦθα ἐστὶν Ἀθηναῖς ἀγαλμα Παιονίας, καὶ Διός, καὶ Μνημοσύνης, καὶ Μουσῶν Ἀπόλλωνός τε ἀνάθημα καὶ ἔργον Εὐβουλίδου, καὶ δαίμων τῶν ἀμφὶ Διόνυσον Ἀκρατος· πρόσσωπός ἐστιν οἱ μόνον ἐνφοκομημένον τοίχῳ. μετὰ δὲ τὸ τοῦ Διονύσου τέμενός ἐστιν οἶκημα ἀγάλματα ἔχον ἐκ πηλοῦ, βασιλεὺς Ἀθηναίων Ἀμφικτύων, ἄλλους τε θεοὺς ἐστιῶν καὶ Διόνυσον. ἐνταῦθα καὶ Πήγασός ἐστιν Ἑλευθερεὺς, δς Ἀθηναίοις θεὸν εἰσή-

1) Πανσανίου, I, 2, 4.

γαγε' συνεπελάβετο δὲ οἱ τὸ ἐν Δελφοῖς ἑμαντεῖον, ἀναμνήσαν
τὴν ἐπὶ Ἰκαρίου ποτὲ ἐπιδημίαν τοῦ θεοῦ ¹⁾).

Τὸ δὲ χωρίον Κεραμεικὸς ὠνομάσθη, κατὰ τὸν Πausanίαν,
ἀπὸ ἥρωος **Κεράμου** ²⁾), ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν ἐπικρατοῦσαν
γνώμην ὅτι ἦτο συνοικία τῶν κεραμέων. **Werkstattsort für
Keramik, wo man Vasen, Vorratsgefäße, Trinkgefäße,
Speisegeschirre, Weihgeschenke u. a. fabrizierte.** ³⁾).

Ἀπὸ δὲ τοῦ Κεραμεικοῦ καὶ ἀπὸ τοῦ γνωστοῦ **Διπύλου** ἤρ-
χιζεν ἡ εἰς τὰ Ἑλευσίνια καταλήγουσα **Ἱερά ὁδός**, ἥτις εἰς τοὺς
ἱστορικοὺς χρόνους εἶχεν ἑκατέρωθεν διάφορα μνημεῖα θεῶν καὶ
ἡρώων, τάφους καὶ ἱερά, σκιαζόμενα ὑπὸ τῶν ἀειθαλῶν κλά-
δων τῆς Ἀττικῆς Ἑλαίας ⁴⁾). Κατερχόμενοι δὲ ἀπὸ τοῦ Κερα-
μεικοῦ πρὸς τὴν Ἑλευσῖνα καὶ ὀλίγον κάτωθι τῆς Μονῆς τοῦ
Δαφνίου (δεξιᾷ τῆς ὁδοῦ) διακρίνομεν τὰ ἐρείπια τοῦ ἐκεῖ ὑφι-
σταμένου τὸ πάλαι ναοῦ τῆς Ἀφροδίτης. Ὀλίγον δὲ κατωτέρω
καὶ πρὸς τὰ δεξιὰ εὐρίσκεται ἡ γνωστὴ λίμνη τοῦ Κουμουνδοῦ-
ρου, ἥτις τότε ἐλέγετο **Ρεῖτοι**.

Ἡ λίμνη τῶν Ρεϊτῶν εἶναι παραδόξος, διότι ἡ ἐπιφάνειά της
ὑπερέχει τῆς ἐπιφανείας τῆς θαλάσσης περὶ τὸ ἐν καὶ ἡμισυ
μέτρον, ἃν καὶ εὐρίσκεται παρὰ τὴν θάλασσαν καὶ τὸ ὕδωρ αὐ-
τῆς εἶναι ἄλμυρόν. Περὶ δὲ τὴν ἐξήγησιν τοῦ παραδόξου τούτου
φαινομένου οὐδεμία ἀκριβὴς διευκρίνισις ἔχει δοθῆ μέχρι σήμε-
ρον, ἃν καὶ πολλὰ ἐλέχθησαν, μεταξὺ τῶν ὁποίων εἶναι καὶ ἡ ἔτι
περιεργὸς γνώμη, ὅτι τὰ ὕδατα ταῦτα ἔχουν σχέσιν ἀπὸ τοῦ **Χαλ-
κιδέων Εὐρύπου ρέοντα ἀπὸ τῆς γῆς ἐς θάλασσαν κοιλοτέ-
ραν ἐμπέπτοντα**, ὥς ὑποστηρίζει ὁ Πausanίας ⁵⁾).

Οἱ Ρεῖτοι ἔθεωροῦντο ἱεροί, ἀφιερωμένοι εἰς τὴν Περσεφό-
νην καὶ τὴν Δήμητραν, καὶ τοὺς ἰχθῦς αὐτῶν ἐνέμοντο μόνον οἱ
ἱερεῖς τῆς Ἑλευσίνος. Δὲν ἀποκλείεται δὲ νὰ παρεχωρήθῃ ἡ λί-
μνη αὕτη εἰς τοὺς Εὐμολπίδας ὑπὸ τῶν Ἐρεχθιδῶν, κατόπιν

1) Πausanίου, I, 3.

2,—3) Malteso, Ein Wanderer auf der Akropolis, S. 5, 6 (Athen
1931).— Πausanίου I, 36, 3,

4,—5) Πausanίου, I, XXXVIII.—Ἡσυχίου, λ. Ρεῖτοι.

συνθηκολογήσεως μετὰ τὴν μάχην ἣτις ἔλαβε χώραν μεταξὺ Ἀθηναίων καὶ Ἐλευσινίων.

Εἰς τοὺς προϊστορικοὺς χρόνους ὀλίγον μετὰ τὴν λίμνην τῶν Ρειτῶν ἦσαν τὰ βασίλεια τοῦ Κρόκωνος, συζύγου τῆς Βαισάρας, κόρης τοῦ Κελεοῦ. Ἐξῶθι δὲ τῶν βασιλείων τούτων ἦτο καὶ ὁ λεγόμενος τάφος τοῦ Εὐμόλπου ¹⁾.

Ὁ Πανσανίας ἀναφέρει ἀκόμη ὅτι πλησίον καὶ παρὰ τὸν Κηφισὸν ποταμόν, τὸν νῦν Σαρανταπόταμον καλούμενον, ἦτο καὶ ὁ τάφος τοῦ Ἐλευσινίου Φυτάλου, ὅστις πρῶτος ἐδέχθη τὴν Δήμητρον ἀφικομένην, ἣτις καὶ τὸν ἐδίδαξεν, εὐγνωμονοῦσα, τὴν φυτεῖαν τῆς συκῆς. Διεσώθη δὲ καὶ τὸ ἀκόλουθον ἐπίγραμμα ἐπὶ τοῦ τάφου τοῦ Φυτάλου:

*Ἐνθάδ' ἀναξ ἥρως Φύταλός ποτε δέξατο σεμνὴν
Δήμητραν, δτε πρῶτον ὀπώρας καρπὸν ἔφηνεν,
Ἦν ἱερὰν συκὴν θνητῶν γένος ἐξονομάζει
Ἐξ οὗ δὴ τιμὰς Φυτάλου γένος ἔσχεν ἀγῆρως ²⁾.*

Μετὰ δὲ τὸν Κηφισὸν ἀναφέρει ὁ Πανσανίας ὅτι ἦτο βωμὸς τοῦ *Μαιλιχίου Διός*, ὠρισμένοι τάφοι, οὓς καὶ ὀνομάζει, καὶ ἀκόμη ὁ καλούμενος *ναὸς τοῦ Κυαμίτου*. Ἀλλὰ, ὡς ὁμολογεῖ ὁ ἴδιος, *σαφὲς (περὶ τούτων) οὐδὲν ἔχει λέγειν*.

Αὐτὰ ἦσαν τὰ κατὰ τὴν Ἱερὰν Ὀδὸν μνημεῖα καὶ ἀξιοσημεῖωτα γνωρίσματα, τὰ σχέσιν ἔχοντα ὅπως δῆποτε μὲ τὴν λατρείαν τῆς Δήμητρος, καὶ ταῦτα διερχόμενοι οἱ προσκυνηταὶ ἔφθανον εἰς Ἐλευσίνα.

*
* *

Ἡ Ἐλευσίς εἶχεν εἰς τοὺς παναρχαίους χρόνους ἰσχυρὰν Ἀκρόπολιν καὶ ὄχυρὰ τείχη, ὡς ἐμφαίνουσι τὰ λείψανα τοιοῦτου τείχους, καὶ ἰδίως τοῦ ἀναφερομένου τείχους, τὸ ὅποῖον ἤρχιζεν ἀπὸ τὴν Πάρνηθα καὶ ἔληγεν εἰς τὴν θάλασσαν, παρὰ τὴν θέσιν τὴν καλουμένην Δέμα.

Τὰ κτίσματα δὲ τὰ ὁποῖα ἔφερον εἰς φῶς ἰδίως αἱ ἀπὸ τοῦ 1882 καὶ ἐντεῦθεν ἀνασκαφαί, γενόμεναι ὑπὸ τοῦ ἀειμνήστου Δη-

1) Πανσανίου, I, XXXVIII, 2.

2) Πανσανίου, I, XXXVII.

μητροῦ Φιλίου, Ἀνδρέα Σκια (1893—1910) καὶ τελευταῖον ὑπὸ τοῦ Κουρουνιώτου (1917—1932), διηρέθησαν εἰς Μινύεια, Μυκηναϊκά, Ἑλληνιστικά καὶ Ρωμαϊκά¹⁾. Καὶ ἀκόμη εἰς κτίσματα τῆς περιόδου τῶν Πεισιστρατιδῶν (560—480 π. Χ.), τοῦ Κίμωνος (480—450 π. Χ.), τοῦ Περικλέους (450—440 π. Χ.), τοῦ τετάρτου καὶ τρίτου αἰῶνος π. Χ. καὶ τέλος εἰς τὰ τῆς Ρωμαϊκῆς περιόδου²⁾.

Προκειμένου δὲ περὶ τοῦ Τελεστηρίου τῆς Ἑλευσίνος, ὁ Πλούταρχος ἀναφέρει ὅτι τοῦτο *ἤρξατο μὲν Κόροιβος οἰκοδομεῖν καὶ τοὺς ἐπ' ἐδάφους κίονας ἐθήκεν οὗτος καὶ τοῖς ἐπιστυλλοῖς ἐπέξευξεν ἀποθανόντος δὲ τούτου Μεταγένης ὁ Συπέτιος τὸ διάζωμα καὶ τοὺς ἄνω κίονας ἐπέστησεν τὸ δ' ὀπαῖον ἐπὶ τοῦ ἀνακτόρου Ξενοκλῆς ὁ Χολαργεὺς ἐκορύφωσεν³⁾*. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν ἦτο τὸ πρῶτον τελεστήριον, διότι ὁ Ὅμηρικὸς Ὕμνος εἰς Δήμητραν ἀναφέρει ἐπὶ λέξει :

**Ἄλλ' ἄγε μοι νηδὸν τε μέγαν καὶ βωμὸν ὑπ' αὐτῷ
τευχόντων πᾶς δῆμος ὑπαὶ πόλιν, αἰπὺ τε τείχος,
Καλλιχόρου καθ' ὑπερθεῖν, ἐπὶ προὔχοντι κολωνῷ⁴⁾.**

Ἀλλὰ ποῦ ἀκριβῶς εὗρίσκετο ὁ νηὸς τε καὶ μέγας βωμὸς εἶναι ἄγνωστον, ἂν καὶ δὲν ἀποκλείεται νὰ ἦτο εἰς τὴν αὐτὴν θέσιν τοῦ κατόπιν ἐπὶ Πεισιστράτου καὶ Περικλέους οἰκοδομηθέντος μεγάλου Τελεστηρίου, ἢ ἀκόμη καὶ ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως, εἰς τὴν θέσιν εἰς ἣν εὗρίζεται τὸ ἐκκλησίδιον τῆς Παναγίας. Τὴν τελευταίαν ταύτην ἐκδοχὴν δὲν τὴν παραδέχονται οἱ μὲ τὰς ἀνασκαφὰς ἀσχοληθέντες ἀρχαιολόγοι, καίτοι ἐπὶ τῶν βράχων εὗρέθησαν λείψανα ἀρχαιοτέρων οἰκοδομημάτων, μὴ προσδιορισθέντων εἰς ποῖα οἰκοδομήματα ἀνῆκον, ὥς καὶ λείψανα τοῦ παλαιοτέρου ἴσως τείχους.

Δὲν ἀποκλείεται ἀκόμη ὅτι ὁ ὑπὸ τοῦ Ὅμηρικοῦ Ὕμνου ὀνο-

1) Κουρουνιώτου, Ἑλευσινιακά. (Ἀθήναι 1932).—Μυλωνᾶ, Προϊστορικὴ Ἑλευσίς, (Ἀθήναι 1932).

2) Philios, Eleusis, (London 1916).

3) Πλουτάρχου, Περικλῆς. XIII.

4) Ὅμηρου. Ὕμνος εἰς Δήμητραν.

μαζόμενος **προϋχων κολωνός** νὰ ἦτο αὐτὴ αὐτὴ ἡ Ἀκρόπολις, ἥτις πιθανὸν εἰς παλαιότεραν ἐποχὴν νὰ μὴ ἦτο τόσον ἀπότομος, ὥς σήμερον ἐν μέρει δεικνύει ὁ βράχος ἐπὶ τοῦ ὁποίου εὐρίσκεται τὸ ἐκκλησιδίου, ἀλλὰ νὰ ἦτο ὀλιγώτερον κατωφερὲς καὶ παρερχομένων τῶν ἐτῶν νὰ ἀπηλλάγη ἀπὸ τῶν μὴ ὑπαρχόντων σήμερον μέχρι τῆς ὁδοῦ χωμάτων, ἡ ἔλλειψις τῶν ὁποίων καθίστα τοῦτον σήμερον ἀπότομον.

Ὁ Φίλιος ὁμῶς λέγει ὅτι: **«ὁ Ὀμηρικὸς Ὑμνος, λέγων ναόν, ἐννοεῖ τὸ ἀρχαιότατον τελεστήριον, οὗ λείψανα ἤνεγκον εἰς φῶς αἱ ἀνασκαφαί, χρόνους οἰκοδομίας μαρτυροῦντα τοὺς τοῦ 7ου π. Χ. αἰῶνος. Καὶ ἰδοὺ ἡ πρώτη καὶ ἐπισημοτάτη μαρτυρία ὅτι τὸ τελεστήριον, καίπερ μὴ δμοιάζον κατὰ τὸ σχῆμα πρὸς οὐδένα ἄλλον Ἐλληνικὸν ναόν, διότι προωρισμένον ἦτο πρὸς ὅλως διὰφορόν λατρεῖαν, ἡδύνατο οὐδὲν ἥττον νὰ κληθῇ καὶ ναός»¹⁾.**

Τὴν γνώμην ὁμῶς ταύτην τοῦ Φιλίου, τὴν ὁποίαν ἀσφαλῶς εὐγενὲς φιλοδοξία ὑπηγόρευσε, κατόπιν τῶν κόπων οὓς οὗτος κατέβαλε κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἀνασκαφῶν, ἀντίκρουσεν ὁ Ι. Σβορώνος ἐν τῇ Διεθνείᾳ Ἐφημερίδι τῆς Νομισματολογικῆς Ἀρχαιολογίας, καὶ δὴ εἰς ὕψος δριμύ. Ἀλλὰ δυστυχῶς οὔτε ὁ Ι. Σβορώνος ἡδυνήθη νὰ διαφωτίσῃ πληρέστερον τοῦ Φιλίου τὰ περὶ τοῦ παναρχαίου τούτου ναοῦ ἢ τελεστηρίου ἢ ἀνακτόρου, ὅπερ ἐσήμερον ἐν καὶ τὸ αὐτό. Καὶ ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι, ἂν καὶ πολλοὶ ἀρχαιολόγοι ἐξέφρασαν γνώμας διαφόρους καὶ ἀκόμη ὑπεστήριξαν ταύτας μὲ φανατισμόν, παρ' οὐδενὸς οὐδὲν σαφῶς διηυκρινίσθη. Καὶ τοῦτο διότι οἱ ἀρχαῖοι συγγραφεῖς δὲν ἔγραψαν περὶ τοῦ τελεστηρίου κατὰ τρόπον τοιοῦτον, ὥστε νὰ μεταδώσωσιν εἰς ἡμᾶς τοὺς μεταγενεστέρους σαφῶς τὴν θέσιν του. Ὁ Βιτρούβιος δὲν μᾶς διαφωτίζει ἀρκούντως²⁾, οὔτε ὁ Ἀριστείδης ὁ σοφιστής³⁾, οὔτε ὁ Πλούταρχος⁴⁾, οὔτε ὁ Στράβων⁵⁾, οὔτε ὁ

1) Φιλίου, Ἐλευσινιακὰ Φροντίσματα, σ. 18—19 (Ἀθῆναι 1905).

2) Vitruvii Praef., VII. p. 15.

3) Σχόλ. Ἀριστείδου. Dind. III. σ. 308.

4) Πλούταρχου, Περικλῆς. XIII.

5) Στράβωνος, Γεωγρ.

Παυσανίας ¹⁾ και ὁ Ἀνδοκίδης ²⁾. Γνωρίζομεν ἀπλῶς ἀπὸ τὸν Ὀμηρικὸν Ὑμνον ὅτι τὸ τελεστήριον, ἢ ἄλλως ἀνάκτορον, ἦτο ἐπὶ βράχου καὶ ὑπεράνω τοῦ **Καλλιχόρου φρέατος**, ἀλλ' ὅχι ποῦ ἀκριβῶς. Καὶ ὁ Kreuzer ὑποστηρίζει ὅτι ὁ Παυσανίας, ἀπὸ θρησκευτικὸν λόγους ὁρμηθεὶς, δὲν μᾶς τὸ περιέγραψεν. **Leider hat uns Pausanias, aus Religiosität keine Beschreibung davon gegeben** ³⁾. Ἀλλ' ἡ γνώμη αὕτη τοῦ Kreuzer δὲν φαίνεται ἀληθοφανής, διότι δὲν δύναται νὰ συντρέχη αἰτία θρησκευτικῆς φύσεως εἰς τὸ νὰ ὀνομάσῃ τις ἐν τελεστήριον, ἐφ' ὅσον μάλιστα, ἰδίως περὶ τοῦ ἐν Ἐλευσίνι, ἡδύνατο νὰ μὴ ἀναφέρῃ τὰ ἐν αὐτῷ γινόμενα. Ἀλλὰ οὔτε καὶ συνέτρεχε κἄν λόγος νὰ τὸ ἀπέκρυπτε κατόπιν πιθανοῦ ὄρκου, ὃν ἡδύνατο νὰ εἶχε δώσει καθ' ἣν περίπτωσιν εἶχε μνηθῇ, διότι τότε, ἀντιθέτως μὲ ὅ,τι συμβαίνει σήμερον μὲ ὠρισμένας μυστικὰς ἐταιρείας, ἐθεωρεῖτο τιμητικὸν ἢ εἰς τὰ Μυστήρια εἰσοδογῇ, ἐφ' ὅσον οἱ Μύσται αὐτῶν ὑπερηφάνως ἔφερον τὸν τίτλον των. Ἐκτὸς ἐάν, ἐπιζητήσας νὰ ἐκθέσῃ λεπτομερῶς τὰ τῆς ἐσωτερικῆς λειτουργίας τῶν Μυστηρίων, ἡμποδίσθῃ παρὰ τῶν Ἱεροφαντῶν ἢ ἱερέων καὶ ἐπροτίμῃσεν οὕτω νὰ ἀποφύγῃ πᾶσαν περιγραφὴν. Ἄν καὶ πιθανώτερον εἶναι νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ὁ Παυσανίας δὲν ἀνέφερε τοῦτο διότι ἦτο τότε γνωστὸν τοῖς πᾶσι, καὶ συνεπῶς, ἀναφέρων πολὺ γνωστὰ πράγματα, θὰ περιέπιπεν εἰς περιττολογία, οὐδὲν τὸ νέον προσφέρων εἰς τοὺς συγχρόνους του. Ὡς δὲ παρατηρεῖ ὁ Κουρουνιώτης, *καὶ αἱ ὀλίγαι πληροφορίαι . . τὰς ὁποίας προσθέτουσιν ὁ Βιτρούβιος καὶ ὁ Σιγράβων, προάγουσαι ἀφ' ἐνὸς τὰς γνώσεις ἡμῶν περὶ τοῦ κτιρίου, σκοτίζουσιν ἀφ' ἐτέρου τὸ ζήτημα* ⁴⁾, . . ἂν καὶ ὁ Κουρουνιώτης, ἀναφέρων τὸ παρατεθὲν ἀπόσπασμα, γράφει διὰ μεταγενεστέραν ἐποχὴν (440 π. Χ.), ὅτε δηλαδὴ ὁ Ἰκτῖνος ἤρχισε οἰκοδομῶν τὸ ὑπὸ τοῦ

1) Παυσανίου I. II.

2) Ἀνδοκίδου, Περί Μυστηρίων.

3) Kreuzer, Symbolik und Mythologie (1821).

4) Κουρουνιώτου, Οἱ ἐπιστάται τοῦ Ἐλευσινιακοῦ Ἱεροῦ καὶ ὁ ἀρχιτέκτων Κόροιβος. (Ἀθήναι 1932).

Κίμωνος, προσωρινῶς κατὰ τὴν γνώμην τοῦ Noack, ¹⁾, ἀνεγερθὲν ἡμιτελὲς οἰκοδόμημα, ἔχων πιθανῶς ὡς βοηθόν του τὸν ὑπὸ τοῦ Πλουτάρχου ἀναφερόμενον Κόροιβον.

Αἱ τελευταῖαι ἀνασκαφαὶ (1932) ἔφερον εἰς φῶς ἀρκετὰ ὑπολείμματα διαφόρων ἐποχῶν, προηγηθεισῶν τοῦ Πεισιστρατίου Τελεστηρίου. Ὁ δὲ Κουρουνιώτης νομίζει ὅτι κατὰ τοὺς Μυκηναϊκοὺς χρόνους ὑπῆρχεν ἐπὶ τοῦ εἰρηθέντος χώρου μεγαροειδὲς κτίσμα. Σκοπίμως δὲ ἀναφέρει **μεγαροειδὲς κτίσμα**, διότι καὶ ἂν ποτε βεβαιωθῇ ἀπὸ ἐπιγραφὴν τινα ἢ ἀκριβὴς θέσις τοῦ ἀρχαιοτάτου τελεστηρίου, οἷαδῆποτε καὶ ἂν εἶναι αὕτη, δὲν θὰ παύσῃ ποτὲ νὰ εἶναι κτίσμα μεγαροειδὲς τὸ ὑπ' αὐτοῦ ἀναφερόμενον.

Ἀκολουθοῦντες τὴν γνώμην τοῦ Φιλίου, εἰς τὸν ὁποῖον θὰ παραμένῃ πάντοτε ἡ τιμὴ τῆς μεγαλειτέρας διαφωτίσεως ἐπὶ τῶν Ἑλευσινιακῶν Κτισμάτων, χάρις εἰς τὰς ὑπ' αὐτοῦ γενομένας ἀνασκαφάς, τὰς ὁποίας ἐνήργησε μὲ ἀμίμητον ἐπιμέλειαν,—παρὰ τὰς δριμυτάτας ἐπικρίσεις τοῦ Σκλαβούνου καὶ παρὰ τὰς ἡμετέρας ἀντιρρήσεις, ἰδίως ὡς πρὸς τὰς τολμηρὰς ἐνίοτε βεβαιώσεις ἐπὶ ὠρισμένων σημείων, ὄντων ἀμφιβόλων,—ὁ Ναός, ὁ ἄλλως Τελεστήριον καὶ Μέγαρον καὶ Ἀνάκτορον καὶ Ἀδυτον καὶ Μυστικὸς Σηκὸς καλούμενος, κατέπεσεν ἢ ἴσως κατεδαφίσθη ἐπίτηδες ὑπὸ τῶν Πεισιστρατιδῶν, οἵτινες ἐν τῇ θέσει αὐτοῦ ἀνήγειρον ἄλλον, πολὺ μεγαλιέτερον.

Ὁ σηκὸς τοῦ ναοῦ τούτου, τοῦ ἀνεγερθέντος ὑπὸ τῶν Πεισιστρατιδῶν, ἦτο τετράγωνος (27×27 μ.) καὶ ἔφερεν εἴκοσι πέντε κίονας εἰς πέντε σειράς (5×5). Πιθανὸν νὰ εἶχεν ἀκόμη καὶ δύο ὀρόφους. Ὑπῆρχε δὲ καὶ πρόναος Στοά, πλάτους 7.20 μ. Ἀλλ' ὁ Ναὸς οὗτος, ὡς μαρτυρεῖ ὁ Ἡρόδοτος, ἐπυρπολήθη ὑπὸ τῶν Περσῶν, τῷ 480 π. Χ., πρὸ τῆς ἐν Σαλαμῖνι Ναυμαχίας, ἀνεγερθεὶς ἴσως προσωρινῶς εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Κίμωνος μὲ νέας ἐπεκτάσεις (52×54 μ.), καὶ βραδύτερον ὑπὸ Περικλέους.

Ἡ πρὸ τοῦ Τελεστηρίου **Στοὰ τοῦ Φίλωνος** ὠκοδομήθη

1) Noack, Eleusis, Die Baugeschichtliche Entwicklung des Heiligtumes, σ. 198 (Berlin 1927).

βραδύτερον (ὑπὸ τοῦ ἀρχιτέκτονος Φίλωνος), καὶ δὴ εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Δημητρίου, θελήσαντος, ὥς γνωστόν, νὰ μνηθῇ ταῦτο-
χρόνως, τόσον εἰς τὰ μικρὰ Μυστήρια τὰ τελούμενα ἐν Ἀγραις,
ὅσον καὶ εἰς τὰ Μεγάλα Ἑλευσίνια ¹⁾.

Τὸ ὅλον οἰκοδόμημα τοῦ Τελεστηρίου ὑπολογίζεται ὅτι εἶ-
χεν ὕψος ἕξ μέτρων, ἡ δὲ οἰκοδομικὴ του ἦτο συνήθης καὶ οὐχί
πρωτότυπος καὶ περιεργος, ὥς ὑποστηρίζουσί τινες τῶν ἀρχαιο-
λόγων. Οὔτε εἶχεν ὑπογείους κρύπτας, ὥς τινες πιστεύουσιν.

Κατεσκευάσθη δὲ τὸ ὅλον Τελεστήριον διπλάσιον εἰς ἔκτασιν
ἐπὶ Περικλέους, δώσαντος τὸ σχέδιον τοῦ Ἰκτίνου. Εἶχε δὲ καὶ
ἕξ πύλας, αἱ ὅποια ὅμως εἶναι ἔργα Ρωμαϊκῶν χρόνων, ὅποτε
ᾠκοδομήθη καὶ πρὸ τῶν Μεγάλων Προπυλαίων ὁ **Ναὸς τῆς**
Ἀρτέμιδος καὶ τὸ εἰς τὴν ἀντίθετον πλευρὰν κληθὲν βουλευτή-
ριον, ἡμικυκλικὸν σχήματος καὶ ἐπὶ προὔπαρξασῶν βάσεων, ὁμοι-
άζον πρὸς τὸ Βουλευτήριον τῆς Ὀλυμπίας.

Κατὰ τὴν ἡμετέραν ὁμως ἄποψιν, τὸ ὑπὸ τῶν ἀρχαιολόγων
λεγόμενον Βουλευτήριον θὰ ἠδύνατο νὰ κληθῇ **Ἐξέδρα**, διότι
ὁμοιάζει περισσότερον πρὸς Ρωμαϊκὴν Ἐξέδραν ἀπὸ ἀπόψεως
οἰκοδομικῆς. Εἰς δὲ τὴν Ὀλυμπίαν, ἡ κατὰ τὸ ἔτος 156 μ. Χ.
οἰκοδομηθεῖσα Ἐξέδρα τοῦ Ἡρώδου τοῦ Ἀττικοῦ εἶχε τὸ αὐτὸ
σχῆμα μὲ τὸ ὑπὸ τῶν ἀρχαιολόγων κληθὲν Βουλευτήριον.

Κατὰ τὸν Πausανίαν, εἰς τὴν αὐτὴν περίπου τοποθεσίαν, τοῦ
ναοῦ τῆς Προπυλαίας Ἀρτέμιδος, ἦσαν ἀκόμη δύο ναοί, τοῦ
Τριπτολέμου καὶ τοῦ Ποσειδῶνος.

**Ἑλευσινίοις δὲ ἐστὶ μὲν Τριπτολέμον ναός, ἐστὶ δὲ προ-
πυλαίας Ἀρτέμιδος, καὶ Ποσειδῶνος πατρός ²⁾**, προσέτι δὲ
καὶ φρέαρ, καλούμενον **Καλλιχορον**, ὅπου τὸ πρῶτον **Ἑλευσι-
νίων γυναῖκες χορὸν ἐστησαν, καὶ ἦσαν ἐς τὴν θεόν ³⁾**.

Ἀπὸ ἐπιγραφῆν δέ, εὗρεθεῖσαν τελευταίως, γνωρίζομεν ὅτι ἡ
Δημήτηρ καὶ ἡ Κόρη εἶχεν ἑκατέρω ἴδιον βωμόν ἐν τῷ ἱερῷ
καὶ ἐδέχετο χωριστὰς θυσίας ἑκατέρω, καὶ ἡ ἐπιγραφὴ αὕτη

1) Πλουτάρχου. Δημήτριος XXVI.

2—3) Πausανίου, I, XXXVII, 6.

βεβαιοὶ συγχρόνως ὅτι οἱ δύο βωμοὶ ἦσαν πλησίον ἀλλήλων ¹⁾. Βλέπομεν, λοιπόν, ἐξ αὐτοῦ ὅτι ἦσαν δύο βωμοὶ καὶ οὐχὶ δύο ναοί, Δῆμητρος καὶ Κόρης, ὡς εἶχεν ὑποθέσει τῷ 1904 ὁ Σκλαβοῦνος, ἐπιτεθεὶς κατὰ τοῦ Φιλίου καὶ ἀναγκάσας αὐτὸν νὰ γράψῃ τὴν γνωστὴν ἀπάντησιν ἐπὶ τῶν Ἑλευσινιακῶν Φροντισμάτων. Δὲν ἀποκλείεται ὅμως καὶ τοὺς βωμοὺς νὰ ἐκάλουν ναοὺς, ἢ ἀκόμη καὶ νὰ ὑπῆρχον παρὰ τοὺς βωμοὺς καὶ μικρότεροι ναοί, διότι καὶ ὁ Εὐριπίδης ἀναφέρει εἰς τὰς Ἰκέτιδας:

**Δήμητερ ἐστιοῦχ' Ἑλευσίνος χθονὸς
τησδ', οἳ τε ναοὺς ἔχετε πρόσπολοι θεᾶς**

ὅπου ἐμφαίνεται ὁ πληθυντικὸς αὐτῶν ἀριθμὸς, ἐκτὸς ἂν ἐννοῇ τὸν παρὰ τὸ Πλουτώνειον λεγόμενον Ναὸν τῆς Ἑκάτης. Ἄγνωστον ἐπίσης ἂν αὐτὸς οὗτος ἦτο τὸ **Ἑκάτειον ἢ Ἑκατήσιον**, μὴ ἀποκλειομένου ὅτι δυνατόν νὰ ἦτο καὶ ναός, ἀλλὰ ἀκόμη καὶ βωμὸς καὶ θησαυρός.

Καὶ πλὴν τοῦ ἀναφερθέντος ναοῦ τῆς Προπυλαίας Ἀρτέμιδος, ὡς κτίσματος Ρωμαϊκοῦ, ἔχομεν καὶ τὰ **Προπύλαια**.

Τὰ Προπύλαια, τόσον τὰ Μεγάλα, ὅσον καὶ τὰ Μικρά, δὲν ἀναφέρονται ὑπὸ τῶν πρὸ τῆς Ρωμαϊκῆς ἐποχῆς συγγραφέων καὶ δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ὑπῆρχον τότε, διότι ὁλόκληρον τὸ πέραν τῶν Ἑλευσινιακῶν Κτισμάτων τεῖχος ἐχρησίμευε ταυτοχρόνως καὶ ὡς ἀμυντικὸν προπύργιον. Συνεπῶς δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ὤκοδομήθησαν πρὸ τῆς Ρωμαϊκῆς ἐποχῆς, διότι διὰ τούτων θὰ ἠδύναντο νὰ εἰσβάλλωσιν οἱ ἐκάστοτε ἐχθροί. Συνάγεται ἐντεῦθεν τὸ συμπέρασμα ὅτι ταῦτα ὤκοδομήθησαν κατὰ τοὺς Ρωμαϊκοὺς χρόνους καὶ πιθανώτατα ἐπὶ Ἀπλίου Πούλχρου καὶ Ἀδριανοῦ καὶ Ἀντωνίνων, οἵτινες συνεπάθουν ἰδιαιτέρως τὴν Ἑλλάδα. Ἐκ τούτου δὲ εἰκάζομεν ἀκόμη ὅτι καὶ τὸ πρὸ τῶν Μεγάλων Προπυλαίων εὐρισκόμενον ἀνάγλυφον—Ρωμαϊκῶν χρόνων—θὰ ἦτο τὸ τοῦ Ἀντωνίνου Πίου, ἂν καὶ εἶναι παρακεκινδυνευμένον νὰ ὑποστηρίξῃ τις ἀπολύτως τοιοῦτον συμπέρασμα.

Δεξιᾷ τῷ ἐξερχομένῳ τῶν Προπυλαίων εὐρέθησαν καὶ ἄλ-

1) Κουρουνιώτη, Οἱ ἐπιστάται τοῦ Ἑλευσινιακοῦ Ἱεροῦ καὶ ὁ ἀρχιτέκτων Κόροιβος.

λαι βάσεις Ρωμαϊκῶν κτισμάτων, πιθανῶς λουτήρων, ὑδραγωγείων καὶ κατοικιῶν τῶν ἱερέων, ἀλλ' οὐδὲν τὸ σαφὲς δύναται νὰ λεχθῇ, διότι οὐδεμία γραπτὴ πληροφορία ἐσώθη ἀπὸ τῆς ἐποχῆς αὐτῶν, οὔτε καὶ ἐπιγραφή τις εὑρέθη ἐξηγοῦσα εἰς τί ἐχρησίμευον.

Τὰ δὲ περίξ τῶν ἱερῶν κτισμάτων τεῖχη εἶναι καὶ αὐτὰ διαφόρων ἐποχῶν, διακρινόμενα 1) Εἰς κτίσματα προϊστορικῶν χρόνων. 2) Εἰς τὰ τῶν Πεισιστρατιδῶν μέχρι τῆς ἐποχῆς τοῦ Περικλέους, ἥτοι ἀπὸ τοῦ 560—450 π. Χ., καὶ ταῦτα εἶναι τὰ ἔνθεν καὶ ἔνθεν τῶν προπυλαίων κείμενα, τὰ ἐντὸς τοῦ περιβόλου τῶν ἀνασκαφῶν καὶ ὠρισμένων πλευρῶν τοῦ Τελεστηρίου. 3) Εἰς κτίσματα ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Περικλέους μέχρι τοῦ 200 π. Χ., ἥτοι τὸ πρὸς τὴν θάλασσαν τεῖχος, μέχρι τοῦ μέσου τῆς ἀπὸ τῆς ἀπὸ τῆς θαλάσσης ὁδοῦ πρὸς τὰς Ἀθήνας καὶ ἔνθεν καὶ ἔνθεν τοῦ Τελεστηρίου. 4) Εἰς Ρωμαϊκά, ἀπὸ τοῦ ὑφισταμένου ἐκκλησιδίου μέχρι τῶν Μεγάλων Προπυλαίων ἐντὸς τοῦ περιβόλου τῶν ἀνασκαφῶν, καὶ ἀπὸ τῆς ἀριστερᾷ τῇ εἰσερχομένῃ Ἀσπίδος μέχρι τοῦ κέντρου τῆς ὁδοῦ τῆς κατευθυνομένης ἀντιστροφῶς, ἥτοι ἀπὸ Ἀθήνας πρὸς τὴν θάλασσαν μέχρι τοῦ μέσου, συναντῶσα τὰ ἀπὸ τοῦ 450—200 π. Χ. οἰκοδομηθέντα κτίσματα.

Ἀλλὰ καὶ πότε ἀκριβῶς κατεστράφησαν τὰ ἱερὰ ταῦτα Κτίσματα τῆς Ἑλευσίνος δὲν εἶναι ἀκριβῶς καθωρισμένον, καὶ ἡ ἀναφερομένη χρονολογία τοῦ 397 μ. Χ. εἶναι αὐθαίρετος. Συμπεραίνομεν ὅμως ὅτι μόλις τὸν ἕκτον αἰῶνα μ. Χ. θὰ συνετελέσθη ἡ καταστροφή των, διότι, ὥς γνωστόν, τὸν πέμπτον αἰῶνα, ἥτοι ἐπὶ Θεοδοσίου, ἤρχισεν ὁ διωγμὸς τῶν μὴ Χριστιανῶν, ἐνῶ κατὰ τὸν ἕκτον, καὶ δὴ ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ, μετεβλήθη ὁλόκληρος ὁ ἱερὸς χῶρος τῆς Ἑλευσίνος εἰς φρούριον πρὸς ἀπόκρουσιν τῶν Βαρβάρων. Δὲν ἀποκλείεται ὅμως καὶ ἡ πιθανότης τοῦ σεισμοῦ ἢ καὶ ἄλλης καιρικῆς τινος αἰτίας νὰ συνετέλεσεν εἰς τὴν καταστροφὴν των. Πολὺ πιθανὸν νὰ συνεχίσθη ἡ καταστροφὴ κατόπιν ὑπὸ τῶν κατοίκων, οἵτινες, ὥς συνέβη πανταχοῦ, εὐρίσκοντες πρόχειρον τὸ ὑλικὸν τοῦ μαρμάρου πρὸς οἰκοδομήν, ἐχρησιμοποιοῦν τὰ ὑλικά τῶν Ἑλευσινιακῶν Κτισμάτων διὰ τὴν ἀνέγερσιν τῶν οἰκιῶν των.

*
* *

Παραλλήλως πρὸς τὰ κτίσματα τῆς Ἑλευσίνος, θεωροῦμεν σκόπιμον νὰ εἰπωμέν τινα καὶ περὶ τῶν οἰκοδομημάτων τῆς Ἀγρας, ὅπου ἐτελοῦντο, κατὰ τὸν Φεβρουάριον, τὰ Μικρὰ Μυστήρια, ἅτινα ἐχρησίμευον τρόπον τινὰ ὡς εἰσαγωγή διὰ τὰ Μεγάλα Ἑλευσίνια καὶ ὡς προκάθαρσις.

Δι' Ἀγραι, τὸ χωρίον τοῦτο τῶν Ἀθηναίων, εὐρίσκετο εἰς τὴν ἀριστερὰν ὄχθην τοῦ Ἰλισσοῦ καὶ περιέκλειεν ὁλόκληρον τὴν ἀπὸ τοῦ Σταδίου μέχρι τοῦ σημερινοῦ Νεκροταφείου λοφοσειράν. Ὡνομάσθη δὲ Ἀγραι, διότι ὃν κατάφυτον τὸ πάλαι, ἐλέγето ὅτι ἡ Ἀρτεμις ἐξῆλθεν ἐπ' αὐτοῦ πρὸς ἄγραν, λόγῳ δὲ τῆς παραδόσεως ταύτης εἶχεν ἀνεγερθῆ καὶ **ναὸς τῆς Ἀγροτέρας Ἀρτέμιδος**, ἄγνωστον ποῦ ἀκριβῶς κείμενος ¹). Παρὰ δὲ τὴν ἐκκλησίαν τῆς Ἀγίας Φωτεινῆς ὑποθέτουσιν οἱ περισσότεροι τῶν ἀρχαιολογούντων ὅτι εὐρίσκετο ὁ **ναὸς τῆς Εἰλιθυίας**, σχετικὸς μὲ τὸν τῆς Ἀρτέμιδος Ἀγροτέρας, διότι, ὡς γνωστόν, ἡ Ἀρτεμις ἐλάμβανε πολλάκις καὶ τὴν ἐπωνυμίαν τῆς Εἰλιθυίας. Ἐπίσης ἐκεῖ πού πλησίον ἦτο ὁ **ναὸς τῆς Τύχης**.

Εἰς τὸ μέρος τοῦτο τοῦ Ἰλισσοῦ εἶχε σχηματισθῆ εἰς τὸ μέσον εἶδος τι νησιδὸς καὶ ἐπ' αὐτοῦ εὐρέθησαν ἐρείπια Βυζαντινοῦ ναοῦ, καταστραφέντος τῷ 1780, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ὑπὸ τῶν Τούρκων. Πιθανὸν δὲ ἐκεῖ νὰ ἦτο τὸ ἐν Ἀγραις Μητροῶν (14 μ. × 7.30 μ.), ἥτοι ὁ **ναὸς τῆς Δήμητρος καὶ τῆς Κόρης καὶ τοῦ Τριπτολέμου**, ὅπου κυρίως ἐτελοῦντο τὰ Μικρὰ Μυστήρια, εἰς τὰ ὅποια μεταξὺ ἄλλων εἶχε μνηθῆ καὶ ὁ Ἡρακλῆς.

Ὁ Παυσανίας ἀναφέρει ὅτι μετὰ τὸν Ναὸν τοῦ Ὀλυμπίου Διὸς εὐρίσκετο τὸ ἄγαλμα τοῦ Πυθίου Ἀπόλλωνος καὶ Ἱερὸν καλούμενον **Δελφίνιον**. Ἐπεκτείνων δὲ τὴν περιγραφὴν τοῦ μέχρι τοῦ Νοσοκομείου Εὐαγγελισμοῦ καὶ ἀκόμη μέχρι τῶν Ἀμπελοκήπων, ἀναφέρει ὅτι ὑπῆρχε καὶ Ἡρακλέους Ἱερὸν, καλούμενον **Κυνόσαργες**, καὶ Βωμοὶ τῆς Ἥβης, τῆς Ἀλκμήνης καὶ τοῦ Ἰολάου, καὶ ἄγαλμα Οὐρανίας Ἀφροδίτης, ποιηθὲν ὑπὸ τοῦ

1; Malteso, Ein Wanderer auf der Akropolis, S. 15 (Athen 1931).

*

* *

Δέον νὰ σημειωθῇ ὁμως ὅτι, παρὰ τοὺς κόπους οἷτινες ἀπὸ τοῦ 1882 κατεβλήθησαν διὰ τὴν διαφώτισιν τῆς Ἱστορίας των καὶ παρὰ τὰ ὑπάρχοντα γραπτὰ κείμενα ἀρχαίων συγγραφέων, ἅτινα ἰδίως συνετέλεσαν εἰς τὴν διαφώτισιν τῆς ὅλης ἐρεῦνης τοῦ Ἑλευσινιακοῦ θέματος, ἐν τούτοις πολλὰ ἀπὸ τὰ μέχρι τοῦδε φερόμενα ὡς βέβαια δύνανται νὰ ἀμφισβητηθῶσι καὶ πολλὰ ἀπὸ τὰ δυνατὸν νὰ προκύψωσιν ἐν τῷ μέλλοντι θὰ εὗρισκωνται ἐν ἀμφιβόλῳ. Καὶ τοῦτο διότι αὐτὸ τοῦτο τὸ θέμα εἶναι τοιαύτης φύσεως, ὥστε νὰ ὑπόκειται εἰς πολλὰς διχογνωμίας πρὸς ἀπόδειξιν τῆς πραγματικῆς καὶ ἀκριβοῦς ὑπάρξεώς των.

Εἶναι ἀναμφισβήτητον ὅτι ἡ ἱστορικὴ ἔρευνα περὶ τῶν Ἑλευσινίων δὲν θὰ ἔφθανεν εἰς ἃ ἀποτελέσματα ἔφθασε σήμερον, βοηθητομένη πάντοτε ὑπὸ τῆς ἀρχαιολογικῆς σκαπάνης, ἐὰν οἱ ἐπιχειροῦντες τὴν ἔρευναν ταύτην δὲν ἐνεβάρθουν εἰς τὸ πνεῦμα τῶν ἀρχαίων θρησκευμάτων καὶ δὲν εἶχον δημιουργικότητα, ἐμπνέομενοι ὑπὸ τοῦ ζήλου τῆς ἐπιστήμης καὶ ἀκολουθοῦντες τὰς πτήσεις τῆς φαντασίας. Διὰ τὴν ἐπίμονον ταύτην ἐργασίαν μετεχειρίσθησαν, εἰς τὰς δυσκόλους πτυχὰς τοῦ ζητήματος, τὴν γνωστὴν εἰς τοὺς ἀρχαιολογοῦντας καὶ ἱστοριοδιοφροῦντας ἐν γένει μέθοδον τοῦ Johann Jakob Bachofen, ὁ ὁποῖος—ἄλλος βαθὺς μύστης τῶν ἀρχαίων θρησκευτῶν—κατώρθωσε διὰ μυρίων συνδυασμῶν καὶ συμβιβασμῶν νὰ τακτοποιήσῃ τὰς βασικὰς ἀρχὰς καὶ ἰδίως τὰ σύμβολα τῶν παναρχαίων θρησκευτικῶν δοξασιῶν τοῦ ἀνθρώπου ²⁾). Καὶ χωρὶς νὰ περιρίπτῃ εἰς φαντασιοπληξίαν

2) Bachofen, Das Mutterrecht (Stutt. 1861), Des Bär in den Re-

ἐνὸς Schuré ἢ ἐνὸς Leadbeater, οἵτινες ἐλάχιστα ἠκολούθησαν τὴν ἱστορικὴν ἀλήθειαν, κατώρθωσεν, ὥς οἱ ἐπιστημονικώτερον μὲ τὰ Ἑλευσίνια Μυστήρια ἀσχοληθέντες καὶ τὰς βάσεις τῶν μελετῶν τῶν ἐξ ἱστορικῶν στοιχείων ἀντλοῦντες, καὶ δὴ ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν καὶ τῶν ἀρχαίων κειμένων, νὰ φθάσῃ εἰς τὴν κατὰ τὸ δυνατόν ἐφικτὴν ἱστορικὴν ἀπόδειξιν, ὥς πᾶς καλῆς πίστεως καὶ σεβόμενος τὸ ἔργον τοῦ ἐπιστήμων.

Εἶναι δὲ γνωστὸν ὅτι οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες συγγραφεῖς σκοπίμως ἀπέφευγον νὰ ἀναφέρωσι τι εἰς τὰ συγγράμματά των περὶ τῶν Ἑλευσινίων Μυστηρίων, εἴτε διότι τοῦτο ἀπηγορεύετο εἰς αὐτοὺς ὡς Μύστας, εἴτε διότι ἠγνόουν ταῦτα εἰς τὰς λεπτομερείας των, ἀφοῦ, ὥς γνωστὸν, τὰ θρησκευτικὰ των δόγματα διετηροῦντο ἄγραφα καὶ δὲν ἀνεκοινώθησαν οὔτε κατὰ τὴν περίφημον Ἀπολογία τοῦ Σωκράτους, καταδικασθέντος εἰς θάνατον, διότι ἐδίδασκεν εἰς τοὺς νέους καινὰ δαιμόνια. Πολὺ δὲ περισσότερον δὲν ἠδύναντο οὗτοι νὰ χαράξωσιν ἐπὶ λίθων σχετικὰ μὲ τὴν ἱερότητα τῶν Ἑλευσινίων Μυστηρίων.

Ἐπομένως, ὅλη ἡ περὶ τῶν Ἑλευσινίων Μυστηρίων ἔρευνα ἐστηρίχθη εἰς εἰκασίας καὶ ἐλάχιστα τεκμήρια, προερχόμενα ἐξ Ἑλλήνων καὶ Ῥωμαίων συγγραφέων, ὠδήγησε δὲ εἰς τὰ σημερινὰ συμπεράσματα, καὶ δὲν ὑπάρχει ἐλπίς νὰ φθάσῃ τις εἰς θετικώτερα, ἐφ' ὅσον στερεῖται τῶν ἱστορικῶν ἀποδείξεων, τὰς ὁποίας παρέχουν τὰ ἀρχαῖα κείμενα καὶ τὰ ἐνεπίγραφα μνημεῖα.

ligionen des Altertums (Basel 1863). Die Unsterblichkeitslehre der orphischen Theogonie auf den Grabdenkmälern des Altertums (1870) u. a.—Bernoulli, Urreligion und antike Symbole, Auswahl aus den Werken Bachofens (Leipz. Reklams—Bibliothek 6669—6676).

ΤΕΛΕΤΟΥΡΓΙΚΟΝ ΚΑΙ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΑΠΟΦΙΣ ΤΩΝ ΕΛΕΥΣΙΝΙΩΝ ΜΥΣΤΗΡΙΩΝ

Ἀπὸ τὰ συμπεράσματα, εἰς τὰ ὁποῖα κατέληξε μέχρι σήμερον ἡ ἀρχαιολογικὴ καὶ ἱστορικὴ ἔρευνα, δυνάμεθα νὰ σχηματίσωμεν ἀμυδρὰν εἰκόνα περὶ τῆς λειτουργίας τῶν Ἐλευσινίων Μυστηρίων.

Ἐτελοῦντο κατ' ἔτος καὶ οὐχὶ κατὰ τριετίαν, ὥς πολλοὶ πιστεύουσιν. Βεβαιοὶ δὲ ὁ Πλούταρχος: Ὅτε ὁ Δημήτριος ὁ Πολιορκητὴς ἔμελλε νὰ ἐπανέλθῃ ἐκ Πελοποννήσου εἰς Ἀθήνας, ἔγραψεν ὅτι ἤθελεν ἐρχόμενος νὰ μνηθῇ ἀμέσως καὶ εἰς τὰ Μικρὰ Μυστήρια, τὰ τελούμενα ἐν Ἀγραις, καὶ εἰς τὰ Μεγάλα. Παρ' ὅλην δὲ τὴν ἀρνησιν τοῦ ἱερέως Πυθοδώρου, τοῦ καὶ Δαδούχου, ἀντιστάντος εἰς τὴν πρότασιν τοῦ Δημητρίου, ἐν τούτοις ἠναγκάσθησαν οἱ Ἀθηναῖοι διὰ ψηφίσματος νὰ μεταβάλῃσι τὸ ἡμερολόγιόν των καὶ δι' αὐτοῦ τὸν χρόνον τῆς τελέσεως τῶν Μυστηρίων, καὶ ἀντὶ τοῦ μηνὸς Ἀνθεστηριῶνος νὰ τελεσθῶσι τὸν Βοηδρομιῶνα, ἥτοι ἀντὶ τοῦ Φεβρουαρίου τὸν Σεπτέμβριον, διὰ νὰ δυνηθῇ οὕτω ὁ Δημήτριος νὰ ὑποβληθῇ ταῦτοχρόνως καὶ εἰς τὰς δύο μῆσεις, αἱ ὁποῖαι ἐτελοῦντο κατὰ δύο διαφόρους χρονικὰς περιόδους ¹⁾. Ἐπειδὴ δὲ ἦτο ἐξαιρετικὸν τὸ γεγονὸς τοῦτο, ἐσχολιάσθη τότε κακῶς διὰ τὸν Δημήτριον καὶ πολλὰ σατυρικὰ δίστιχα ἐγράφησαν εἰς βάρος αὐτοῦ, ἰδίως ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ Φιλιππίδου.

Ἐκ τοῦ χωρίου τούτου τοῦ Πλουτάρχου ἐξάγεται σαφὲς τὸ

1) Πλουτάρχου, Δημήτριος XXVI.

συμπέρασμα, ὅτι τὰ Μεγάλα Ἑλευσίνια ἐτελοῦντο κατ' ἔτος καὶ κατὰ μῆνα Βοηδρομιῶνα.

Καὶ ὥς οἱ πλείστοι τῶν ἱστορικῶν βεβαιοῦσι, ταῦτα ἤρχιζον τὴν 19ην τοῦ μηνὸς τούτου καὶ διήρκουν ἑννέα ἐν ὧν ἡμέρας ¹⁾, ἐξ ὧν ἑκάστη εἶχεν ἴδιον ὄνομα καὶ ἴδιον τελετουργικόν.

Οἱ προσκυνηταί, ἀνερχόμενοι συνήθως εἰς τὸν ἀριθμὸν τῶν τριάκοντα χιλιάδων ²⁾, . . . **παγκοίνοις Ἑλευσινίας Διοῦς** ³⁾ κατὰ Σοφοκλέα, ἐξήρχοντο τοῦ **Διπύλου**, ἥτοι τῆς Ἱερᾶς Πύλης τοῦ Κεραμεικοῦ, καὶ ἠκολούθουν τὴν πρὸς τὴν Ἑλευσῖνα ἄγουσαν **Ἱερὰν Ὀδὸν** μέχρι τῆς **λίμνης τῶν Ρειτῶν**, ὅπου ἦνοῦντο μὲ ἄλλην πομπήν, ἀποτελουμένην ἀπὸ τοὺς εἰς τὰ περὶχωρα τῶν Ἀθηνῶν οἰκοῦντας. Ἡ πρώτη δὲ ἡμέρα καθ' ἣν ἤρχιζον αἱ ἐορταὶ ἐλέγετο **Ἀγυρμός**.

Τὴν πομπὴν ταύτην, θεωρουμένην εἰς ἱερότητα ἀνωτέραν τῆς τῶν Παναθηναίων, τῶν Θεσμοφορίων, τῶν Ἀπατουρίων, τῶν Λιναίων, τῶν Μεγάλων Διονυσίων καὶ τῶν Θαργηλίων, ἠκολούθει πάντοτε ὁ δεύτερος ἄρχων τῶν Ἀθηναίων, ὁ καλούμενος βασιλεὺς. Ἐν καιρῷ πολέμου ἐποιοῦντο ἀνακωχὴν καὶ ἐδίδοντο ἄδεια εἰς ὅλους τοὺς ἐπιθυμοῦντας ἔστω καὶ ἀπλῶς νὰ ἀκολουθήσουν τὴν τελετὴν, ἀνεστέλλετο πᾶσα δικαστικὴ ἐκτέλεσις, καὶ τὴν ἐπομέ-
μένην ἀπὸ τῆς λήξεως τῶν ἐορτῶν ὁ Ἄρειος Πάγος ἐπέβαλλεν αὐστηροτάτας ποινὰς εἰς ὅσους παρεβίαζον τὴν τάξιν κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἐορτῶν.

Καὶ ἐὰν ἀναλογισθῇ τις πρὸς στιγμὴν τὴν ὁλοκληρωτικὴν ἀποψιν τοῦ ἐορταζόντος Ἀστεως μὲ τὰ ἔνθεν τοῦ Κεραμεικοῦ πολυτελεῖ καὶ καλλιτεχνικώτατα Μνημεῖα καὶ Ἱερὰ, καὶ ἂν φέρῃ εἰς τὴν μνήμην του τὸ πλῆθος ἐκεῖνο τῶν τριάκοντα χιλιάδων προσκυνητῶν, τῶν ἀποτελούντων, μὲ ἀνημμένας δάδας, τὴν ὅλην λιτανείαν, ἀκολουθούντων καὶ ψαλλόντων παρὰ τοὺς Ἑλαιῶνας τοῦ Ἀκαδήμου, διερχομένων τὸν Κηφισὸν καὶ τοὺς μὲ ροδόδενδρα καταφύτους ἀγρούς καὶ τὰς ἐκατέρωθεν τῆς Ἱερᾶς ὁδοῦ Ἑλαίας,

1) Gow—Reinach, Ἀθηνᾶ, σελ. 117 (Ἀθῆναι 1934).

2) Σοφοκλέους, Ἀντιγόνη 1072.

3) Φωτιάδου, Τὰ Ἑλευσίνια Μυστήρια, (Ἀθῆναι 1897).

τῶν ὁποίων οἱ κλάδοι ἔθιγον τὰς παρειάς των, προκαλοῦντες παλμοὺς ἱερᾶς συγκινήσεως, τοὺς μεγαλειώδεις εἰς ἔμπνευσιν Ὕμνους πρὸς τὸν Ἰαχχον, μόνον μὲ **θαῦμα μέγα**, κατὰ τὴν ἔκφρασιν τοῦ Ἡροδότου, θὰ ἠδύνατο νὰ χαρακτηρίσῃ τὴν ὅλην τελετὴν, διὰ τὴν ὁποίαν τὰ μεγαλείτερα πνεύματα τῆς ἀκμαζούσης τότε Ἑλλάδος ἐξεφράζοντο ἐνθουσιωδῶς.

Τὴν ὅλην εἰκόνα τῆς πομπῆς καὶ τὸν ἐπικρατοῦντα παρὰ τοῖς προσκυνηταῖς ἱερὸν ἐνθουσιασμόν ἐκδηλοῖ ὁ Καλλίμαχος διὰ τοῦ πρὸς τὴν Δήμητραν Ὕμνου του, τοῦ ὁποίου τὰ δύο κατωτέρω ἀποσπάσματα θεωροῦνται ὡς τὰ χαρακτηριστικώτερα:

*Δαμάτερ μέγα χαῖρε, πολύτροφε, πολυμέδιμνε,
Τὸν κάλαθον κατιόντα, χαμαὶ θαοεῖσθε βέβαλοι
Μηδ' ἀπὸ τῷ τέγεος, μηδ' ὑψῶθεν αὐγάσσησθε
Μὴ παῖς, μηδὲ γυνή, μηδ' ἃ κατεχεύατο χάλταν,
Μηδ' ἔτ' ἀπ' αὐαλέων στομάτων πτύωμες ἄπαστοι.
Ἔσπερος, ἐκ νεφέων ἐσκέπατο, πανίκα νεῖται
Ἔσπερος, ὅς τε πιεῖν Δαμάτερα μῶνος ἔπεισεν,
Ἀρπαγίμας ὅκ', ἀπιστα μετέστυχεν ἴχνια κώρας.
Πότνια, πῶς σε δύναντο πόδες φέρειν ἔς τ' ἐπὶ θυμῶς,
Ἔς τ' ἐπὶ τῶς μέλανας, καὶ ὅπα τὰ χρύσεια μᾶλα;*

*Μέσφα τά τας πόλιος πρυτανήϊα τὰς ἀτελέστας
Τᾶσδε τελεσφορίας' ποτὶ τὰν θεῶν ἄχρις ὀμαρτεῖν
Αἵτινες ἐξήκοντα κατώτεραι. αἱ δὲ βαρεῖται,
Ἄτις Ἐλειθυία τείνει χέρα, ἅτις ἐν ἄλλγει,
Ὡς ἄλλης, ὡς αὐτᾶν ἱκανὸν γόνυ. ταῖσι δὲ Δηῶ
Δωσεῖ πάντ' ἐπίμεστα, καὶ ὡς ποτὶ νηδὸν ἵκωνται
— Χαῖρε, θεά, καὶ τάνδε σάω πόλιν, ἐν θ' ὁμονοίᾳ
Ἐν τ' εὐηπελίᾳ φέρε δ' ἀγρόθι νόστιμα πάντα.
Φέρβε βόας, φέρε μᾶλα, φέρε στάχυν, οἷσε θερισμόν.
Φέρβε καὶ εἰράναν, ἵν, ὅς ἄρσσε, κεῖνος ἀμασεῖ.
Ἰλαθί μι, τριλλιοτε, μέγα κρείοισα θεάων ¹⁾.*

Ἀπὸ τῆς Λίμνης τῶν Ρεϊτῶν, ὅπου συνηντῶντο μὲ τοὺς ἀνα-

1) Καλλιμάχου, Ὕμνος εἰς Δήμητραν.

μένοντας ἐκεῖ ἄλλους προσκυνητὰς ἐκ τῶν χωρίων, μετέβαινον ἐν σώματι πρὸς τὴν Ἑλευσίνα καὶ κατέληγον εἰς τὴν παραλίαν, ὅπου διενευκτέρευον, διὰ τὰ ὑποβληθῶσι τὴν ἐπομένην εἰς τοὺς καθωρισμένους καθαρμούς.

Ἡ δευτέρα ἡμέρα ἦτο ἀφιερωμένη εἰς καθαρμούς καὶ ἔκαλεῖτο **Ἀλαδα μύσται**, ἐτελοῦντο δὲ οὗτοι ὑπὸ τοῦ ὄχλου διὰ θυσιῶν, φαίνεται δὲ ὅτι εἰς παλαιότερους χρόνους ἐθυσίαζον καὶ κατοικίδια ζῷα. Οἱ δὲ Μύσται τῶν Ἑλευσινίων Μυστηρίων κατέκρινον τὰς δι' αἵματος θυσίας ταύτας, καθ' ἃ ρητῶς ἀναφέρει ὁ Διόδωρος. Ὁ δὲ Πυθαγόρας **παρηγγελε πρὸς τοὺς θεοὺς προσιέναι τοὺς θύοντας μὴ πολυτελεῖς, ἀλλὰ λαμπρὰς ἔχοντας ἐσθ' ἡτας, ὁμοίως δὲ μὴ μόνον τὸ σῶμα καθαρὸν παρεχόμενον, πάσης ἀδίκου πράξεως, ἀλλὰ καὶ τὴν ψυχὴν ἀγνεύουσιν** ¹⁾ . . . **ἔτι δὲ κρεοφαγίαν ὥς ἀποτροπαιὸν ἡγεῖτο**. . .

Τὸ δὲ πληθὸς τῶν θυσιῶν ἦτο τοσοῦτον, ὥστε ὁ Μένανδρος, Μύστης τῶν Ἑλευσινίων, εἰρωνεύετο τοὺς τελοῦντας ταύτας διὰ τῶν ἑξῆς :

**Ἐἴ τις δὲ θυσίαν προσφέρων, ὦ Πάμφιλε,
ταύρων τε πληθὸς ἢ ἐρίφων ἢ νῆ Δία
ἐτέρων τοιούτων, ἢ κατασκευάσματα,
Χρυσᾶς ποιήσας χλαμύδας ἦτοι πορφυράς,
ἢ δι' ἐλέφαντος ἢ σμαράγδου ζώδια,
εὖνουν νομίζει τὸν θεὸν καθιστάναι,
πεπλάνηται ἐκεῖνος καὶ φρένας κούφας ἔχει.
δεῖ γὰρ τὸν ἄνδρα χρήσιμον πεφυκέναι,
μὴ παρθένους φθείροντα καὶ μοιχώμενον,
κλέπτοντα καὶ σφάττοντα χρημάτων χάριν
μηδὲ βελόνης ἔναμμα ἐπιθυμήσης, Πάμφιλε·
ὁ γὰρ θεὸς βλέπει σε πλησίον παρῶν** ²⁾.

1) Διοδώρου, Frag. Lib. X (Exc. de virt. et vit. p. 242 V. 555 W).

2) Brunck, Gnom. poet. graec. (1784) p. 336.—Menandri et Phil. rell. ed. A. Meineke p. 306 ff.—Kock, Comicorum Atticorum Frag. III. p. 272. (Menander Pseudepigr. Fr. 1130). — Boeckl, De trag. graec. p. 157 f.—Elter, gnom. hist. 190-192.—Κλήμεντος, Στρωματεῖς V, Cap. XIV, 119.

Ὁ δὲ Κλήμης, παραφράζων τὴν γραφὴν ἐκείνην **«θύσατε θυσίαν δικαιοσύνης καὶ ἐλπίζετε ἐπὶ κύριον»** ¹⁾), ὥδε πῶς γράφει :

**μηδὲ βελόνῃς, ὧ φίλτατε,
ἐπιθυμῆσης ποτὲ ἀλλοτριᾶς· ὁ γὰρ θεὸς
δικαίοις ἔργοις ἡδεται καὶ οὐκ ἀδίκοις,
πονοῦντα δὲ ἐὰν τὸν ἴδιον ὑψῶσαι βίον,
τὴν γῆν ἀροῦντα νύκτα καὶ τὴν ἡμέραν.
θεῶ δὲ θῦε διὰ τέλους δίκαιος ὢν,**

**μη λαμπρὸς ὢν ταῖς χλαμύσιν ὥς τῇ καρδίᾳ
βροντῆς ἐὰν ἀκούσης, μὴ φύγῃς,
μηδὲν συνειδὼς αὐτὸς αὐτῷ, δέσποτα·
ὁ γὰρ θεὸς βλέπει σε πλησίον παρῶν ²⁾).**

Ἡ γνώμη αὕτη τοῦ Μενάνδρου καὶ τοῦ Κλήμεντος ταυτίζει-
ται πρὸς τὸν ψαλμὸν τοῦ Δαυΐδ, λέγοντος :

**Καρδίαν καθαρὰν κτίσον ἐν ἐμοὶ Θεέ·
Καὶ πνεῦμα εὐθὲς ἀνανέωσον ἐντός μου.
Κύριε, ἀνοιξὸν τὰ χεῖλή μου·
Καὶ τὸ στόμα μου θέλει ἀναγγέλλει τὴν αἰνέσιν σου.
Διότι δὲν θέλεις θυσίαν,
Εἰς ὀλοκαυτώματα δὲν ἀρέσκεσαι.
Θυσίαι τοῦ Θεοῦ εἶναι πνεῦμα συντετριμμένον.
Καρδίαν συντετριμμένην καὶ τεταπεινωμένην, Θεέ,
Δὲν θέλεις καταφρονήσῃ ³⁾).**

Δέον νὰ σημειωθῇ τὸ ὑπὸ τῶν ἀρχαίων ἐπίσης ἀναφερόμενον,
ὅτι πρὸ τῆς ἰδρύσεως τῶν Ἑλευσινίων Μυστηρίων ἐθυσιάζοντο
εἰς τοὺς θεοὺς πρὸς ἐξευμένισιν αὐτῶν καὶ ἀνθρωποὶ, ὥς ρητῶς
ἀναφέρονται ἀνθρωποθύσiai ἐν τῷ Λυκαίῳ τῆς Ἀρκαδίας μέχρι

1) Ψαλμ. 4, 6.

2) Κλήμεντος Ἀλεξανδρέως, Στρωματεῖς V, Cap. XIV, 120—E-
mendationsversuche bei Grotius, Seidler (De vers. dochm. II (1812)
p. 398 f).---Boeckh a. a. O. p. 158).

3) Ψαλμ. 51.

τοῦ 1062 π. Χ., κατὰ τὸ Χρονικὸν τῆς Πάρου ¹⁾. Μετὰ τὴν ἴδρυσιν ὅμως τῶν Ἑλευσινίων Μυστηρίων, αἱ ἀνθρωποθυσίαι ἡλαττώθησαν καὶ ἐξηκολούθησαν εἰς ἄλλους λαούς. Ὡς δὲ ἀναφέρει ἐν ὑποσημείωσει ὁ Σχολιαστὴς τοῦ Πορφυρίου, οἱ Βούλγαροι ἐθυσίαζον ἄνθρωπον εἰς τοὺς θεοὺς των μέχρι τῆς 5ης μ. Χ. ἑκατονταετηρίδος: **σημειῶσαι καὶ Βούλγαροι τοῦτο ἐποιοῦν πρὸ τοῦ δέξασθαι τὸ ἅγιον βάπτισμα ²⁾**.

Αἱ πρὸ τῶν Ἑλευσινίων ἀνθρωποθυσίαι ἦσαν συνήθεις καὶ εἰς τὰς Ἑλληνικὰς Χώρας. Οὕτω εἰς τὴν Ρόδον τὴν ἕκτην Μεταγεινιῶνος μηνὸς ἐθυσιάζετο εἰς τὸν Κρόνον ἄνθρωπος ³⁾. Ὅταν δηλαδὴ ἐπλησίαζεν ἡ ἑορτὴ τῶν Κρονίων, ἔφερον τὸν ἄνθρωπον ἔξω τῶν πυλῶν καὶ ἀντικρὺ τοῦ βωμοῦ τῆς Ἀριστοβούλης, καὶ ἀφοῦ τὸν ἐπότηζον μὲ οἶνον, τὸν ἔσφαζον. Ἐπίσης καὶ εἰς τὴν Σαλαμίνα ἐθυσιάζετο ἄνθρωπος, εἰς τὴν Ἀγραυλον τοῦ Κέκροπος καὶ νύμφην Ἀγραυλίδα, καὶ ἡ συνήθεια αὕτη διήρκεσε μέχρι τῶν χρόνων τοῦ Διομήδους. Ἐπειτα μετεβλήθη ἡ θυσία, καὶ εἰς ἓνα περίβολον, ἔνθα εὗρίσκετο ὁ ναὸς τῆς Ἀθηνᾶς καὶ τῆς Ἀγραύλου καὶ τοῦ Διομήδους, ὁ σφαγιαζόμενος περιέτρεχε τρεῖς τὸν βωμὸν ὀδηγούμενος ὑπὸ ἐφήβων, κατόπιν δὲ ὁ ἱερεὺς τὸν ἐκέντα διὰ λόγχης εἰς τὸν στόμαχον καὶ τὸν ἔκαιεν ἐπὶ πυρᾷ. Τὸν θεσμόν αὐτὸν κατέλυσεν ὁ βασιλεὺς τῆς Κύπρου Δίφιλος κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Σελεύκου, μεταβαλὼν τὴν ἀνθρωποθυσίαν εἰς βουθυσίαν. Προσέτι ἐτελεῖτο ἀνθρωποκτονία καὶ ἐν τῇ Ἡλιουπόλει τῆς Αἰγύπτου, καὶ τὸν σχετικὸν νόμον κατήργησεν ὁ Ἀμωσις, ὡς μαρτυρεῖ ὁ Μανευὼς εἰς τὸ περὶ Ἀρχαϊσμοῦ καὶ Εὐσεβείας κεφάλαιον. Ἐπίσης καὶ εἰς τὸν Ὠμάδειον Διόνυσον ἐν Χίῳ ἐθυσίαζον ἄνθρωπον, διασπῶντες τὰ μέλη του, καθὼς ἀναφέρει δὲ Εὐέλπις ὁ Καρύστιος καὶ ἐν Τενέδῳ ἐτελεῖτο τοιαύτη θυσία. Ὁ δὲ Ἀπολλόδωρος ἀναφέρει ὅτι καὶ οἱ Λακεδαιμόνιοι ἐθυσίαζον εἰς τὸν Ἀρην ἄνθρωπον, καὶ εἶναι γνωστὴ ἡ θυσία τῆς θυγατρὸς τοῦ Μεσσηνίου Ἀριστομένους, ἣτις προσεφέρθη, ὡς ἡ

1) Chronicon Parium. (Marburgi 1832).

2) Σχολιαστὴς Πορφυρίου, Περὶ ἀποχῆς ἐμψύχων, II, 56.

3) Πορφυρίου, Περὶ ἀποχῆς ἐμψ. II, 54.

Ἰφιγένεια ἐν Ταύροις, θυσία πρὸς ἐξιλέωσιν τῶν θεῶν. Ἄλλ' ἐκεῖνοι οἵτινες συχνὰ ἐθυσιάζον εἰς τοὺς θεοὺς τῶν ἀνθρώπων ἦσαν οἱ Φοίνικες, οἵτινες, εἰς τὰς μεγάλας συμφοράς, ἢ ἐν καιρῷ πολέμων, λοιμῶν καὶ ξηρασίας, ἐθυσιάζον εἰς τὸν Κρόνον ἕνα τῶν φιλτάτων, ὅλη δὲ ἡ Φοινικικὴ Ἱστορία γέμει τοιούτων θυσιῶν, ὧν τὴν ἱστορίαν ἔγραψεν ὁ Σαγγονιάθων εἰς Φοινικικὴν γλῶσσαν, καὶ Φίλων ὁ Βύβλιος εἰς Ἑλληνικὴν, ἐμμέτρως, διὰ ὀκτὼ βιβλίων. Ὁ δὲ Ἱστορὸς εἰς τὴν συναγωγὴν τῶν Κρητικῶν θυσιῶν λέγει· ὅτι οἱ Κουρηῖτες κατὰ τὸν παλαιὸν καιρὸν ἐθυσιάζον εἰς τὸν Κρόνον παῖδας.

Αἱ ἀνθρωποθυσίαι κατηγορήθησαν, ὥς ὁμολογεῖ ὁ Πάλλας, ὁ συγγράψας ἄριστα τὰ περὶ τῶν Μυστηρίων τοῦ Μίθρα, ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ αὐτοκράτορος Ἀδριανοῦ. Εἰς τὴν ἐν Συρίᾳ Λαοδικεῖαν ἐθυσιάζετο πρότερον εἰς τὴν Ἀθηναῖαν κατ' ἔτος παρθένος. Τώρα δέ, λέγει ὁ Πορφύριος, θυσιάζεται ἔλαφος. Καὶ οἱ Καρχηδόνιοι τῆς Λιβύης ἐθυσιάζον ἀνθρώπον, μέχρις οὗ τὸ ἔθος κατήργησεν ὁ Ἰφικράτης. Οἱ δὲ Δουμαθηνοὶ τῆς Ἀραβίας ἐθυσιάζον κατ' ἔτος παῖδα, τὸν ὅποιον ἔθαπτον ὑπὸ τὸν βωμόν. Ὁ δὲ Φύλαρχος ἱστορεῖ ὅτι κοινῶς πάντες οἱ Ἕλληνες, πρὶν ἐκστρατεύσωσιν, ἐθυσιάζον ἀνθρώπον. Τὰς ἀνθρωποθυσίας τῶν Θορακῶν καὶ τῶν Σκυθῶν παρέρχεται ὁ Πορφύριος καὶ μνημονεύει πῶς οἱ Ἀθηναῖοι ἐφόνευσαν τὴν θυγατέρα τοῦ Ἐρεχθέως καὶ τῆς Πραξιθέας, καθὼς καὶ τὴν ἀνθρωποθυσίαν τὴν τελουμένην κατὰ τὴν ἑορτὴν τοῦ Λατιαρίου Διὸς ἐν τῇ Μεγάλῃ πόλει. Ἐφ' ὅσον ὁμῶς ἐκάνονίζετο νομιμώτερον ἢ λειτουργία τῶν Ἐλευσινίων Μυστηρίων, ἐπὶ τοσοῦτον κατηγοοῦντο εἰς τὰς Ἑλληνικὰς πολιτείας αἱ ἀνθρωποθυσίαι. Φυσικά, πρὸς τοῦτο συνετέλεσαν καὶ σχετικαὶ διδασκαλῖαι τῶν προηγουμένων φιλοσόφων, καὶ μάλιστα τοῦ Πυθαγόρου, ὅστις ὅχι μόνον κατὰ τῶν ἀνθρωποθυσιῶν ἐκήρυττεν, ἀλλὰ καὶ κατὰ τῆς σφαγῆς ὄλων τῶν ἐμψύχων εἶχε κηρυχθῆ.

Εἰς τὴν Ἐλευσίνα δέ, κατὰ μαρτυρίαν τοῦ Πορφυρίου, ἀπηγορεύετο πᾶσα θυσία, ὅχι μόνον τῶν κατοικιδίων ὀρνίθων, ἀλλὰ καὶ τῶν ἰχθύων καὶ τῶν κυάμων καὶ τῶν ροιῶν καὶ τῶν μήλων, καὶ ἐθεωρεῖτο μεμολυσμένος πᾶς ὁ ἐγγίζων λεχὼ καὶ πᾶν τὸ θνη-

σιμαῖον ¹⁾). Ὡστε πιθανώτερον εἶναι νὰ πιστεύσωμεν ὅτι αἱ καθάρσεις, ἀκολουθοῦσαι τὴν Αἰγυπτιακὴν, Ἰνδικὴν καὶ Ἀσσυριακὴν παράδοσιν, ἐγένοντο μόνον διὰ τοῦ ὕδατος καὶ τῆς πυρᾶς.

Οἱ Καθαρμοὶ διήρχουν ἐπὶ ^{* *} ἑξ ἡμέρας, καλουμένας **Μυστηριώτιδας ἡμέρας ἢ Μυστηριώτιδας νύκτας**, κατὰ τὰς ὁποίας ἐτελοῦντο αἱ **Ἀπλαῶ Μυήσεις** κεχωρισμένως ²⁾). Οἱ ὑπὸ μύησιν ὠδηγοῦντο ὑπὸ τῶν τεταγμένων **Μυσταγωγῶν** πρὸς τοὺς ἔχοντας ἤδη φθάσει τὸν βαθμὸν τοῦ **Ἐπόπτου** διδασκάλους τῶν Ἐλευσινίων Μυστηρίων, δεδομένου ὅτι ὁ βαθμὸς τῆς **Ἐποπτείας** ἐθεωρεῖτο ὁ τελειότερος ³⁾).

Αἱ ὑπόλοιποι τρεῖς ἡμέραι ἦσαν ἀφιερωμέναι μᾶλλον εἰς ὅσους δὲν ἤρχοντο ἐγκαίρως. Καί, κατὰ τινες συγγραφεῖς, ἡ κυρίως ἐορτὴ ἔληγε διὰ τῆς ἐβδόμης, ἣτις καὶ ἐλέγετο **Γεφυρισμός**, ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι οἱ μὴ λαμβάνοντες μέρος ἐκ τῶν κατοίκων τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῶν περικύκλων ἴσταντο παρὰ τὰς Γεφύρας τοῦ Κηφισοῦ, ἀπευθύνοντες πρὸς τοὺς ἐκ τῆς Ἱερᾶς Ὀδοῦ ἐπιστρέφοντας προσκυνητὰς φιλοπαίγμονα σκώμματα.

Ἡ ὀγδόη ἡμέρα ἦτο ἀφιερωμένη εἰς τὴν λατρείαν τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ ἐκαλεῖτο **Ἐπιδαύρεια**, διότι, κατὰ τὴν παράδοσιν, ὁ Ἀσκληπιός, ἐρχόμενος ἐξ Ἐπιδάουρου εἰς Ἐλευσίνα, ἔφθασε μόλις τὴν ὀγδόην ἡμέραν. Κατὰ τὸν Φιλόστρατον: *Τὰ Ἐπιδαύρεια μετὰ πρόρρησίν τε καὶ ἱερεῖα δεῦρο μυεῖν Ἀθηναίοις πάτριον ἐπὶ θυσίᾳ δευτέρᾳ, τουτὶ δ' ἐνόμισαν Ἀσκληπιοῦ ἕνεκα, ὅτι δὴ ἐμύησαν αὐτὸν ἥκοντα Ἐπιδαυρόθεν ὁπρὲς μυστηρίων ⁴⁾*. Ὁ δὲ Πausanίας ἀναφέρει ὅτι: *Ἀθηναῖοι τῆς τελετῆς λέγοντες Ἀσκληπιῶ μεταδοῦναι τὴν ἡμέραν ταύτην Ἐπιδαύρεια ὀνομαζουσι, καὶ θεδὸν ἀπ' ἐκείνου φασὶν Ἀσκληπιὸν σφίσι νομισθῆναι ⁵⁾*.

1) Πορφυρίου, Περὶ ἀποχῆς ἐμψύχων IV. 16.

2) Λεφάκη, Μελέτη ἐπὶ τῶν Ἐλευσινίων Μυστηρίων, σελ. 31 (Ἀθήναι 1896).

3) Magnien, Les Mystères d'Eleusis (Paris 1929).

4) Φιλοστράτου, Τὰ εἰς τὸν Τυφνέα Ἀπολλώνιον IV, 18.

5) Πausanίου, II, 26, 7.

Πρὸς τούτοις ὁ Φιλόστρατος ἀφηγεῖται καὶ τὴν κατὰ τὰ Ἐπιδαύρεια Μύησιν Ἀπολλωνίου τοῦ Τυανέως, ζήσαντος μεταξὺ τῆς 1ης καὶ 2ας ἑκατονταετηρίδος μ. Χ. καὶ μεταβάντος εἰς τὴν Ἐλευσίνα διὰ νὰ μνηθῇ. Ὁ Ἱεροφάντης δὲν ἐδέχθη νὰ τὸν μνησῇ, καθ' ὅσον ἐθεωρεῖτο ὄχι ἀπλῶς ὡς φιλόσοφος, ἀλλὰ ὡς μάγος, δηλαδὴ γόης, μὴ ἐπιτρεπομένου *μυῆσαι γόητα μηδὲ τὴν Ἐλευσίνα ἀνοῖξαι ἀνθρώπῳ μὴ καθαρῷ τὰ δαιμόνια* ¹⁾. Ὁ Ἀπολλώνιος τότε, χωρὶς νὰ ἐπηρεασθῇ τὸ παράπαν ἀπήντησε: «Δὲν εἶπες τὸ μεγαλείτερον δι' ὅσα ἡμποροῦσες νὰ μὲ ἐγκαλέσης, διότι περὶ τῆς τελετῆς ἐγὼ γνωρίζω περισσότερα ἢ Σύ. Ἦλθον δὲ διὰ νὰ μνηθῶ ἀπὸ ἀνθρώπων σοφώτερον ἐμοῦ». Οἱ δὲ παριστάμενοι, λέγει ὁ Φιλόστρατος, ἐπήνεσαν τὸν Ἀπολλώνιον, διότι τόσον σθεναρῶς ἀπήντησε, καὶ ὁ Ἱεροφάντης, ἐπειδὴ ἐνόμισεν ὅτι ἡ ἐνέργειά του δὲν ἤρρεσεν εἰς τοὺς πολλοὺς, μετέβαλε τόνον καὶ εἶπεν εἰς τὸν Ἀπολλώνιον: *μυοῦ σοφὸς γάρ τις ἤκειν ἔοικας* ²⁾. Ὁ Ἀπολλώνιος τότε ἀπήντησεν: «θὰ μνηθῶ καὶ θὰ μὲ μνήσῃ ὁ δεῖνα». Ἡθέλησε δηλαδὴ νὰ μνηθῇ παρ' ἄλλου καὶ οὐχὶ παρὰ τοῦ παρισταμένου Ἱεροφάντου, καὶ πράγματι ἐμνήθη παρὰ τινος, ὁ ὁποῖος ἐγένετο Ἱεροφάντης μετὰ τέσσαρα ἔτη καὶ ἀπεδείχθη οὕτω ὅτι ὁ Ἀπολλώνιος ἐπροφήτευσεν τὴν ἀνακήρουξιν ἄλλου ὡς Ἱεροφάντου. Ἐκ τῶν ἀνωτέρω γίνεται προφανὲς ὅτι καὶ ὁ διάσημος Τυανεὺς εἶχε μνηθῇ εἰς τὰ Ἐλευσίνια Μυστήρια, ὅπως καὶ εἰς ὅλα τὰ τότε ἐν Ἑλλάδι λειτουργοῦντα.

Ἡ ἐνάτη δὲ καὶ τελευταία ἐλέγετο *Πλημοχόη*. Κατ' αὐτὴν ἔληγον τελείως αἱ ἐορταί, ὁ *Κεραμιστής* (στεγαστής) τοῦ Ναοῦ ἐκεράμωνε τοῦτον διὰ σπονδῆς οἴνου καὶ ὁ Ἱεροφάντης ἐδήλου τὸ τέλος τῆς ἐορτῆς διὰ τῶν συμβολικῶν λέξεων *Κόγξ-Ὅμ Φάτ*, σημαίνουσιν ἴσως Φοινικιστί: «Λάτρευε τὸν Δημιουργὸν τοῦ παντός . . » ἢ σχετικόν τι. Τὴν ἐπομένην οἱ Μῦσαι ἐπινον τὸν *Κυκεῶνα* (ποτὸν μεμιγμένον ὕδατος καὶ μέλιτος).

Ὅποῖον ὅμως ἦτο τὸ τυπικὸν τῶν βαθμῶν τῆς Μυήσεως τῶν Ἐλευσινίων Μυστηρίων δὲν γνωρίζομεν. Ἄν κρίνωμεν ὅμως

1,—2) Φιλοστράτου, Τὰ εἰς τὸν Τυανέα Ἀπολλώνιον ΧVIII, 5. 27.—XXIV, 30.

ἀπὸ τὰς θρησκευτικὰς τελετὰς τῶν ἀρχαίων λαῶν καὶ ἰδίως ἐκεί-
 νας αἱ ὁποῖαι ἀναφέρονται εἰς τὴν δημιουργὸν δρᾶσιν τῶν δια-
 φόρων θεῶν πρὸς ὄφελος τῆς ἀνθρωπότητος, βλέπομεν ὅτι δρα-
 ματικὰ γεγονότα ἐσυμβόλιζον τὰς θυσίας, εἰς τὰς ὁποίας ὑπεβάλ-
 λοντο διαγωνιζόμενοι πρὸς τὴν ἔννοιαν τοῦ Κακοῦ ὑπὲρ τοῦ
 Καλοῦ, ὡς τοῦτο παραστατικώτατα ἐμφαίνεται εἰς τὰ Αἰγυπτι-
 καὰ Μυστήρια τῆς Ἰσιδος καὶ τοῦ Ὁσίριδος, εἰς τὰ θρησκευ-
 τικὰ δόγματα τοῦ Ζωροάστρου, εἰς τὰ ἱερὰς παραδόσεις τῶν Βα-
 βυλωνίων διὰ τῆς καταβάσεως τῆς Ἰστάρ ἢ Ἰσταχάρ εἰς τὸν Ἄ-
 δην, καθὼς καὶ εἰς τὰς θρησκευτικὰς δοξασίας τῶν βορείων Λαῶν,
 καὶ συμπεραίνομεν ὅτι τὰ Τυπικὰ τῶν Ἀρχαίων Μυήσεων δραμα-
 τικώτατα ἀναπαρίστων τὰς ὑπὲρ τῶν ἀνθρώπων θυσίας τῶν θεῶν,
 κατὰ τὰς Μυήσεις τῶν εἰς αὐτοὺς ἀφιερωμένων Μυστηρίων. Καὶ
 ἂν συμπεράνωμεν ἀπὸ πολλὰς ἐνδείξεις, τὰς ὁποίας μᾶς μεταδί-
 δουσι τὰ κείμενα τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων συγγραφέων καὶ δὴ ὁ
 Ὀμηρικὸς Ὕμνος τῆς Δήμητρος, δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι τὸ
 Τυπικὸν τῶν Ἐλευσινίων Μυστηρίων διὰ τοὺς Μυουμένους
 ἔστηρίζετο ἰδίως ἐπὶ τοῦ τραγικοῦ μύθου τῆς Δήμητρος καὶ τῆς
 Περσεφόνης.

Κατὰ τὸν μῦθον τοῦτον, ὡς γνωστόν, ἡ Περσεφόνη, δρέπουσα
 ναρκίσσους, ἡρπάγη ὑπὸ τοῦ θεοῦ τοῦ Ἄδου Πλούτωνος. Ἡ δὲ
 Δήμητρα, περιπλανωμένη, ἦλθεν εἰς Ἐλευσίνα ζητοῦσα τὴν κόρην
 της καὶ ἐκάθησεν ἐπὶ τῆς **Ἀγελάστου Πέτρας, ἐνθα πρῶτον**
Ἐλευσινίων ἔστησαν καὶ ἦσαν εἰς τὴν θεόν¹⁾. Εἰς τὴν θέσιν
 δὲ αὐτὴν καὶ παρὰ τὸ **Παρθενιον φρέαρ**, ὡς ὀνομάζει τὸ **Καλ-
 λίχορον** ὁ Ὀμηρικὸς Ὕμνος, καὶ ὑπὸ τὴν σκιὰν ἐλαίας, εὔρον
 αὐτὴν μεταμορφωμένην εἰς γραῖαν αἱ θυγατέρες τοῦ βασιλέως
 τῆς Ἐλευσίνος Κελεοῦ, μεταβᾶσαι εἰς τὸ φρέαρ διὰ νὰ ἀντλή-
 σωσιν ὕδωρ.

**ἔξετο δ' ἐγγὺς ὁδοῖο φίλον τετιημένη ἦτορ,
 Παρθενίῳ φρέατι, ὅθεν ὕδρεύοντο πολῖται,
 ἐν σκιῇ, αὐτὰρ ὑπερθε πεφύκει θάμνος ἐλαίης,**

1) Πανσανίου, I, 38, 6.

γρηῖ παλαιγενεῖ ἑναλλίγκιος, ἥ τε τόκοιο
 εἴργηται δώρων τε φιλοστεφάνου Ἀφροδίτης,
 οἶαί τε τροφοὶ εἰσὶ θεμιστοπόλων βασιλῶν
 παίδων καὶ ταμίαι κατὰ δώματα ἡχῆεντα.
 τὴν δὲ ἴδον Κελεοῦ Ἑλευσινίδαο θυγάτρεις,
 ἐρχόμεναι μεθ' ὕδωρ εὐήρυτον, ὄφρα φέροιεν
 κάλπισι χαλκείησι φίλα πρὸς δώματα πατρός,
 τέσσαρες, ὥστε θεαί, κουρήϊον ἀνθος ἔχουσαι,
 Καλλιόκη καὶ Κλειοιδίκη Δημῶ τ' ἐρδέσσα
 Καλλιδοθή θ', ἥ τῶν προγενεστάτη ἦεν ἀπασῶν ¹⁾).

Τότε ἡ Ἰάμβη, μία τῶν θεραπααινίδων τῶν θυγατέρων τοῦ βασιλέως Κελεοῦ, κατώρθωσε διὰ διαφόρων ἀστείων νὰ παρηγορήσῃ τὴν Δήμητραν εἰς τὴν θλίψιν της, προσφέρουσα εἰς αὐτὴν τὸν *κυκεῶνα*, ἥτοι ποτὸν μεμιγμένον ὕδατος καὶ μέλιτος.

*πρὶν γ' ὅτε δὴ οἱ ἔθηκεν Ἰάμβη κέδν' εἰδυῖα
 πηκτὸν ἔδος, καθ' ὕπερθε δ' ἐπ' ἀργύφειον βάλε κῶας ²⁾*.

Εἰς τοὺς ἱστορικοὺς δὲ χρόνους οἱ Μνυόμενοι, εἰς ἀνάμνησιν τοῦ ὅτι ἐπὶ ἑννέα ἡμέρας περιεπλανᾶτο ἡ Δήμητρα πρὸς εὗρεσιν τῆς κόρης της Περσεφόνης, ἔπινον τὴν δεκάτην τὸν Κυκεῶνα, σύμβολον τῆς γλυκύτητος, ἥτις ἔμελλε νὰ διαδεχθῇ τὴν ἐκ τῆς μυήσεως ταραχὴν . . . *ἐνήστευσα, ἔπιον τὸν κυκεῶνα, ἔλαβον ἐκ κύστης, ἐγευσάμενος ἀπεθέμην εἰς-κάλαθον καὶ ἐκ καλάθου εἰς κύστην ³⁾*.

Αἱ θυγατέρες τοῦ βασιλέως, ἀφοῦ τὴν παρηγόρησαν καὶ τὴν ὠδήγησαν εἰς τὴν οἰκίαν των πρὸς φιλοξενίαν, ἀνέθεσαν εἰς αὐτήν, μὴ γνωρίζουσαι ὅτι ἦτο ἡ θεὰ Δήμητρα, χρῆνι θεραπαινίδος καὶ μεταξὺ ἄλλων τῆς ἐνεπιστεύθησαν καὶ τὸν υἱὸν τοῦ βασιλέως Δημοφῶντα.

Δημοφῶνθ', ὃν ἔτικτεν εὐζωνος Μετάνειρα ⁴⁾.

Τοῦτον δὲ θέλουσα νὰ καταστήσῃ ἀθάνατον, ἔθετεν ἐπὶ τῆς

1) Ὀμηρικὸς Ὑμνος εἰς Δήμητραν 99—110.

2) Ὀμηρικὸς Ὑμνος 195—196.

3) Κλήμεντος Ἀλεξανδρέως, Πρωτρεπτ. Ad Gent V.

4) Ὀμηρικὸς Ὑμνος 234.

πυρᾶς, ἵνα δι' αὐτῆς, κατὰ τὸν μῦθον, τοῦ ἀποβάλλῃ τὰς θνητὰς σάρκας, ἀλλὰ ἀνακαλυφθεῖσα ὑπὸ τῆς βασιλίσσης ἠναγκάσθῃ νὰ ἀποκαλυφθῇ.

**νύκτας δὲ κρύπτεσκε πυρὸς μένει, ἥϋτε δαλόν,
λάθρα φίλων γονέων· τοῖς δὲ μέγα θαῦμ' ἐτέτυκτο,
ὥς προθαλῆς τελέθσκε, θεοῖσι δὲ ἅντα ἐφάνει.
καὶ κέν μιν ποίησεν ἀγῆρων τ' ἀθάνατόν τε,
εἰ μὴ ἄρ' ἀφραδίῃσιν ἐϋζωνος Μετάνειρα
νύκτ' ἐπιτηρήσασα θυώδεος ἐκ θαλάμοιο
σκέψατο· κώκυσεν δὲ καὶ ἄμφω πλήξατο μηρῷ
δείσασ' ὃ περὶ παιδί καὶ ἀάσθη μέγα θυμῷ,
καὶ ῥ' ὀλοφυρομένη ἔπεα πτερόεντα προσηύδα.
Τέκνον Δημοφῶν, ξείνη σε πυρὶ ἐνὶ πολλῷ
κρύπτει, ἐμοὶ δὲ γόνον καὶ κῆδεα λυγρὰ τίθῃσιν ¹⁾.**

Καὶ τότε ἐνεφανίσθη ἡ Δήμητρα μὲ ὅλην τὴν αἴγλην τῆς μεγάλης θεᾶς, ἧς **ὁ φέγγος**, κατὰ τὸν ποιητὴν, ἔλαμψεν ἀθάνατον, καὶ ἀφῆσασα τὴν ξανθὴν κόμην της νὰ χυθῇ ἐπὶ τῶν ὤμων της, **αὐγῆς ἐπλήσθη πυκινὸς δόμος, ἀστεροπῆς ὥς.**

Οὕτω προσωποποιεῖται ὑπὸ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων ἡ γονιμοποιὸς δύναμις τῆς Γῆς, ἡ παράγουσα τοὺς Δημητριακοὺς καρποὺς ἀενάως πρὸς συντήρησιν τῆς ἀνθρωπότητος. Δι' ὃ καὶ ὁ ποιητής, παρουσιάζων αὐτὴν εἰς τὸν Ὑμνον του ὡς τὴν μεγάλην εὐεργέτιδα τῆς Ἀνθρωπότητος, ἐν συνειδήσει ἐκπληροῦσαν τὸν μέγαν αὐτῆς προορισμόν, λέγει ὅτι :

**Εἰμὴ δὲ Δημήτηρ τιμάοχος, ἦτε μέγιστον
ἀθανάτοις θνητοῖσι τ' ὄναρ χάρμα τέτυκται ²⁾.**

Τὸ Τυπικὸν τοῦτο τῆς Μυήσεως ὠνόμασεν ὀρθῶς Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς **μυστικὸν δρᾶμα**, διότι κατὰ τὸ Τυπικὸν αὐτό, ὡς καὶ προηγουμένως ἀνεφέραμεν, ἐξεκρίσσετο δραματικῶς ὁ Μῦθος τῆς Περσεφόνης, ὥστε νὰ προκαλῇ συγκλονιστικὰς συγκινήσεις τῶν Μιουμένων, διὰ τῆς ἀναπαραστάσεως τῶν παθῶν τὰ ὅποια ὑφίστατο ἡ Δήμητρα καὶ ἡ Κόρη χάριν τῆς Ἀνθρωπότητος, καὶ

φαίνεται ὅτι ἡ δραματικὴ αὕτη ἀναπαράστασις ἐτελεῖτο παρὰ τὸ **Πλουτώνειον**.

Ἡ ἀρχαιολογικὴ σκαπάνη ἔφερεν εἰς φῶς παρὰ τὸ Πλουτώνειον λαξευτὸν βράχον, σχηματίζοντα σπήλαιον καὶ καταλήγοντα, δι' ὁπῆς κληθείσης **Πύλης τοῦ Ἄδου**, εἰς κλίμακα, ὁδηγοῦσαν εἰς τεχνιτὸν φρέαρ, βάθους περίπου τριῶν μέτρων. Τὸ φρέαρ τοῦτο ἐπεκοινώνει μὲ ἄλλο πλησίον κείμενον καὶ ἐντὸς τοῦ χώρου τοῦ Πλουτώνειου. Δὲν ἀποκλείεται δὲ ὁλόκληρος ἡ εἰς τὰ Ἑλευσίνια Μυστήρια εἰσαγωγικὴ αὕτη Μύσις νὰ ἐτελεῖτο εἰς τὸ Πλουτώνειον, ὅπου ἐπίτηδες εἶχον προπαρασκευάσει τὸν διὰ τὴν εἰσαγωγικὴν Μύσιν προοριζόμενον χώρον. Πιθανολογεῖται δὲ ὅτι δύο ἱερεῖαι, πρὸς τοῦτο τεταγμένοι, ὑπεδύοντο πρὸ τῶν Μουμένων τὸν ρόλον τῆς Δήμητρος καὶ τῆς Περσεφόνης ὡς ἡθοποιοί, ἀναπαριστωμένης τῆς ὅλης σκηνῆς τῆς ἀρπαγῆς ὑπὸ τοῦ Πλούτωνος, εἰς ἣν ὡς σκηνικὸν ἐχρησιμοποιεῖτο τὸ οἶονεὶ σπήλαιον τοῦ Ἄδου καὶ τὰ τεχνητὰ φρέατα.

*
* *

Ἰδρυτὴς τῶν Ἑλευσινίων Μυστηρίων καὶ πρῶτος Ἱεροφάντης ὑπῆρξεν ὁ Εὐμόλπος. **Ἱεροφάντης** δὲ ὠνομάζετο ὁ ἀνώτατος ἱερεὺς τῶν Ἑλευσινίων Μυστηρίων, ἐκλεγόμενος ἐν ὠρίμῳ ἡλικίᾳ ἐκ τῆς ἱστορικῆς καὶ ἱερᾶς οἰκογενείας τοῦ Εὐμόλπου καὶ λαμβάνων τὸ ἀξίωμα διὰ βίου. Ἀπητεῖτο δέ, ἐκτὸς τῆς καταγωγῆς του, διὰ νὰ ἀνέλθῃ εἰς τὸ ὑψηλὸν τοῦ Ἱεροφάντου ἀξίωμα, ἀνωτέρα μάθησις, ὑψηλὴ καὶ σωματικὴ ἀριτιότης καὶ ἰσόβιος σωφροσύνη καὶ ἐγκράτεια. Ὡς ἀναφέρει δὲ ὁ Μεσούρσιος, μόλις ἐξελέγετο, ἔπρεπε νὰ κάμῃ χρῆσιν καὶ ὠρισμένων φαρμάκων πρὸς στείρωσιν τῆς σαρκός. Ὁ Ἱεροφάντης, ὡς Μέγας Διδάσκαλος, περιβεβλημένος πολυτελεστάτην χλαμύδα, φέρων στέμμα ἐπὶ τῆς κεφαλῆς καὶ ἐπὶ τοῦ στήθους ἐγκόλπια καὶ σύμβολα περικλείοντα ἀνωτέρας εἰς σύλληψιν ιδέας, ὑπεδείκνυε τοῖς Μεμνημένοις τὰ ἱερὰ καὶ ἐνεφανίζετο οὕτω ἐνώπιον αὐτῶν, περιβεβλημένος τὰ σύμβολα τῆς ἱερᾶς ἀποστολῆς του. Μετ' αὐτὸν δὲ τὸ δεύτερον ἀξίωμα κατεῖχεν ὁ **Δαδοῦχος**.

Οἱ Δαδοῦχοι, ἰσόβιοι καὶ αὐτοί, ἐξελέγοντο ἐκ τοῦ ἱερατικοῦ

γένους τῶν **Κηρύκων**, τοῦ ὁποίου γενάρχης ἐμυθολογεῖτο ὁ Κέκρωψ.

Κατὰ τὴν Μύησιν, ὁ **Ἱεροκῆρουξ**, ἥτοι ὁ νεώτερος τῶν τεσσάρων πρώτων ἱερέων τοῦ Τελεστηρίου, ἀπεμάκρυνε τοὺς παρισταμένους βεβήλους, λέγων: **Ἐκάς, ἐκάς οἱ βέβηλοι. Μὴ χωρεῖν εἴσω τῶν ἀδύτων ἀμυήτοις οὖσιν**, καὶ παρελάμβανε μόνον τοὺς πρὸς μύησιν, παραδίδων τούτους εἰς τὸν Δᾶδοῦχον, ὅστις διὰ τοῦ **Ἐπιβωμίου**, ἥτοι τοῦ ἐπόπτου τοῦ Ναοῦ, παρουσίαζε τούτους εἰς τὸν Ἱεροφάντην.

Πῶς λεπτομερῶς ἐτελεῖτο ἡ Μύησις δὲν γνωρίζομεν, λαμβάνοντες ὅμως ὑπ' ὄψει τὸ τοῦ Εὐριπίδου: **τὰ ἀφανῆ τεκμηρίοισιν εἰκότως ἀλλίσκεται** ¹⁾ καὶ τοῦ Ὑπερίδου κατὰ τὸν ὅποιον **τὰ ἀφανῆ ἀνάγκη τοὺς διδάσκοντας τεκμηρίοις ζητεῖν** ²⁾, ὅτι μετεχειρίζοντο δηλαδὴ συμβολικὰς παραστάσεις (τεκμήρια), συμπεραίνομεν ὅτι δὲν θὰ διέφερον κατὰ τὴν τάξιν τῆς Αἰγυπτιακῆς Μυήσεως.

Εὐτυχῶς, τὰ τῆς Μυήσεως ταύτης (Αἰγυπτιακῆς) διέσωσεν ἡμῖν Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς, διὰ σχετικῆς περιγραφῆς εἰς τοὺς Στρωματεῖς, ἐχούσης ὡς ἑξῆς:

Πρῶτος μὲν γὰρ προέρχεται ὁ ᾧ ὁ ὅς, ἐν τινι τῶν τῆς μουσικῆς ἐπιφερόμενος συμβόλων· τοῦτόν φασι δύο βίβλους ἀνειληφέναι δεῖν ἐκ τῶν Ἑρμοῦ, ὧν θάτερον μὲν ὕμνους περιέχει θεῶν, ἐκλογισμὸν δὲ βασιλικοῦ βίου τὸ δεύτερον ³⁾.

Μετὰ δὲ τὸν ᾧδὸν ὁ ὠροσκοπος, ὠρολόγιόν τε μετὰ χεῖρα καὶ φοίνικα ἀστρολογίας ἔχων σύμβολα πρᾶξι-σιν ⁴⁾. τοῦτον τὰ ἀστρολογούμενα τῶν Ἑρμοῦ βιβλία, τέσ-

1) Εὐριπίδου, Φοῖνιξ Fr. 811.

2) Ὑπερίδου Fr. 197, Blass.—Ἀντιφώντος Fr. 72, Blass.

3) Κλήμεντος Ἀλεξανδρέως, Στρωματεῖς VI, Cap. IV, 35.—S. 450, 4 Vet. script. de reb. Aegypt . . . fragm. coll. Bunsen p. 91 sq.—vgl O. Gruppe, Culte und Mythen I S. 410—430.—Deiber, a. a. O. p. 65—77.

4) Κλήμεντος Ἀλεξανδρέως, Στρωματεῖς, VI, Cap. IV, 36.—S. 449, 6 vgl. Fr. Boll, Sphaera S. 370.

σερα ὄντα τὸν ἀριθμόν, ἀεὶ διὰ στῆματος ἔχειν χρή, ὧν τὸ μὲν ἐστὶ περὶ τοῦ διακόσμου, τὸ δὲ περὶ τῆς τάξεως τοῦ ἡλίου καὶ τῆς σελήνης καὶ περὶ τῶν πέντε πλανωμένων, τὸ δὲ περὶ τῶν συνόδων καὶ φωτισμῶν ἡλίου καὶ σελήνης, τὸ δὲ λοιπὸν περὶ τῶν ἀνατολῶν.

Ἐξῆς δὲ ὁ ἱερογραμματοεὺς προέρχεται, ἔχων πτερὰ ἐπὶ τῆς κεφαλῆς βιβλίον τε ἐν χερσὶ καὶ κανοῦν, ἐν ᾧ τό τε γραφικὸν μέλαν καὶ σχοῖνος ἢ γράφουσι ¹⁾. τοῦτον τὰ (τε) ἱερογλυφικὰ καλούμενα περὶ τε τῆς κοσμογραφίας καὶ γεωγραφίας (τῆς τάξεως τοῦ ἡλίου καὶ τῆς σελήνης καὶ περὶ τῶν πέντε πλανωμένων) χωρογραφίας τε τῆς Αἰγύπτου καὶ τῆς τοῦ Νείλου διαγραφῆς περὶ τε τῆς κατασκευῆς τῶν ἱερῶν καὶ τῶν ἀφιερωμένων αὐτοῖς χωρίων περὶ τε μέτρων καὶ τῶν ἐν ἱεροῖς χρησίμων εἰδέναι χρή.

Ἐπειτα ὁ στολιστὴς τοῖς προειρημένοις ἔπεται ²⁾, ἔχων τὸν τε τῆς δικαιοσύνης πῆχυν καὶ τὸ σπονδεῖον· οὗτος (οἶδε) τὰ παιδευτικὰ πάντα καὶ (τὰ) μοσχοσφραγιστικὰ καλούμενα ³⁾· δέκα δὲ ἐστὶ τὰ εἰς τὴν τιμὴν ἀνήκοντα τῶν παρ' αὐτοῖς θεῶν καὶ τὴν Αἰγυπτίαν εὐσέβειαν περιέχοντα, οἷον περὶ θυμάτων, ἀπαρχῶν, ὕμνων, εὐχῶν, πομπῶν, ἑορτῶν καὶ τῶν τούτοις ὁμοίων.

Ἐπὶ πᾶσι δὲ ὁ προφήτης ἔξεισι, προφανὲς τὸ ὑδρεῖον ἐγκεκολισμένος, ᾧ ἔπονται οἱ τὴν ἔκπεμπιν τῶν ἄρτων βαστάζοντες. Οὗτος, ὡς ἂν προστάτης τοῦ ἱεροῦ, τὰ ἱερατικὰ καλούμενα δέκα βιβλία ἐκμανθάνει (περιέχει δὲ περὶ τε νόμων καὶ θεῶν καὶ τῆς ὅλης παιδείας τῶν ἱερέων)· ὁ γάρ τοι προφήτης παρὰ τοῖς Αἰγυπτίοις καὶ τῆς διανομῆς τῶν προσόδων ἐπιστάτης ἐστίν.

Αὐτὸ φαίνεται ἥτο τὸ Τυπικὸν τῆς Αἰγυπτιακῆς Μυήσεως

1) Letronne. Recueil des Inscriptions I. p. 267.

2) Letronne a. a. O. II p. 463.

3) Ἡροδότου 2, 38.—Πορφυρίου, Περὶ ἀποχῆς ἐμψύχων 4, 7,—Marscham, Canon chron. (1676) p. 242.—Wesseling zu Diod. bibl. I 70.

κατὰ τοὺς τελευταίους πρὸ Χριστοῦ χρόνους, καὶ οὐχὶ βέβαια κατὰ παλαιότεραν ἐποχὴν, ὅτε ἡ τάξις ἠκολούθει ἄλλον ρυθμόν, ὃν προσεπαθήσαμεν νὰ ἀναπαραστήσωμεν εἰς τὸ πρῶτον μέρος τῆς παρούσης μελέτης μας, ἀλλὰ δὲν φαίνεται διαφέρουσα πολὺ τῆς παρεχομένης ὑπὸ τοῦ Κλήμεντος περιγραφῆς ἢ κατ' ἄσημάντους μόνον λεπτομερείας, ὡς θὰ διέφερε καὶ ἡ τελετὴ τῶν πρώτων Ἑλευσινιακῶν χρόνων. Ὅτι θὰ εἶχον κοινὰ γνωρίσματα μετὰ τῶν Αἰγυπτιακῶν καὶ τῶν ἄλλων Μυστηρίων τῶν Ἀνατολικῶν λαῶν εἶναι ἀναμφισβήτητον, ὡς ἀνεφέραμεν εἰς τὸ πρῶτον μέρος τῆς μελέτης μας, ἀφοῦ τὰ αὐτὰ θρησκευτικὰ δόγματα ἐχρησίμευσαν ὡς βάσεις ὅλων σχεδὸν τῶν Μυστηρίων. Ἰδιαιτέρως ὁμως τὰ Αἰγυπτιακὰ Μυστήρια θὰ παρέσχον εἰς τοὺς ἀρχαίους Ἑλλήνας πολλὰ μέρη τοῦ Τυπικοῦ των, ἀφοῦ ἄμεσος καὶ συνεχὴς ὑπῆρχεν ἡ φιλοσοφικὴ καὶ θρησκευτικὴ ἐπαφὴ τῶν Ἑλλήνων μετὰ τῶν Αἰγυπτίων. Διὰ τοῦτο καὶ πάντες οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες σοφοὶ καὶ θρησκευτικοὶ ἠγέται ἐτελειοποίησαν τὰς μελέτας των ἐν Αἰγύπτῳ, μηδὲ τοῦ Ἰησοῦ ἐξαιρουμένου, τοῦ ὁποίου τὴν κάθοδον εἰς Αἴγυπτον ἀναφέρουν τὰ σχετικὰ Εὐαγγέλια.

*
* *

Τὰ Ἑλευσίνια Μυστήρια μέχρι τῆς ἐποχῆς καθ' ἣν εἰσῆχθησαν εἰς τὴν Ἑλλάδα, εἶχον ὑποστῇ προηγουμένως ἐπὶ σειρὰν αἰώνων, ὡς προείπομεν, διαφόρους ἐξελίξεις ὑπὸ τῶν ἐκάστοτε Μυστῶν καὶ πνευματικῶν ἀποστόλων, διὰ νὰ ἐμφανισθοῦν κατόπιν ὑπὸ τοῦ Εὐμόλπου τῷ 1350 ¹⁾ π. Χ., χρονολογίαν ἣν γνωρίζομεν ἐκ τοῦ «Μαρμαροῦ τῆς Πάρου». Ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν ἰδρυσιν αὐτῶν δὲν παρέμειναν ὑφιστάμενα ἐπὶ μακρὸν ὡς τὸ πρῶτον ἐλειτούργησαν, ἀλλὰ σὺν τῷ χρόνῳ, καὶ ἀναλόγως τῆς ἐξελίξεως ἦν ἐλάμβανεν ἡ θεωρία τῆς γνώσεως, ὑπέστησαν πολλὰς τροποποιήσεις, προερχομένας ἀπὸ τὰς ἀντιλήψεις τῶν μεγάλων φιλοσόφων, οἵτινες διετέλεσαν καὶ Μύσται ἐκ τῶν πιστοτέρων καὶ εἰς ἄμεσον ἐπαφὴν εὗρισκομένων μὲ τοὺς ἐκάστοτε Ἱεροφάντας, ταῦτοχρόνως δὲ ἐμπνευσμένων ἐκ τῶν περὶ τοῦ Ἑλ-

1) Μάρμαρον τῆς Πάρου (1399—13—1326), Wagner (Marb. 1832).

ληνικοῦ Δωδεκαθέου ἀναπτυσσομένων μεταξὺ τῶν Ἑλληνικῶν φυλῶν ἰδεωδῶν. Διότι ὑπάρχουν ἐνδείξεις ὅτι ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων φιλοσόφων ἐδόθη σὺν τῷ χρόνῳ καὶ κάποιος ἐθνικὸς χαρακτήρ εἰς τὰ Ἑλευσίνια Μυστήρια. Καὶ εἶναι ἀναμφισβήτητον, ὡς σήμερον ἐξακριβοῦται, ὅτι οἱ Ἕλληνες φιλόσοφοι τὸν φυσιολογικὸν ἢ μᾶλλον τὸν θεοσοφικὸν χαρακτήρα τῶν Μυστηρίων εἶχον ἐμπνευσθῆ ἐκ τοῦ μεγάλου Μηδοπέρσου θεολόγου Ζωροάστρου, τοῦ ὁποίου τὰ δόγματα πάντες ἐδιδάχθησαν, καὶ προπάντων ὁ Πυθαγόρας, ὡς ὁμολογεῖ εἰς τὸν βίον αὐτοῦ ὁ Πορφύριος. Οἱ δὲ μετὰ ταῦτα Ἕλληνες συγγραφεῖς, Πλάτων, Ἐπίκουρος, Ἐπίκτητος, Ἀριστοτέλης καὶ ἄλλοι, μὴδ' αὐτοῦ τοῦ Ἀριστοφάνους ἐξαιρουμένου, εἰς τὴν ἐποχὴν τῶν ὁποίων ἤκμασαν θεοκρατικῶς ὅσον οὐδέποτε ἄλλοτε ἐν Ἑλλάδι τὰ Ἑλευσίνια Μυστήρια, ὁμολογοῦσιν ὅτι σημαντικὴ ὑπῆρξεν ἡ εἰς ταῦτα συμβολὴ τῶν Πυθαγορείων φιλοσοφικῶν Ἰδεῶν, αἵτινες ἐδιδάσκοντο, ὡς στρεφόμεναι κυρίως εἰς τὴν τοῦ περὶ ἐνὸς μόνον θεοῦ πίστιν καὶ τὴν τῆς ψυχῆς ἀθανασίαν. Αἱ θεωρίαι αὗται, σκοποῦσαι τὴν ἀνύψωσιν τοῦ ἀνθρώπου ἐκ τοῦ ὕλικου κόσμου εἰς ὑψηλότερα ἰδανικά, βάσιν εἶχον πάντοτε τὸν ἐξαγνισμόν τῆς ψυχῆς διὰ τῆς ὑποδουλώσεως τῶν παθῶν καὶ διὰ τοῦ ἐνστερνισμού τῆς μεγάλης φιλοσοφικῆς ρήτηρας τοῦ «Γνῶθι σ' αὐτόν», ἡ ὁποία ἦτο κεχαραγμένη μυστηριωδῶς εἰς τὴν ἐπιβλητικὴν πύλην τοῦ Μαντείου τῶν Δελφῶν.

Δηλαδή, ἡ ὅλη Μύσις τῶν Ἑλευσινίων Μυστηρίων ἀπέβλεπεν εἰς τὸ ἐπιγραμματικώτατα ὑπὸ τοῦ Michelet ἀναφερόμενον: **La Grèce, outre ses arts, eut le plus grand de tous, l'art de faire l'homme**¹⁾. Ἀναντιρρήτως, ὁ Γάλλος συγγραφεὺς δὲν ἐννοεῖ ἀπλῶς ἀνθρώπους, ἀλλὰ **ἡθικοὺς** ἀνθρώπους.

Τοῦτο ὅμως διετύπωσαν πληρέστερον οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες ποιηταὶ καὶ φιλόσοφοι, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω εἰς τὰ παρατιθέμενα ρητὰ καὶ ἀποφθέγματα.

Ἐντεῦθεν ἐξάγεται τὸ καταπληκτικὸν συμπέρασμα, ὅτι τὰ ἀρχαῖα Μυστήρια, καὶ ἰδίως τὰ Ἑλευσίνια, ἐχρησίμευον καὶ ὡς

1) Michelet, Bible d l'Humanité, V (Paris 1864).

μεσάζοντα, τρόπον τινά, μεταξὺ θεοῦ καὶ ἀνθρώπων, ἀλλὰ καὶ μεταξὺ ἀνθρώπων καὶ θεοῦ, μεταβιβάζοντα ἀποκαλυπτικῶς καὶ συμβολικῶς τὰς θελήσεις καὶ τὰ παραγγέλματα τοῦ θεοῦ πρὸς τοὺς ἀνθρώπους, καὶ τὰς εὐχὰς καὶ τὰς παρακλήσεις τῶν ἀνθρώπων πρὸς τὸν θεόν. Ἀλλὰ διὰ τὴν ἐπιτευχθῆ τοῦτο ἔπρεπεν ὁ ἄνθρωπος διὰ τῆς ἀγνότητος καὶ καθαριότητος νὰ φθάσῃ μέχρι τοῦ θεοῦ, καὶ ἐντεῦθεν ἐξηγεῖται ὁ θεσμός τῶν Καθαρμῶν, τὸν ὅποιον ἐπέβαλλον εἰς τοὺς Μύστας, διότι ἔπρεσβευετο ὅτι μόνον εἰς τοὺς ἀγνοὺς τὸ σῶμα καὶ τὴν ψυχὴν ἀπεκαλύπτετο ὁ θεός καὶ μόνον αὐτῶν εἰσηκούοντο αἱ εὐχαί, — ἡθικὴ ἀρχὴ τὴν ὁποίαν ἡσπάσθη ὁ Χριστιανισμός καὶ ἐδίδασκε διὰ τῶν Μυστηρίων τῆς Βαπτίσεως, τῆς Μετανοίας καὶ τῆς Ἐξομολογήσεως.

Ταῦτα ἔχων ὑπ' ὄψει, ὁ Πλούταρχος ἔλεγεν: **Μεταξὺ θνητοῦ καὶ ἀθανάτου . . . δαίμων μέγας. Καὶ γὰρ πᾶν τὸ δαιμόνιον μεταξὺ ἐστὶ θεοῦ καὶ θνητοῦ. Τίνα δύναμιν ἔχον (τὸ δαιμόνιον);— ἐρμηνεύον καὶ διαπορθόμευον θεοῖς τὰ παρ' ἀνθρώπων καὶ ἀνθρώποις τὰ παρὰ θεῶν ¹⁾.**

Τὸ δαιμόνιον ὅπερ ἀναφέρει ὁ σοφὸς τῆς Χαιρωνείας δὲν εἶναι βεβαίως τὸ δαιμόνιον τοῦ Σωκράτους, ἀλλ' οὔτε καὶ τὸ πονηρὸν δαιμόνιον τῶν Χριστιανῶν. Θὰ ἦτο παρακεκινδυνευμένον βεβαίως νὰ πιστεύσωμεν ὅτι τὸ μέντιουμ αὐτὸ— διότι αὐτὴν τὴν ἔννοιαν ἔχει ἐνταῦθα—ἐμεσολάβει διὰ τῆς Μυσταγωγίας τῶν Ἑλευσινίων Μυστηρίων, ἀλλὰ μᾶλλον πρέπει νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ὑπὸ τὴν ἔννοιαν αὐτὴν ἡσκεῖτο ἡ δρᾶσις τῶν διαφόρων Μαντείων ²⁾, μὴ ἀποκλειομένης τῆς σχέσεως αὐτῶν μετὰ τῶν ἑκάσταχοῦ Μυστηρίων.

Οἱ ἐκάστοτε Μύσται ὄφειλον, ὥς ἱερεῖς καὶ ἀπόστολοι τῆς ἀνθρωπότητος, νὰ ἐκδηλώνουν τὰς πράξεις των ὅχι μόνον διὰ λόγων, ἀλλὰ καὶ δι' ἔργων καὶ συγγραφῶν, παραδειγματίζοντες καὶ καθοδηγοῦντες τὴν ἀνθρωπότητα εἰς ὅλα τὰ μεγάλα ζητήματα τοῦ βίου.

Εἶναι δὲ ἱστορικῶς ἀναμφισβήτητον ὅτι οἱ Πυθαγόρειοι, ἐκτὸς

1) Πλουτάρχου, X, 229.

2) Μαλτέζου, Περί Μαντείων (μελέτη ὑπὸ ἐκδοσιν).

τῶν Μαθηματικῶν ἀξιομάτων των, συνεχώνευσαν εἰς τὴν φιλοσοφικὴν κοσμοθεωρίαν των ὁλόκληρον τὴν Ὀρφικὴν διδασκαλίαν καὶ τὴν Ζωροαστρικὴν παράδοσιν, διαδίδωσαντες τὰς φιλοσοφικὰς των δοξασίας εἰς τοὺς ἱστορικοὺς ἰδίως χρόνους, ὅτε μὲν διὰ συμβόλων, ὅτε δὲ δι' ἄλληγοριῶν καὶ ὠρισμένων ὄρων, προκειμένου νὰ ἐκφράσωσι ταῦτοσήμους ἐννοίας, ὡς λ. χ. τῆς ἀγάπης, φιλίας, ὁμονοίας κ. λ. π., μεταχειρισθέντες τοὺς ὄρους: «Θεός, ἔν, νοῦς, ἀριθμός, ἁρμονία» ¹⁾).

Ὡς δὲ ἀναφέρει ὁ Πλούταρχος: *οἱ Πυθαγορικοὶ διὰ πλειόνων ὀνομάτων κατηγοροῦσι, τοῦ μὲν ἀγαθοῦ τὸ ἔν, τὸ περασμένον, τὸ μένον, τὸ εὐθύ, τὸ περισσόν, τὸ τετράγωνον, (τὸ ἴσον), τὸ δεξιόν, τὸ λαμπρόν· τοῦ δὲ κακοῦ τὴν δυάδα, τὸ ἄπειρον, τὸ φερόμενον, τὸ καμπύλον, τὸ ἄρτιον, τὸ ἑτερομηκές, τὸ ἄνισον, τὸ ἀριστερόν, τὸ σκοτεινόν· ὥστε ταύτας ἀρχὰς γενέσεως ὑποκειμένας* ²⁾).

Ἀλλὰ, ὡς γνωστόν, καὶ οἱ ἄλλοι μεγάλοι Ἕλληνες φιλόσοφοι, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν Πυθαγορείων θεωριῶν, τὰ ἰδικά των δόγματα, ὡς ὁ Ἀναξαγόρας, ὁ Ἀριστοτέλης καὶ ὁ Πλάτων διὰ πλειόνων ὀνομάτων κατηγοροῦσι. . . . *Ἀναξαγόρας δὲ νοῦν καὶ ἄπειρον· Ἀριστοτέλης δέ, τὸ μὲν εἶδος, τὸ δὲ στέρησιν· Πλάτων δὲ πολλαχοῦ μὲν οἶον ἐπιλογιζόμενος καὶ παρακαλυπτόμενος, τῶν ἐναντίων ἀρχῶν, τὴν μὲν ταυτὸν ὀνομάζει, τὴν δὲ θάτερον* ³⁾).

Γενικῶς ὅμως ἐγένετο χρῆσις τῶν ἄλληγορικῶν ἐκφράσεων ὑπὸ τῶν Πυθαγορείων, τῶν ὁποίων μερικὰς ὁ Πλούταρχος ἐξηγεῖ ὡς ἐξῆς :

Μὴ γεύεσθαι μελανούρων, δηλαδὴ μὴ συναναστρέφεσθε τοὺς ἔνεκα κακοηθείας μελανοῦς.

Μὴ ζυγὸν ὑπερβαίνειν, μὴ ἀπατᾶτε ζυγίζοντες, δηλαδὴ φροντίζετε νὰ εἰσθε δίκαιοι.

1) Καλογεροπούλου, Ἐπίδρασις τοῦ Τ. ἐν τῇ Κοινωνίᾳ (Τ. Ἡχώ. τόμ. I, 1932—33).

2,—3) Πλούταρχος, Περὶ Ἰσίδος καὶ Ὀσίριδος.

Μὴ ἐπὶ χοίνικα καθίσαι, μὴ κάθησθε ἐπὶ χοίνικος (μέτρου σίτου), ἥτοι ἀποφεύγετε τὴν ἀργίαν.

Μὴ παντὶ ἐμβάλλειν δεξιάν, μὴ τείνης εἰς πάντας τὴν δεξιάν—μὴ κάμνης εὐκόλως συναλλαγᾶς.

Μὴ φορεῖν στενὸν δακτύλιον, μὴ διάγῃς βίον τοιοῦτον, ὥστε νὰ δεσμεύῃς ἑαυτόν.

Πῦρ σιδήρῳ μὴ σαλεύειν, ὀργιζόμενος προσπάθει νὰ μὴ ἐρεθίζῃσαι, ἀλλὰ νὰ ὑποχωρῇς.

Μὴ ἐσθλὲν καρδίαν, μὴ τρώγῃς καρδίαν, μὴ βλάπτῃς τὴν ψυχὴν σου, βασανίζων αὐτὴν μὲ σκέψεις.

Κυάμων ἀπέχεσθαι, νὰ μὴ πολιτεύῃσαι (διὰ κυάμων ἐγένοντο πρότερον αἱ ψηφοφορίαι).

Μὴ ἐπιστρέφεσθαι ἐπὶ τοὺς ὄρους ἐλθόντας, μὴ ἐπιστρέφετε φθάνοντες εἰς τὸ τέλος. Τουτέστι, βλέποντες νὰ πλησιάζῃ τὸ τέλος τοῦ βίου σας, μὴ στενοχωρῆσθε ¹⁾).

Εἶναι προφανὲς ὅτι αἱ ρήσεις αὗται, ὅπωςδῆποτε καὶ ἂν ἐξηγηθῶσιν, ἐνέχουν τὸν μυστικισμὸν ἐκεῖνον ὃ ὁποῖος ἐκρίνετο ἀπαραίτητος κατὰ τὴν Μύησιν εἰς τὰ Ἑλευσίνια Μυστήρια καὶ ὅτι τὸν συμβολισμὸν τῶν ἐμιμίθησαν καὶ πᾶσαι αἱ μεταγενέστεραι θρησκεῖαι, μὴδὲ τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐξαιρουμένου, εἰς τὸν ὁποῖον παρατηροῦμεν ἐξαιρετικὴν ἔχοντα συμβολικὴν ἔννοιαν κατὰ τοὺς πρώτους Χριστιανικοὺς χρόνους τὸν Ἰχθύν, τὸ Ἄρνιον, τὴν Περιστεράν, τὸ Σῶμα, τὸ Αἷμα κ. λ. π.

Σαφέστερον ὅμως καὶ ἐναργέστερον ἐκδηλοῦται ἡ ἐπίδρασις τῶν Πυθαγορείων δογμάτων διὰ τῶν μέχρις ἡμῶν διασωθέντων καὶ ὡς γνησίων παραδεδεγμένων «Χρυσῶν Ἑπῶν», τὰ ὁποῖα ὡς γνωστὰ τοῖς πᾶσι, παραλείπομεν.

Τὰ δὲ σύμβολα τῶν Ἑλευσινίων Μυστηρίων, ὧν ἐγένετο συχνὴ χρῆσις κατὰ τὴν Μύησιν, ἦσαν ἡ **Σφαῖρα**, σύμβολον Οὐρανοῦ καὶ Γῆς, διότι ὁ Πυθαγόρας **καὶ τὸν οὐρανὸν τὸ πρῶτον ὠνόμασε κόσμον καὶ τὴν γῆν στρογγύλην ²⁾**. Ἡ Ἄκαν-

1) Πλουτάρχου, Περὶ Παίδων ἀγωγῆς 15.

2) Ἡσιόδου Fr. 254 (210).—Ζήνωνος, (Stoic. Fr. I, 63, 25 Papyrus Parisina bibl. publicae supplem. graec. 1099 saec IV V.—Diog. Laerti. VIII, 1, 25, 48.

θος, τὴν ὁποίαν παρέλαβον οἱ Ἕλληνες ὡς ἱερὸν φυτὸν ἀπὸ τοὺς Αἰγυπτίους, ὡς μᾶς πληροφορεῖ ὁ Ἑλλάνικος εἰς τὰ Αἰγυπτιακά καὶ ὁ Δημήτριος ¹⁾. Ὁ **Ῥάκυνθος**, διὰ τὸν ὁποῖον γράφει ὁ Ἀθήναιος ὅτι . . . **σὺν δ' ῥάκυνθον ἰωνιάδας τε χαμηλάς. ὄρφεστέρας, ἃς στύξε μετ' ἀνθεσι Περσεφόνηα** ²⁾. Ὁ **Ὀφης** (Κυχρεΐδης) καὶ **Κλάδος Πίτυος** (ἐξ οὗ καὶ ὠνομάζετο ἡ Δήμητρα καὶ Πιτυοῦσα ἀπὸ τοῦ φυτοῦ). **Κυχρεΐδης ὄφης, ὃν φησὶν Ἡσίοδος τραφέντα ὑπὸ Κυχρέως ἐξελαθῆναι ὑπὸ Εὐρυλόχου λυμαινόμενον τὴν νῆσον, ὑποδέξασθαι δὲ αὐτὸν τὴν Δήμητρα εἰς Ἐλευσίνα καὶ γενέσθαι ταύτης ἀμφίπολιν. ὠνομάσθη δὲ καὶ Πιτυοῦσα ἀπὸ τοῦ φυτοῦ** ³⁾. Ὁ **Στάχυς** καὶ ἡ **Χλόη**, τῶν ὁποίων τὰ δέματα ἐλέγοντο καὶ Ἴουλοι καὶ Καλλίουλοι καὶ Δημήτριουλοι, ἐξ οὗ καὶ ἡ Δήμητρα, κατὰ Σῆμον τὸν Δήλιον, καὶ **Ἰουλῶ** σὺν τοῖς ἄλλοις ὠνομάζετο ⁴⁾. **Κῶνος** ἐκ κατειργασμένου λίθου, **Ῥόμβος**, **Μῆλα** καὶ πάντα τὰ ἐσπεριδοειδῆ.

Κῶνος καὶ ῥόμβος καὶ παίγνια καμπείγνια

Μῆλα τε χρύσεια καλὰ παρ' Ἑσπερίδων λιγυφώνων ⁵⁾.

Κατόπιν τῆς πρὸς Μύησιν διδασκαλίας, διὰ συμβόλων καὶ παραστάσεων καὶ τίς οἶδε ποίων ἄλλων μέσων, τὰ ὁποῖα δυστυχῶς δὲν διεσώθησαν μέχρις ἡμῶν, ἐπεβάλλοντο εἰς τοὺς Μύστας οἱ φοβερώτεροι τῶν ὄρκων, τὴν παρὰ βασιν τῶν ὁποίων ἠπείλουν διὰ θανάτου. Ἐντεῦθεν ἐξηγεῖται ὅτι καὶ οἱ εἰς τὰ Μυστήρια μνημημένοι Ἕλληνες συγγραφεῖς καὶ φιλόσοφοι οὐδὲν ἀναφέρουσιν εἰς τὰ συγγράμματά των περὶ τῆς Μυήσεως.

Οἱ δὲ ὄρκοι τῶν Μυστῶν τῶν Ἐλευσινίων Μυστηρίων ἦσαν διάφοροι, ποικίλλοντες ἀναλόγως τῶν βαθμῶν καὶ τῶν τάξεων εἰς ἃς ἀνῆκον οἱ Μύσται. Ἐκ τῶν ὀλίγων δὲ διασωθέντων εἰς

1) Ἀθηναίου, Δειπνοσοφισταί, XV, Sect. 25 (679—680).

2) Ἀθηναίου, Δειπνοσοφισταί, XV, Sect 31 (684).

3) Στράβωνος IX, p. 393.—Ἡσιόδου, Fr. 107 (132).

4) Ἀθηναίου, Δειπνοσοφισταί, Lib. XIV, Sect 10 (618—619).

5) Ὀρφικά, Ἀποσπάστ. XVII, Κλ. Ἀλεξ. Cohort. p, 15, 8.—Arnobius adv. gentes L. 5 p. 169.

ἀποσπάσματα, φαίνεται ὅτι ὁ τῶν Ἀπλῶν Μυήσεων, ὁ καλούμενος **Ὁρκος Ὁρφικός**, ἦτο ὁ ἐξῆς :

**Οὐρανὸν δορκίζω σε, θεοῦ μεγάλου σοφοῦ ἔργον,
αὐδὴν δορκίζω σε πατρός, τὴν φθέγγετο πρῶτον,
ἡνίκα κόσμον ἅπαντα ἐαῖς στηρίζετο βουλαῖς ¹⁾.**

Τῶν δὲ ἀνωτέρων βαθμῶν, τῶν ἴσως καὶ **Μαθηματικῶν** εἰς μίαν ὠρισμένην περίοδον καλουμένων, ὁ ὅρκος εἶχεν ὡς ἐξῆς :

**... ναὶ μὴν ἀθανάτων γεννήτορας αἰὲν ἐόντας,
πῦρ καὶ ὕδωρ, γαῖάν τε καὶ οὐρανὸν ἥδὲ σελήνην.
ἡέλιον τε, φάνητα μέγαν, καὶ νύκτα μέλαιναν ²⁾.**

Ἐνῷ ἄλλος ὅρκος, ἀποδιδόμενος εἰς τὰ Αἰγυπτιακὰ Μυστήρια καὶ διασωθεὶς κεχαραγμένος ἐπὶ στήλης, ἴσως δὲ καὶ σχετιζόμενος μὲ τὰ Ἑλευσίνια Μυστήρια, ἔλεγεν :

Βασιλέως Κρόνου καὶ βασιλίσσης Ρέας πρεσβύτατος πάντων Ὅσιρις, θεοὶς ἀθανάτοις, Πνεύματι καὶ Οὐρανῷ, Ἥλιῳ καὶ Σελήνῃ, καὶ Γῇ, καὶ Νυκτὶ καὶ Ἡμέρᾳ, καὶ Πατρὶ τῶν ὄντων καὶ ἐσομένων ... ³⁾.

Ὁ ὅρκος οὗτος κατὰ πᾶσαν πιθανότητα μετηνέχθη ἐκ τῆς Αἰγυπτιακῆς Μυήσεως εἰς τὴν Ἑλληνικὴν. Παρ' Αἰγυπτίους, ὡς βλέπομεν, ἔφερε τὰ ὀνόματα τῶν Μεγάλων Ἐκπαιδευτῶν τῆς Ἀνθρωπότητος, ἀντὶ τῶν τεσσάρων στοιχείων, ἅτινα παρεδέχθη ἡ Ἑλληνικὴ Μύσις, ἀντὶ τῶν ὀνομάτων τῶν θεῶν τῶν ἀναφερομένων ὑπὸ τῆς Αἰγυπτιακῆς, καὶ τὰ ὁποῖα κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους προσεπάθησε νὰ ἐξηγήσῃ ἡ συγκριτικὴ Μυθολογία, ἰσχυριζομένη ὅτι ὁ Ζεὺς ἐσυμβόλιζε τὸν αἰθέρα, ἡ Ἀθηνᾶ τὴν σοφίαν, ὁ Κρόνος τὸν χρόνον καὶ οὕτω καθ' ἐξῆς.

*
* *

Ὁ χρόνος τῆς δοκιμασίας τῶν εἰς τὰ Ἑλευσίνια Μυστήρια μυσουμένων δὲν ἔληγεν ἀσφαλῶς διὰ τῆς Μυήσεως, ἀλλ' ἀπετέλει αὕτη ἀρχὴν μόνον τῆς διδασκαλίας, ἣτις περιεστρέφετο εἰς τὴν γνῶσιν καὶ ἐξάσκησιν τῆς σωφροσύνης, τῆς ἐγκρατείας, τῆς

1) Ὁρφ. Ἀπ. V.—Just. M. Coh. p. 78, 23 καὶ Cyrill, contra Julia 1 p. 23.

2—3) Ὁρφ. Ἀποσπάσμ. V.—Theo Smyrnaeus p. 164.

δικαιοσύνης, τῆς ἠθικῆς, τῆς ἐλευθερίας τῆς συνειδήσεως καὶ ἰδίως εἰς τὴν περὶ ἑνὸς θεοῦ καὶ ἀθανασίας τῆς ψυχῆς πίστιν. Ἡ δὲ ἐπίδρασις τῆς διδασκαλίας ταύτης εἶναι ἀδύνατον, καὶ κατὰ τοὺς ὑλιστικωτέρους χρόνους τῆς ἀνθρωπότητος, νὰ μὴ ἐπηρέαζε σοβαρώτατα εἰς τὸν ἔξευγενισμόν τῆς ψυχῆς καὶ τὴν ἀπολύτρωσιν αὐτῆς ἀπὸ τῶν παθῶν τοῦ καθ' ἡμέραν βίου, τὰ ὁποῖα τὴν μαστίζουσιν. Ὅτι δὲ τὴν διδασκαλίαν ταύτην ἠκολούθησαν καὶ πάντες οἱ Νεοπλατωνικοὶ φιλόσοφοι, ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ οἱ μαθηταί, ἀπόστολοι καὶ εὐαγγελισταὶ τοῦ Χριστοῦ, ὡς προηγουμένως εἵπομεν, ὅπερ ἐπιβεβαιοῖ καὶ ὁ Ἱερὸς Αὐγουστίνος, λέγων ὅτι **τὰ δόγματα τοῦ Πλάτωνος δὲν ἦσαν διάφορα τῶν τοῦ Χριστοῦ**, γνώμην τὴν ὁποίαν καὶ ὁ Θεοδώρητος καὶ ὁ Κλήμης καὶ ὁ Ὡριγένης ὡς καὶ πολλοὶ ἄλλοι τῶν Ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων παραδέχονται, οὐδεμία γεννᾶται ἀμφιβολία. Οὐδέποτε δὲ οἱ Ἕλληνες σοφοὶ ἠκολούθησαν τὰς πολυθεϊστικὰς τῶν βεβήλων ἀντιλήψεις, ἀλλὰ, γνωρίζοντες ὅτι ἦτο μάταιον νὰ θίξωσι τὴν εἰς τὴν συνειδήσιν τοῦ λαοῦ ἐρριζωμένην παρὰδοσιν περὶ πολλῶν θεῶν, ἣν εἶχον ἰδίως ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἡσιόδου σχηματίσει, ἀπέφευγον νὰ καταστήσωσιν εἰς αὐτοὺς γνωστὰ τὰ εἰς τὴν Ἑλευσῖνα τελούμενα, πρὸς ἀποφυγὴν δυσαρέστων συνεπειῶν. Δὲν παρέλειπον ὅμως, ὅσάκις τοῖς ἐδίδετο ἡ πρὸς τοῦτο εὐκαιρία, ἀφ' ἑνὸς μὲν νὰ ἐγκωμιάζωσι τὰ Μεγάλα Ἑλευσίνια Μυστήρια, ἀφ' ἑτέρου δέ, πιστεύοντες ἀκραδάντως ὅτι αἱ πολυθεϊστικαὶ ἀντιλήψεις τοῦ ὄχλου ἀπετέλουν ἀνήθικα μυθεύματα, νὰ χλευάζωσιν αὐτάς, τόσον ἀπὸ τοῦ βήματος, ὅσον καὶ ἀπὸ τῆς σκηνῆς ὡς **μέγιστα ψεῦδη καὶ πλάσματα ἀλληγορικά** ¹⁾.

Καὶ καθ' ὃν χρόνον ἠκούετο ἡ φωνὴ τοῦ Πινδάρου λέγοντος, ὅτι: Μακάριος ὅστις ἰδὼν τὰ ὑπὸ τὴν γῆν (εἰς τὴν Ἑλευσῖνα), διότι γνωρίζει τὸ τέλος τοῦ βίου του καὶ τὴν ὑπὸ τοῦ θεοῦ δοθεῖσαν εἰς τὸν ἄνθρωπον ἀρχήν:

Ὁλβιος ὅστις ἰδὼν

κεῖν εἰς' ὑπὸ χθόν' οἶδε μὲν βίου τελευτᾶν,

οἶδε δὲ διόσδοτον ἀρχάν ¹⁾

1) Πλάτωνος, Πολιτ. Β.

2) Πινδάρου, Fr. 114 Bergk.

Καὶ ἡ τοῦ Ἰσοκράτους, βεβαιοῦντος ὅτι *οἱ μετέχοντες τῶν Μυστηρίων περὶ τῆς τοῦ βίου τελευτῆς καὶ τοῦ σύμπαντος αἰῶνος ἡδύους τὰς ἐλπίδας ἔχουσιν* ¹⁾ . . . Ὁ Εὐριπίδης δὲν ἐδίστασε νὰ εἴπῃ ἀπὸ σκηνῆς ὅτι: *Εἰ οἱ θεοὶ εἰσὶ κακοί, οὐκ εἰσὶ θεοὶ* ²⁾). Ἐν γένει δὲ πάντες οἱ τῶν Ἐλευσινίων Μυστηρίων Μύσται ἐπρέσβευον τοῦ ἑνὸς μόνον θεοῦ τὴν ὑπαρξιν, ὡς βλέπομεν ἐκ τῶν συγγραφῶν των.

Ἄλλ' ἐντεῦθεν γεννᾶται τὸ ἐρώτημα πῶς συνεδύαζον τὴν ὑπαρξιν τοῦ ἑνὸς μόνον θεοῦ μὲ τὴν ἐν Ἐλευσίνι διδασκαλίαν περὶ θεᾶς Δήμητρος, Περσεφόνης, Πλούτωνος καὶ λοιπῶν θεῶν;

Ὡς ἀπάντησις δύναται νὰ δοθῇ ὅτι ἐν Ἐλευσίνι ἐδιδάσκετο ὁ Μονοθεϊσμός, ἀλλὰ διὰ τὸν ἄνθρωπον ἐξεδηλοῦντο αἱ πρὸς συντήρησιν αὐτοῦ φυσικαὶ δυνάμεις ὡς θεότητες ἢ δαίμονες ἐκ τοῦ μόνου Θεοῦ ἀπορρέοντες καὶ τὰς συμβολικὰς ταύτας δυνάμεις ἐκπροσωποῦντες.

Πρῶτος δὲ ὁ τὴν Μονοθεϊαν κηρύξας ἦτο ὁ Ὀρφεύς: *Ὁ ὅτος, πρῶτος διδάσκαλος γεγονῶς . . . περὶ τοῦ μόνου θεοῦ κηρύττει . . .*

. . . Φθιέξομαι οἷς θέμις ἐστὶ, θύρας δ' ἐπίθεσθαι βέβηλοις ³⁾ . . . *εἷς θεὸς ἐν πάντεσσι, τί σοι δίχα ταῦτ' ἀγορεύω* ⁴⁾).

Ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ Ἡσίοδος, ὁ συστηματοποιήσας τὰς θεογονικὰς ἀντιλήψεις τῶν Ἀρχαίων Ἑλλήνων, παρεδέχετο ἐπίσης ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Διός— ὁ βλέπομεν ἐπαναλαμβανόμενον εἰς τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους ὑπὸ τῶν τραγικῶν, προκειμένου νὰ ἐκφράσωσι τὰς μονοθεϊστικὰς τῶν ἀντιλήψεις δημοσίᾳ—τοῦ ἑνὸς μόνου θεοῦ τὴν ὑπαρξιν, λέγων: *Αὐτὸς γὰρ πάντων βασιλεὺς καὶ κοίρανος ἐστὶν ἀθανάτων τε οἱ οὐ τις ἐρήρισταί κράτος ἄλλος* ⁵⁾).

1) Ἰσοκράτους, Πανηγυρ. VI.

2) Εὐριπίδου, Ἡρακλ. μαινόμεν.

3) Ὀρφικ. ἀποσπ.— Justinus Märtyr in παραινετικῷ λόγῳ.

4) Justinus Mar. in Coh. p. 781.— Ὀρφικ. Ἀποσπάσμ. IV.

5) Ἡσιόδου. Fr. 195 (214). — Κλήμεντος, Προτρεπτικ. 7, 73, 3.— Μετρωματεῖς V, 14, 112.— Εὐσεβ. Εὐαγγ. Προπ., XIII, 13.

Ἄλλ' οὐδείς ἐκ τῶν ἀρχαίων διετύπωσε πληρέστερον τὴν περὶ ἑνὸς θεοῦ θεωρίαν ὅσον ὁ Αἰσχύλος, συμβολίσας αὐτὴν εἰς τὴν Τριλογία τοῦ Προμηθέως καὶ διακηρύξας πρῶτος αὐτὸς ὅτι ἡ ἔννοια τῆς Ἐλευθερίας συνυπάρχει μὲ τὴν ἔννοιαν τοῦ ἑνὸς καὶ μόνου θεοῦ καὶ διατυπώσας τοῦτο διὰ τῆς ρήσεως: **Οὐδείς ἐλεύθερος εἰμὴ Ζεὺς**. Τοῦτο οὐδὲν ἄλλο σημαίνει ἢ ὅτι καὶ οἱ λοιποὶ θεοί, ὡς οἱ ἄνθρωποι, δὲν ἦσαν ἐλεύθεροι καὶ ὅτι ἐξηριτῶντο ἐκ τῆς ἀπολύτου θελήσεως τοῦ ἑνὸς θεοῦ Διός, ὅστις εἶχεν ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ τὸ Κράτος καὶ τὴν Βίαν, διὰ τῶν ὁποίων ἐν ἀνάγκῃ ἐπέβαλλε τὴν ἀπόλυτον κυριαρχίαν του εἰς θεοὺς καὶ ἀνθρώπους. Αὕτη εἶναι ἡ πραγματικὴ ἔννοια τοῦ Μονοθεϊσμοῦ, παράλληλος ἐν μέρει πρὸς τὴν Ἑβραϊκὴν παράδοσιν, ἀλλ' ἀντίθετος πρὸς αὐτὴν διὰ τῆς θεοποιήσεως τῶν φυσικῶν δυνάμεων, αἱ ὁποῖαι διέπουνσι τὸν κόσμον καὶ ἀποτελοῦν ἀναμφισβήτητα στοιχεία τοῦ Μεγάλου Ἀρχιτέκτονος τοῦ Σύμπαντος.

Αἱ γνωστότεραι περὶ τοῦ ^{* *}μόνου Θεοῦ ἰδέαι τῶν ἀρχαίων φιλοσόφων καὶ ποιητῶν συνοψίζονται εἰς τὰ ἐξῆς ρητὰ καὶ ἀποφθέγματα :

*εἷς τὰς ἀληθείαισιν, εἷς ἐστι θεός,
ὃς οὐρανὸν τε ἔτευξε καὶ γαῖαν μακρὴν
πάντου τε χαροπὸν οἶδμα καὶ ἀνέμων βίαν.
θνητοὶ δὲ πολλοὶ καρδίαν πλανώμενοι
ἰδρυσάμεσθα πημάτων παραψυχὴν
θεῶν ἀγάλματα ἐκ λίθων, ἢ χαλκῶν
ἢ χρυσοτένκτων ἢ ἐλεφαντίνων τύπους·
θυσίας τε τούτοις καὶ κακὰς πανηγύρεις
τέφοντες, οὕτως εὖσεβεῖν νομίζομεν ¹⁾.*

*Ζεὺς ἐστιν αἰθέρ, Ζεὺς δὲ γῆ, Ζεὺς δ' οὐρανός·
Ζεὺς τοι τὰ πάντα χῶτι τῶν τε τοι ὑπέρτερον ²⁾.*

1) Σοφοκλέους. Fr. 1025. — Θεοδωρήτου, Gr. aff. c. VII, 46. — Boeckh, De trag. graec. p. 148. — Elter. gnom. hist. p. 151. — Κλήμεντος, Προτρεπτικ. 74, 2.

2) Αἰσχύλου, Heliad., Fr. 70. — Philodemus, De pietate p. 22. — Gomperz.

εἰς θεός, ἐν τε θεοῖσι καὶ ἀνθρώποισι μέγιστος,
οὐ τι δέμας θνητοῖσιν ὁμοίοις οὐδὲ νόημα ¹⁾).

Δίφιλος ὁ κωμικός περὶ τῆς μετὰ θάνατον κρίσεως λέγει τὰ ἑξῆς:

οἶει σὺ τοὺς θανόντας, ὦ Νικήρατε,
τρυφῆς ἀπάσης μεταλαβόντας ἐν βίῳ,
πεφευγέναι τὸ θείον ὡς λεληθότας;
ἔστιν Δίκης ὀφθαλμός, δς τὰ πᾶνθ' ὁρᾷ.
καὶ γὰρ καθ' Ἀθην δύο τρέβους νομίζομεν
μίαν δικαίων, ἑτέραν δὲ ἀσεβῶν εἶναι δδόν.

εἰ τοὺς δύο καλύψει ἡ γῆ φησὶ τῷ παντὶ χρόνῳ,
ἄρπαζε ἀπελθὼν, κλέπτε, ἀποστέρει, κύκα·
μηδὲν πλανηθῆς· ἔστι καὶ ἐν Αἰδοῦ κρίσις·
ἦν περ ποιή-ει ὁ θεὸς ὁ πάντων δεσπότης,
οὗ τὸ ὄνομα φοβερόν ἐστιν οὐδ' ἂν ὀνομάσαιμι ἐγώ.
δς τοῖς ἀμαρτάνουσι πρὸς μῆκος βίον
δίδωσιν.

Εἴ τις δὲ θνητῶν οἶεται τὸ ὕψ' ἡμέραν
κακόν τι πράσσων τοὺς θεοὺς λεληθέναι,
δοκεῖ πονηρὰ καὶ δοκῶν ἀλίσκεται,
ὅταν σχολὴν ἄγουσα τυγχάνῃ Δίκη ²⁾).

Ὅρατε ὅσοι δοκεῖτε οὐκ εἶναι θεόν.
ἔστιν γὰρ ἔστιν· εἰδὲ τις πράττει καλῶς,
κακὸς πεφυκώς, τὸν χρόνον κερδαινέτω·
χρόνῳ γὰρ οὗτος ὕστερον δώσει δίκην ³⁾).

1) Ξενοφάνους, Fr. 14 Diels.— Wilamowitz, Comm. gram. II (1880) p. 7.— Bergk, Opuscula II, 56.

2) Κλήμεντος Ἀλεξανδρέως, Στρωματεῖς V Cap, XIV, 121.— S. 408, 1 f Theodoret Gr. aff. c. VI 23.— S. 409, 3 vgl. (Just.) Demon. 3 p. 132 Otto (14—S. 408, 5 Philemon).— Elter, Gnom. hist. 187—190.—S. 408, 5 Philemon Pseudepigr. Fr. 246 Kock Comic. Attic. Frag., II p. 339.— Boeckh a. a. o. p. 160—162.— Meineke, Menandri et Philem. rell. (Berlin 1832) p. 433 f.— Bentley, Eum. in Men. et Phil. p. 130 Trag. Graec. Fr. Adesp. 421.

3) Εὐριπίδου, Φροῖξος Fr. 835.— Valckenaer, Diatr. de Arist. p. 1. ff.—Εὐριπ.. Fr. dub. 1131.— Boeckh. a. a. o. p. 158—160.

τί θεός; ὅτι τὸ πᾶν ¹⁾).

θεὸς δὲ πάντα τεύχων βροτοῖς ²⁾).

χωρίζε θνητὸν τὸν θεὸν καὶ μὴ δόκει
 ὁμοῖον σαυτῷ σάρκινον καθεστᾶναι.
 οὐκ οἶσθα δ' αὐτόν· ποτέ μεν ὥς πῦρ φαίνεται
 ἄπλωτος ὁρμή, ποτέ δὲ ὕδωρ, ποτέ δὲ γνόφος·
 καὶ θηρσὶν αὐτὸς γίνεται παρεμφερής,
 ἀνέμῳ νεφέλῃ τε καὶ ἀστραπῇ, βροντῇ, βροχῇ.
 ὑπηρετεῖ δὲ αὐτῷ θάλασσα καὶ πέτραι,
 καὶ πᾶσα πηγὴ καὶ ὕδατος συστήματα.
 τρέμει δ' ὕλη καὶ γαῖα καὶ πελώριος
 βυθὸς θαλάσσης καὶ ὀρέων ὕψος μέγα,
 ἐπὶ πᾶν ἐπιβλέψῃ γοργὸν ὄμμα δεσπότου.
 πάντα δυνατὴ γὰρ δόξα ὑψίστου θεοῦ ³⁾).

σὲ τὸν αὐτοφυῆ, τὸν ἐν αἰθερίῳ
 ῥόμβῳ πάντων φύσιν ἐμπλέξαντα,
 ὃν πέρι μὲν φῶς, πέρι δ' ὀρφναῖα
 νῦξ αἰολόχως ἄκριτος τᾶστρον
 ὄχλος ἐνδελεχῶς ἀμφιχορεύει ⁴⁾

οὗτος ἰδοὺ πάντεσι σαφῆς ἀπλάνητος ὑπάρχει ⁵⁾.
 κλυθὶ μοι, ὦ πάτερ θαῦμα βροτῶν,
 τὰς αειζῶου ψυχᾶς μεδέων ⁶⁾).

οἱ μὲν ἀδμῆτες ἀεικελίᾳ
 νοῦσων εἰσὶν καὶ ἀνατοί

1) Πινδάρου, Ἀποσπ. 140 Schroeder.

2) Πινδάρου, Ἀποσπ. 141 Schroeder.

3) Αἰσχύλου, Fr. 464 ; vgl. (Just.) De mon. 2.— Boeckh, De trag. graec. p. 150—156.— Elter, Gnom. hist. 150.

4) Εὐριπίδου, Παιρίθ. Fr. 593—Κριτίας Fr. 16 Diels, Vorsokr. 570.

5) Orac. Sib., Er. I, 38 ; vgl. Προτρεπτ., 77, 2.

6) Μελανιπίδου Fr. 6 Bergk.

οὐδὲν ἀνθρώποις ἔκελοι ¹⁾).

αὐτὸς δὲ ἐξ ἀγαθοῦ κακὸν θνητοῖσι φυτεύει
καὶ πόλεμον κρυόεντα καὶ ἄλγεια δακρυόεντα ²⁾).

ὦ Ζεῦ, σὸν μὲν οὐρανοῦ κράτος
σὺ δ' ἔργα ἐπ' ἀνθρώπων δρᾷς
λεωργὰ καθέμιστα ³⁾).

οὐδὲ θεοῖς αὐθαίρετα πάντα πέλονται,
νόσφι Διὸς· κείνος γὰρ ἔχει τέλος ἡδὲ καὶ ἀρχήν ⁴⁾).

Θεαρίδας δὲ ἐν τῷ περὶ φύσεως γράφει: «ἀ ἀρχὰ τῶν
ὄντων, ἀρχὰ μὲν ὄντως ἀληθινά, μία· κείνα γὰρ ἐν ἀρχῇ τέ
ἐστιν ἐν καὶ μόνον» ⁵⁾—οὐδέ τις ἔσθ' ἕτερος χωρὶς μεγάλου
βασιλῆος ⁶⁾, Ὁρφεὺς λέγει· ὦ πειθόμενος ὁ κωμικὸς Διφι-
λος γνωμικώτατα «τὸν ὄντα πάντων», φησί, πατέρα τοῦτον
διὰ τέλους τίμα ἴσον, ἀγαθῶν τοσοῦτων εὐρετήν καὶ
κτίστορα ⁷⁾).

δρᾷς τὸν ὑποῦ τόνδ' ἀπειρον αἰθέρα
καὶ γῆν πέριξ ἔχοντα ὕγρας ἀγκάλαις;
τοῦτον νόμιζε Ζῆνα, τόνδ' ἡγοῦ θεόν ⁸⁾).

1) Βακχυλίδου Fr. 23 Blass (31 Bergk).

2) Ὁρφικά Fr. 5, 12 f Abel.— (Just.) Coh. 15.— De mon. 2.—
Ἀριστοβ. εἰς Εὐσ. Εὐαγγ. Προσαρ. XIII 12, 5.

3) Ἀρχιλόχου, Fr. 88.—vgl. Stob. Ecl. I 3, 34 p. 58,12 Wachsm.

4) Σοφοκλέους, Er. dub. 1028.— Poëtae lyrici Graeci II p. 247.

5) Κλήμεντος, Στρωματεῖς V, 133.— Zeller, Phil. de Gr. III, 2
S. 102.

6) Ὁρφικά, Fr. 5, 14 Abel.

7) Διφίλου Fr. 138 Comicorum Atticorum fragmenta II p. 580
—(Just.) De mon.

8) Εὐριπίδου Fr. 941. vgl. Protr, 25, 3.— Elter, Gnom. hist. p.
122 f.

Η ΔΙΑΔΟΣΙΣ ΤΩΝ ΕΛΕΥΣΙΝΙΩΝ ΜΥΣΤΗΡΙΩΝ

Καθ' ἣν ἐποχὴν ὁ ἀριθμὸς τῶν Μυστῶν ἤρχισεν ἀυξανόμενος καὶ αἱ ἐκ τῶν Ἐλευσινίων Μυστηρίων ἀπορρέουσαι φιλοσοφικαὶ δοξασταὶ διαδιδόμεναι εἰς ὁλόκληρον τὴν Ἑλλάδα, διὰ τῶν Ἑλλήνων φιλοσόφων καὶ ρητόρων, φαίνεται ὅτι καὶ οἱ διοικοῦντες τὰς Ἑλληνικὰς πολιτείας ἄρχοντες καὶ νομοθέται ἐμνήθησαν εἰς αὐτὰ καὶ δὲν ἀντέδρων κατὰ τοῦ προσηλυτισμοῦ, ὃ ὁποῖος ἡσκαίτο εἰς τὰς διαφόρους Ἑλληνικὰς πόλεις ὑπὸ πρακτόρων τοῦ ἐν Ἐλευσίνι Ἱεροῦ. Οἱ δὲ ἄρχοντες εἶχον πεισθῆ πλεον ὅτι τὰ ἐκ τῆς λειτουργίας αὐτῶν προκύψαντα ἠθικὰ καὶ ἐκπολιτιστικὰ ἀποτελέσματα ἀπεδείχθησαν ἀφαντάστως ἱκανοποιητικὰ διὰ τὴν πνευματικὴν ἀνάπτυξιν ὧν τῶν Ἑλληνικῶν φυλῶν, εἰς ἃς ἐλειτούργησαν ταῦτα καὶ προσέλαβον λεληθότως ἐθνικὸν χαρακτήρα, διατηρήσαντα ταῦτοχρόνως τὸν ὃν εἶχον κατ' ἐξοχὴν θρησκευτικὸν τοιοῦτον. Ἐὰν δὲ δὲν ἰδρῦθησαν καὶ ἄλλα ὅμοια Μυστήρια εἰς διαφόρους πόλεις τῆς τότε Ἑλλάδος, τοῦτο προῆλθε κυρίως λόγῳ τῶν διαφορῶν γεγονότων, τὰ ὅποια ἔλαβον χώραν ἰδίως κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ πέμπτου αἰῶνος, ὥς ἦσαν οἱ Περσικοὶ πόλεμοι καὶ βραδύτερον αἱ μεταξὺ τῶν Ἑλληνίδων πόλεων δαινέξεις.

Παρ' ὅλα ταῦτα ὅμως, τῷ 410 π. Χ., ὁ Ἀλκιβιάδης, ἔχων περὶ αὐτὸν ἀρκετοὺς ἐταίρους, ἴδρυσεν τοιαῦτα κέντρα ἐντὸς τῶν Ἀθηνῶν, τηρῶν τὴν ἐπιβεβλημένην ἐχεμύθειαν, ἀλλὰ, ὥς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, ἡ αὐθαίρετος ἴδρυσις ὑπ' αὐτοῦ καὶ τῶν ὁπαδῶν του τοιούτων Μυστηρίων, ἄνευ ἴσως ἀδείας οὔτε τῶν ἐν

Ἐλευσίνοι Ἱεροφαντῶν, οὔτε τῇ συγκαταθέσει τῶν ἐν Ἀθήναις ἀρχόντων, ὀλίγον ἔλειψε νὰ στοιχίσῃ τὴν ζωὴν τόσον αὐτοῦ, ὅσον καὶ τῶν συντρόφων του, τῶν μετ' αὐτοῦ συνεργησάντων πρὸς ἵδρυσιν τῶν Μυστηρίων, κατηγορηθέντων ἐπὶ ἀσεβείᾳ.

Ἀλλά, ὡς γνωστόν, πλὴν τῆς ἰδρύσεως τῶν Μυστηρίων, κατηγορήθη ἐπὶ ἀσεβείᾳ διὰ τὴν ἀποκεφάλισιν τῶν Ἑρμῶν, τὴν ὁποίαν διέπραξεν οὗτος ἐν μιᾷ νυκτὶ μετὰ τῶν ἐταίρων του, ὡς θὰ περιγράψωμεν λεπτομερῶς, ἐκθέτοντες τὸ γεγονός.

Ὁ Πλούταρχος ἀναφέρει τὸ ἱστορικὸν συνοπτικώτερον εἰς τὴν βιογραφίαν τοῦ Ἀλκιβιάδου, ἀλλ' ὁ ἐπίσης κατηγορηθεὶς ἐπὶ τῷ αὐτῷ ἐγκλήματι ῥήτωρ Ἀνδοκίδης, **ὡς ἀσεβὼν καὶ εἰς τὰ τῆς Δήμητρος ἀμαρτῶν μυστήρια**, ἐκθέτει λεπτομερέστερον τὰ συμβάντα ἐν τῇ ἀπολογίᾳ του.

Ὁ Ἀνδοκίδης, ἂν καὶ ἠρνήθη, ὡς καὶ ὁ Ἀλκιβιάδης, ὅτι ἔλαβε μέρος εἰς τὴν ἵδρυσιν τῶν Μυστηρίων, πρὸ τοῦ δικαστηρίου τῶν θεσμοθετῶν, ἐν τούτοις φαίνεται ὅτι πράγματι συνείργησεν εἰς τὴν ἵδρυσιν τοιούτων Μυστηρίων ἐν Ἀθήναις, διότι, λόγῳ τῆς ἐκ Κηρύκων καταγωγῆς του, **καθήκει γὰρ εἰς αὐτὸν τὸ Κηρύκων γένος** ¹⁾, ἠὺνόει τὴν ἐξάπλωσιν αὐτῶν, ὡς ἀποδεικνύεται ἐκ πολλῶν μαρτυριῶν καὶ καταγγελιῶν διαφόρων κατηγορῶν, οἱ ὅποιοι κατέθεσαν ταύτας πρὸ τῶν δικαστῶν, οἵτινες καὶ τοὺς ἠθώωσαν.

Ἡ δίκη τοῦ Ἀλκιβιάδου καὶ τοῦ Ἀνδοκίδου ὡς καὶ τῶν συνενόχων των ἐγένετο μετὰ χρόνον μακρὸν ἀφ' ἧς διεπράχθη τὸ ἐγκλημα καὶ συνετάραξε τὴν κοινὴν γνώμην τῶν Ἀθηνῶν καὶ ὅλης τῆς Ἑλλάδος. Ὁ μεσολαβήσας ὁμως χρόνος μέχρι τῆς δίκης καθησύχασε τὰ ἐξαφθίντα πνεύματα τῶν πολιτῶν καὶ διὰ τοῦτο οἱ δικασταί, λόγῳ σκοπιμότητος, μὴ ἐπιθυμοῦντες τὴν ἐκ νέου διατάραξιν τῆς κοινῆς γνώμης—καὶ οὐχὶ διότι δὲν ἀπεδείχθη δῆθεν ἡ ἐνοχὴ τῶν κατηγορουμένων—τοὺς ἠθώωσαν.

Καὶ ἀσφαλῶς, ἐὰν τὰ ἰδρυθέντα Μυστήρια ἐλειτούργουν κανονικῶς, δὲν ὑπῆρχε λόγος νὰ ἐξεγερθῶσι κατ' αὐτῶν οἱ Ἀθη-

1) Vita Andocidis e vitis oratorum Plutarcho adscriptis, in Andoc. Or., Blass.

ναῖοι καὶ νὰ κατηγορήσωσι τὸν Ἀλκιβιάδην καὶ τοὺς μετ' αὐτοῦ ἐπ' ἄσεβείᾳ. Ἀλλ' ἡ λειτουργία των συνέπεσε μὲ τὸν ἐν μιᾷ νυκτὶ ἀποκεφαλισμόν των ἐν Ἀθήναις προτομῶν τοῦ Ἑρμοῦ, τὸν ὁποῖον διέπραξεν οὗτος μετὰ τῶν ὁπαδῶν του. Αὐτὸς εἶναι κυρίως ὁ λόγος τὸν ὁποῖον ἐξεμεταλλεύθησαν σὺν τοῖς ἄλλοις καὶ οἱ πολιτικοὶ αὐτοῦ ἀντίπαλοι. Καὶ οὔτε εἶναι πιθανὸν νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ἡ πολιτεία θὰ δυσηρεστεῖτο διὰ τὸ γεγονὸς τῆς ἰδρύσεως τῶν νέων Μυστηριακῶν κέντρων. Ἐκίνησαν ὅμως τὸ ἐναντίον των μῖσος οἱ νέοι περὶ τὸν Ἀλκιβιάδην Μύσται, διότι ἐκ θρησκευτικῶν καὶ φιλοσοφικῶν ἀντιλήψεων ὁρμώμενοι καὶ ἀποτελοῦντες τὴν νεωτερίζουσαν μερίδα τῆς ἐποχῆς των, *ἐν μιᾷ νυκτὶ ἠκρωτηρίασαν τὰ πρόσωπα τῶν Ἑρμῶν, περιφρονοῦντες τὰ τοιαῦτα* ¹⁾, καὶ ὥς μᾶς πληροφορεῖ ὁ Πλούταρχος... *τοῖς περὶ τοὺς Ἑρμᾶς ὑβρίσμασι καὶ τὰ μυστικὰ συμπλεκόντων, ὥς ὑπὸ μιᾶς ἐπὶ νεωτερισμῷ συνωμοσίας πεπραγμένα καὶ τοὺς μὲν (λόγῳ ταύτης τῆς αἰτίας) ἐνέβαλλον εἰς τὸ δεσμωτήριον, ἤχθοντο δὲ τὸν Ἀλκιβιάδην. . .* ²⁾).

* *

Ἡ κατηγορία διὰ τὴν καταστροφὴν τῶν Ἑρμῶν διεσώθη εὐτυχῶς ἐκ τεσσάρων μυνήσεων, τοῦ Ἀνδρομάχου, τοῦ Τεύκρου, τῆς Ἀγαρίστης καὶ Λυδοῦ τοῦ Φερεκλέους, τὰς ὁποίας ἀναφέρει ὁ Ἀνδοκίδης εἰς τὸν περὶ Μυστηρίων λόγον του καὶ τὰς ὁποίας ἐπιβεβαιοῖ καὶ ὁ Πλούταρχος.

Τὰ ἐν Ἀθήναις ὑπὸ τοῦ Ἀλκιβιάδου ἰδρυθέντα κέντρα τῶν Μυστηρίων ἦσαν τρία καὶ ὁ Πλούταρχος, ὡς θὰ ἴδωμεν, ὀνομάζει καὶ τέταρτον.

Καὶ πρῶτον ἦτο ἡ οἰκία τοῦ Πολυτίωνος, εἰς τὴν ὁποίαν, μεταβεβλημένην εἰς ναόν, κατεῖχον τὰ πρῶτα φῶτα κατὰ τὴν λειτουργίαν ὁ Ἀλκιβιάδης, ὁ Νικιάδης, ὁ Μέλητος, ὁ Ἀρχιβιάδης, ὁ Ἀρχιππος, ὁ Διογένης, ὁ Ἀριστομένης, ὁ Παναίτιος καὶ ὁ Πολύστρατος. Οὗτοι, κατηγορηθέντες, ἀπέδρασαν πρὸ τῆς δίκης, πλὴν τοῦ Πολυστράτου, καὶ κατεδικάσθησαν ἐρήμην εἰς θάνατον,

1) Πλούταρχου, Ἀλκιβιάδης XVIII, 25—30.

2) Πλούταρχου, Ἀλκιβιάδης XIX, 25—35.

ὁ δὲ συλληφθεὶς Πολύστρατος, καταδικασθεὶς ἐπίσης εἰς θάνατον, ἀπέτισε τὴν ποινὴν.

Ὁ Τεῦκρος διὰ τὸ αὐτὸ ἔγκλημα ἐμήνυσε τὸν Φαῖδρον, τὸν Γυγφονίδην, τὸν Ἰσόνομον, τὸν Ἡφαιστιόδωρον, τὸν Κηφισσόδωρον, τὸν Διόγνητον, τὸν Σμυνδιρίδην, τὸν Φιλοκράτην, τὸν Ἀντιφῶντα, τὸν Τείσαρχον καὶ τὸν Παντοκλέα.

Ἡ δὲ Ἀγαρίστη, *γυνὴ Ἀλκμεωνίδου γενομένη καὶ Δάμωνος*, κατήγγειλεν ὅτι εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ Χαρμίδου *παρὰ τὸ Ὀλυμπεῖον* (ἦτοι παρὰ τὰς στήλας τοῦ Ὀλυμπίου Διὸς) ὁ Ἀλκιβιάδης καὶ ὁ Ἀξίοχος καὶ ὁ Ἀδείμαντος ἐτέλουν Μυστήρια.

Τὸ δὲ περίεργον εἶναι ὅτι εἰς τὴν Μύησιν τῶν ἐν Ἀθήναις ἰδρυθέντων κέντρων ἐγίνοντο δεκτοὶ καὶ δοῦλοι, ἐνῶ, ὥς γνωστὸν, εἰς τὴν Ἀθηναίων πολιτείαν, ὅπως καὶ εἰς τὴν Ρωμαϊκὴν, οἱ δοῦλοι ἐθεωροῦντο πράγματα (res) καὶ οὐδὲ κἄν ἐπετρέπετο εἰς αὐτοὺς οἰαδήποτε Μύησις καὶ οἰαδήποτε συμμετοχὴ εἰς ἔργα καὶ ἀσχολίας τῶν πολιτῶν. Εἶναι δὲ γνωστὴ ἡ διάταξις τοῦ Ρωμαικοῦ δικαίου, κατὰ τὴν ὁποίαν : εἰς μίαν κατηγορίαν δούλων οὐδεμία ὑπῆρχε διαφορὰ—in servorum conditione nulla est differentia.

Ἐτερον περίεργον ἐν τῇ ὑποθέσει τῆς δίκης αὐτῆς εἶναι ὅτι ἐλήφθη ὑπ' ὄψει καὶ ἡ μαρτυρία τοῦ δούλου Λυδοῦ τοῦ Φερεκλέους, ὅστις κατέθεσεν ὅτι *ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ Φερεκλέους, τοῦ δεσπότου τοῦ ἑαυτοῦ, ἐγίνοντο μυστήρια* ¹⁾.

*
* *

Ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖον ἐλειτούργουν τὰ Μυστήρια τοῦ Ἀλκιβιάδου ἦτο ἀκριβῶς ὁ ἴδιος ὥς καὶ τῶν Μεγάλων Ἐλευσινίων, μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι Ἱεροφάντης ἦτο αὐτὸς οὗτος ὁ Ἀλκιβιάδης, ὥς μᾶς πληροφορεῖ ὁ Πλούταρχος, ἀναφέρον ὅτι ὁ Θεσσαλὸς Κίμων Λακιάδης κατήγγειλεν *ἀδικεῖν περὶ τῷ θεῷ, τὴν Δήμητραν καὶ τὴν Κόρην, ἀπομιμούμενον (τὸν Ἀλκιβιάδην) τὰ μυστήρια καὶ δεικνύοντα τοῖς ἑαυτοῦ ἐταίροις ἐν τῇ οἰκίᾳ τῇ ἑαυτοῦ, ἔχοντα στολὴν οἰάνπερ Ἱεροφάντης ἔχων δεικνύει τὰ ἱερά, καὶ ὀνομάζοντα αὐτὸν μὲν Ἱεροφάντην, Πολυτίωνα*

1) Ἀνδοκίδου, Περὶ τῶν Μυστηρίων 13—18.

δὲ δαδοῦχον, κήρυκα δὲ Θεόδωρον Φωγαῖα, τοὺς δ' ἄλλους
ἐταίρους μύστας προσαγορεύοντα παρὰ τὰ νόμιμα καὶ τὰ
καθῆκοντα ὑπὸ τε Εὐμολπιδῶν καὶ Κηρύκων καὶ τῶν ἱε-
ρέων τῶν ἐξ Ἑλευσίνος ¹⁾).

Καὶ λέγων παρὰ τὰ νόμιμα, Κίμων ὁ Θεσσαλὸς ἐννοεῖ τὴν
ἀρχὴν τῆς κληρονομικότητος καὶ τὰ προσόντα ἅτινα εἶχεν ὡς προ-
νόμιον τὸ ἱερατικὸν τάγμα τῶν Εὐμολπιδῶν καὶ τῶν Κηρύκων
τῆς Ἑλευσίνος.

Ἄλλ' εἰς τὴν ἰδρυσιν τῶν νέων ἐν Ἀθήναις Μυστηρίων οἱ
Μύσται δὲν εἶχον φαίνεται διατηρήσει πλήρη καὶ ἀκεραίαν τὴν
λατρείαν πρὸς τὸν Ἑρμῆν, θεωροῦντες αὐτὴν ὡς ἐξ Αἰγύπτου εἰς-
σαχθεῖσαν ἐν Ἑλλάδι, ὡς ἀνεφέραμεν καὶ εἰς τὸ πρῶτον κεφάλαιον
τῆς παρούσης μελέτης καὶ ὅπως ἄλλωστε κατὰ τοὺς πρώτους
χρόνους τῶν Ὀλυμπίων θεῶν καὶ αὐτὸς ὁ Ἀπόλλων δὲν ἐθεω-
ρεῖτο ὡς καθ' αὐτὸ Ἑλληνικῆς καταγωγῆς, καίτοι ἦτο υἱὸς τοῦ
Διὸς καὶ τῆς Λητοῦς. Καὶ αὐτὴ ἦτο ἡ πραγματικὴ αἰτία τῆς ἀ-
σεβείας τῶν Μυστῶν πρὸς τὸν Ἑρμῆν, τῆς ἐκδηλωθείσης διὰ τῆς
θραύσεως τῶν προτομῶν του.

Πάντως εἶναι ἱστορικῶς ἐξηκριβωμένον ὅτι ἀφορμὴ εἰς τὸ
πραξικόπημα τῶν Ἑρμοκοπιδῶν ὑπῆρξεν ἡ ἔορτὴ τῶν Ἀδωνίων,
περὶ τῆς ὁποίας ἀναφέρομεν ὀλίγα τινὰ εἰς τὰ «Προελευσινιακὰ
Μυστήρια» καὶ δὴ εἰς τὰ Μυστήρια τῆς Κύπρου καὶ τοῦ Κινύρα ²⁾).

Τὰ Ἀδωνία, Φοινικικῆς καὶ Ἀσσυριακῆς προελεύσεως, σχε-
τικὰ μὲ τὴν λατρείαν τοῦ Ἄττυος τῶν Αἰγυπτίων, συνδεδεμένα μὲ
τὴν λατρείαν τοῦ πολυμόρφου θεοῦ τῶν Ἀραμίων Βαάλ, καὶ ἀποτε-
λέσαντα ἰδιαιτέραν αἵρεσιν μεταξὺ τῶν ὁπαδῶν των, τῶν κληθέν-
των Ἀδωνιστῶν, εἰσῆχθησαν ἀπὸ τῆς Κύπρου καὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα.

Ὅτε δὲ ἐτελοῦντο ταῦτα (περὶ τὴν 10ην τοῦ μηνὸς Θαργηλιῶ-
νος—Μαΐου), αἱ γυναῖκες μετέβαινον μὲ τὸ ἄγαλμα τοῦ νέου Ἀ-
δωνίδος ἐπὶ τῶν τάφων καὶ ἐστόλιζον τὸ ξόανον μὲ ἄνθη, ἅτινα
ἔφερον ἐντὸς κανίστρων καὶ ἀγγείων. Τοιοῦτοτρόπως παρίστατο

1) Πλουτάρχου, Ἀλκιβιάδης XXII.

2) Ἴδε σχετικὴν Βιβλιογραφίαν εἰς Κεφ. II τῆς παρούσης μελέτης,
σελ. 53—55.

διὰ τοῦ θανάτου τοῦ Ἀδώνιδος, συμβολικῶς, ὁ θάνατος τοῦ ἔα-
ρος. Ὁ μῦθος αὐτοῦ συνδυάζεται μὲ τὸν τοῦ Λίνου, ὅστις ἐπλή-
γη καὶ αὐτὸς θανασίμως ὑπὸ κυνός, ἐνῶ ὁ Ἄδωνις ὑπὸ ἀγριοχοί-
ρου, καὶ ἐξέπνευσεν εἰς τὴν ἀγκάλην τῆς Ἀφροδίτης. Τούτου τοῦ
λόγου ἕνεκεν αἱ γυναῖκες ἐλάτρευον αὐτὸν μὲ θρήνους καὶ κοπε-
τούς, ἔχουσαι κατὰ νοῦν πάντοτε τὸν πρόωρον αὐτοῦ θάνατον, ὃν
ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἀναπαρίστων ὡς εἶδος θεατρικῆς, σκηνῆς κατὰ
τὴν ὁποίαν νέος ἡλικίας δεκασοκτῶ ἐτῶν ὑπεδύετο τὸν Ἄδωνιν,
ἔχων παρ' αὐτῷ τὴν Ἀφροδίτην, ἣν ὑπεδύετο ἰέρεια τοῦ ναοῦ
τῆς Ἀφροδίτης. Ἡ δὲ παράδοσις τοῦ Ἀδώνιδος εἶναι σχετικὴ
μὲ τὴν τοῦ Ὀσίριδος, τοῦ Μωϋσέως, τοῦ Ἐρεχθέως καὶ ἄλλων,
διότι καὶ αὐτοὶ ἐτοποθετήθησαν ἐντὸς κιβωτίου. Ἡ διαφορὰ
ἔγκειται μόνον ὡς πρὸς τὰ πρόσωπα, διότι τὸν Ἄδωνιν θέλousα
νὰ προφυλάξῃ, μετὰ τὴν ἐκ τοῦ δένδρου τῆς Μυρσίνης γέννησίν
του, ἡ Ἀφροδίτη ἔθεσεν αὐτὸν ἐντὸς κιβωτίου καὶ τὸν ἐνεπι-
στεύθη εἰς τὴν Περσεφόνην· ἀρνηθείσης δὲ κατόπιν τῆς Περσε-
φόνης εἰς τὸ νὰ τὸν παραδώσῃ, παρεπέμφθη πρὸ δικαστηρίου, εἰς
τὸ ὁποῖον ἐδίκασεν ὁ Ζεὺς. Κατὰ τὴν ἀπόφασιν δὲ ὑπεχρεοῦτο ὁ
Ἄδωνις νὰ παραμένῃ ἐπὶ τέσσαρας μῆνας μετὰ τῶν θεῶν εἰς
τὸν Ὀλυμπον τὸν δὲ ὑπόλοιπον χρόνον μετὰ τῶν δύο θεινῶν.
Δηλαδή ὁλόκληρος αὕτη ἡ σχετικὴ μὲ τὸν Ἄδωνιν παράδοσις, ὡς
καὶ ἡ τῆς Περσεφόνης ἀρπαγὴ ὑπὸ τοῦ Πλούτωνος, συμβολίζουν
τὴν βλάστησιν καὶ τὸν μαρασμὸν τῆς βλαστήσεως ἐπὶ τῆς Γῆς.
Οἱ δὲ περὶ τὸν Ἀλκιβιάδην Μύσται, ἐπηρεασθέντες ἐκ τοῦ ἑορ-
τασμοῦ τῶν Ἀδωνίων, ὁ ὁποῖος ἐγένετο τὴν προηγουμένην τῆς
καταστροφῆς τῶν Ἑρμῶν ἡμέραν, ὡς ἀναφέρει ὁ Πλούταρχος,
προέβησαν εἰς τὸ ἔγκλημα, συσχετίσαντες ἐν τῇ φαντασίᾳ τῶν τὴν
ἔξωθεν εἰσαγωγὴν τῆς λατρείας τοῦ Ἀδώνιδος καὶ τοῦ Ἑρμοῦ.
**Ἀδωνίων γὰρ εἰς τὰς ἡμέρας ἐκείνας καθηκόντων εἰδωλα
πολλαχοῦ νεκροῖς ἐκκομιζομένοις ὅμοια προὔκειντο ταῖς γυ-
ναιξί, καὶ ταφὰς ἐμιμοῦντο κοπτόμεναι καὶ θρήνους ᾄδον ¹⁾.**

*
* *

Ἄλλος Ἀθηναῖος, ὀνόματι Διοκλείδης, κατέθεσεν ὅτι οἱ

1) Πλουτάρχου, Ἀλκιβιάδης XVIII, 20—25.

θραύσαντες τοὺς Ἑρμᾶς ἦσαν τριακόσιοι τὸν ἀριθμόν . . . **εἰσαγγέλλει Διοκλείδης εἰς τὴν βουλὴν, φάσκων εἰδέναι τοὺς περικύπνοντας τοὺς Ἑρμᾶς, καὶ εἶναι αὐτοὺς εἰς τριακοσίους**¹⁾. Τοὺς εἶδε, διότι ἔτυχε νὰ εἶναι πανσέληνος καὶ κατὰ τύχην περιεφέρετο παρὰ τὸ **προπύλαιον τοῦ Διονύσου** (δηλαδή ἔμπροσθεν τοῦ θεάτρου τοῦ Διονύσου καὶ οὐχὶ εἰς τὴν Ἀγορὰν, ὡς ἀναφέρεται παρὰ πολλῶν ἱστορικῶν) ἦσαν δὲ πολλοὶ τὸν ἀριθμόν, καταβαίνοντες ἀπὸ τοῦ Ὠδείου· **ὄρᾳν ἀνθρώπους πολλοὺς ἀπὸ τοῦ ὠδείου καταβαλκοντας εἰς τὴν ὁρχήστραν . . . τὸν μὲν ἀριθμὸν μάλιστα τριακοσίους, ἐστᾶναι δὲ κύκλῳ ἀνὰ πέντε καὶ δέκα ἀνδρας, τοὺς δὲ ἀνὰ εἴκοσιν· ὄρῳν δὲ αὐτῶν πρὸς τὴν σελήνην τὰ πρόσωπα τῶν πλείστων γινώσκειν.**

Ὁ Διοκλείδης μετέβη τὴν ἐπομένην τῶν ὄσων εἶδεν εἰς Λαύριον, ἀλλὰ ἀκούσας τὴν καταστροφὴν τῶν Ἑρμῶν καὶ συνδυάσας τὰ ὅσα εἶδεν, ἐπέισθη καὶ κατέθεσεν ὅτι ἦτο ἀκούσιος μάρτυς. Καὶ τὸ γεγονὸς ἀκόμη τῆς πανσελήνου καὶ ὅτι οἱ τριακόσιοι, οὓς ἀνέφερεν, ἀπετέλουν κύκλους ἀτενίζοντας τὴν σελήνην, ἐνισχύει ἔτι περισσότερον τὴν θρησκευτικὴν ἄποψιν τῆς πράξεως, διότι ἡ Σελήνη ἦτο σύμβολον θρησκευτικόν, ὃ δὲ τρόπος τῆς στάσεως τῶν ἐν εἵδει ἀλύσεως, συμβολιζούσης τὸν μεταξὺ τῶν Μυστῶν ἀκατάλυτον δεσμόν, ἀποτελεῖ ἀπόδειξιν ἐσκεμμένης ἐνεργείας. Ἐκτὸς δὲ τοῦ Διοκλείδου, καὶ ἄλλοι μάρτυρες, ὡς ὁ Χαρμίδης τοῦ Ἀριστοτέλους, ὁ Ταυρέας, ὁ Νισαῖος, Καλλίας ὁ Ἀλκμέωνος, ὁ Εὐφημος, Φρύνιχος ὁ Ὀρχησαμενοῦ καὶ ἄλλοι ἐβεβαίωσαν ταῦτοχρόνως τὸ γεγονός.

Οἱ ἐπιζήσαντες ἐκ τῶν Ἑρμοκοπιδῶν ἠθωώθησαν, ἀφοῦ ἀρκετὰ ἔτη ἀπὸ τῆς πράξεώς των παρῆλθον, ἀλλὰ τότε, ὅτε ἡ πρᾶξις των κατεδείχθη, ἀφ' ἑνὸς μὲν αἱ περιουσίαι καὶ τὰ ὑπάρχοντά των ἐδημεύθησαν, ἀφ' ἑτέρου δὲ **τοὺς τὸ ἔργον τοῦτο εἰργασμένους, οἱ μὲν ἐτέθνασαν ὑπὸ Τεύκρου μηνυθέντες, οἱ δὲ φεύγοντες ὥχοντο καὶ αὐτῶν (τῶν φευγόντων) θάνατος κατέγνωτο**²⁾.

1) Ἀνδοκίδου, Περὶ τῶν Μυστηρίων 37.

2) Ἀνδοκίδου, Περὶ τῶν Μυστηρίων 52.

Φαίνεται ὅμως, ἂν καὶ εἶχον ἐπιβληθῇ οἱ θεσμοὶ τοῦ Δράκοντος καὶ οἱ νόμοι τοῦ Σόλωνος, ὅτι οἱ Ἑρμοκοπίδαι ἔτυχον ἀρκετῆς συμπαθείας βραδύτερον ἐκ μέρους τῶν δικαστῶν, οἱ ὅποιοι τοὺς ἐδίκασαν κατ' ἀρχὰς τόσον αὐστηρῶς, ὥστε καὶ οἱ Μύσται κατεστράφησαν ἠθικῶς καὶ οἰκονομικῶς καὶ αἱ οἰκογένειαι τῶν ἀκόμη ἔφερον τὸ στίγμα τῆς ἀτιμίας, ἀλλὰ ἡ ποινὴ αὕτη ἐπεβλήθη ἅφ' ἑνὸς μὲν λόγῳ τῆς αὐστηρότητος τῶν νόμων, ἅφ' ἑτέρου δὲ διότι ἡ πρᾶξις τῶν ὑπῆρξε καὶ βαρεῖα καὶ ἀνοσιωτάτη, δυναμένη ἀκόμη νὰ προκαλέσῃ καὶ ἀνυπολογίστους ἐσωτερικὰς ταραχάς. Βραδύτερον ὅμως, ὅτε τὰ πνεύματα τῶν πολλῶν κατεπραῦνθησαν, ἠθώωσαν ὅλους τοὺς ἐπιζήσαντας, ἂν καὶ οὐδεὶς ἐξ αὐτῶν, μηδ' αὐτοῦ τοῦ Ἀλκιβιάδου ἀκόμη, ὡμολόγησαν τὴν πρᾶξιν τῶν, ἀλλὰ τοῦναντίον τὴν ἡρνήθησαν ὅλοι μέχρι τέλους.

Παρ' ὅλην ὅμως τὴν ἄρνησίν των, εἶναι γεγονὸς ἀναμφισβήτητον ὅτι ὅλοι ἀπελογήθησαν ὡς πραγματικοὶ Μύσται, μὴ μνησικακίσαντες ἐναντίον τῶν κατηγορῶν καὶ μὴ θελήσαντες νὰ κρίνωσι καὶ νὰ συγκρίνωσι τὰ εἰς τὰ μεγάλα Ἑλευσίνια τελούμενα Μυστήρια μὲ τὰ ἰδικὰ των. Ἀλλὰ, ἅπ' ἐναντίας, **ἐλθὼν δ' Ἀλκιβιάδης (εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ δήμου), καὶ τὰ πάθη αὐτοῦ κλαύσας καὶ ὀλοφυρδόμενος . . . στεφάνοις μεν ἐστεφανώθη (ὑπὸ τοῦ δήμου), ἤρέθη δ᾽ αὖ καὶ κατὰ γῆν καὶ κατὰ θάλασσαν αὐτοκράτωρ στρατηγός. (Οἱ δὲ Ἀθηναῖοι) ἐψηφίσαντο τὴν οὐσίαν ἀποδοῦναι αὐτῷ καὶ τὰς ἀρὰς ἀφοσιώσασθαι πάλιν Εὐμολπίδας καὶ Κήρυκας, ἃς ἐποιήσαντο τοῦ δήμου προστάξαντος. Ἀφοσιουμένων δὲ τῶν ἄλλων Θεόδωρος ὁ ἱεροφάντης «Ἄλλ' ἐγώ, εἶπεν, οὐδὲ κατηρασάμην αὐτῷ κακὸν οὐδέν, εἰ μηδὲν ἀδικεῖ τὴν πόλιν».**

Συνέπεσε δὲ ταῦτοχρόνως μὲ τὴν ἀθώωσιν καὶ τὴν εἰς στρατηγὸν ἀνακήρυξιν τοῦ Ἀλκιβιάδου ἅφ' ἑνὸς μὲν καὶ ἡ Ἑορτὴ τῶν Μεγάλων Ἑλευσινίων, ἅφ' ἑτέρου δὲ καὶ ἡ κατάληψις ὑπὸ τῶν Λακεδαιμονίων τῆς Δεκελείας καὶ τῆς Ἑλευσίνος. Οἱ δὲ Ἀθηναῖοι ἡσθάνοντο τὴν ἀνάγκην τῆς τελέσεως τῆς τῶν Ἑλευσινίων ἑορτῆς. Καὶ ἐπειδὴ τὰ πάθη κατέπαυσαν, ὁ Ἀλκιβιάδης ἔλαβεν μέρος εἰς τὴν λιτανείαν τοῦ Ἰάκχου βέβαιος ὢν ὅτι ὁ βασιλεὺς

τῶν Λακεδαιμονίων Ἁγίς ἤθελε σεβασθῇ τὴν ἱερότητα τῆς τελετῆς καὶ οὐδένα ἤθελεν ἐνοχλήσει ὥς καὶ πράγματι ἐγένετο. Περιγράφων δὲ ταῦτα ὁ Πλούταρχος λέγει τὰ ἑξῆς :

Ὡς δὲ ταῦτ' ἔγνω καὶ προεῖπεν Εὐμολπίδαις καὶ Κήρυξι, σκοποὺς μὲν ἐπὶ τῶν ἄκρων ἐκάθισε καὶ προδρόμους τινὰς ἅμ' ἡμέρᾳ προεξέπεμψεν, ἱερεῖς δὲ καὶ μύστας καὶ μυσταγωγοὺς ἀναλαβὼν (ὁ Ἀλκιβιάδης) καὶ τοῖς ὅπλοις περικαλύψας ἦγεν ἐν κόσμῳ καὶ μετὰ σιωπῆς, θάμα σεμνὸν καὶ θεοπρεπὲς τὴν στρατηγίαν ἐκείνην ἐπιδεικνύμενος, ὑπὸ τῶν μὴ φθονούντων ἱεροφαντίαν καὶ μυσταγωγίαν προσαγορευομένην. Μηδενὸς δὲ τῶν πολεμίων ἐπιθέσθαι τολμήσαντος ἀσφαλῶς ἐπαναγαγὼν εἰς τὴν πόλιν, ἤρθη μὲν αὐτὸς τῷ φρονήματι καὶ τὴν στρατιὰν ἐπῆρεν ὥς ἄμαχον καὶ ἀήττητον οὖσαν ἐκείνου στρατηγοῦντος, τοὺς δὲ φορτικοὺς καὶ πένητας οὕτως ἐδημαγώγησεν, ὥστ' ἐρᾷν ἔρωτα θαυμαστὸν ὑπ' ἐκείνου τυραννεῖσθαι, καὶ λέγειν ἐπίους καὶ προσίεναι παρακελευμένους, ὅπως τοῦ φθόγου κρείττων γένομενος καὶ καταβαλὼν ψηφίσματα καὶ νόμους καὶ φλυάρεους ἀπολλύντας τὴν πόλιν ὥς ἂν πράξῃ καὶ χρήσεται τοῖς πράγμασι μὴ δεδιὼς τοὺς συκοφάντας ¹⁾.

* *

Χαρακτηριστικώτερον πάντων ὅμως εἰς τὸν λόγον τοῦ Ἀνδοκίδου ὑπῆρξεν ἡ ἐκ μέρους τοῦ ἐρμηνεία τοῦ νόμου, κατὰ τὸν ὁποῖον ἀπηγορεύετο ἀπολύτως ἡ χρῆσις παντὸς μὴ γραπτοῦ νόμου. **Ἀγράφῳ δὲ νόμῳ τὰς ἀρχὰς μὴ χρῆσθαι μηδὲ περὶ ἐνός ²⁾.** Ἄλλ' οὗτος, ὡς ὅλοι ἄλλωστε οἱ Μύσται, θεωρῶν τὸν ἄγραφον νόμον ὑπέρτερον τοῦ γραπτοῦ, δὲν παρέλειψεν ἐν τῇ ἀπολογίᾳ του νὰ τονίσῃ πρὸς τοὺς δικαστὰς ὅτι οὗτοι **τὰς μὲ δίκας ἐποίησαν κυρίας εἶναι ³⁾** ἀλλὰ καὶ νὰ ἐρωτήσῃ ταῦτοχρόνως : **οἱ δοκοὶ ὑμῖν πῶς ἔχουσιν ⁴⁾**;—ἐννοῶν διὰ τῆς ἐρωτήσεώς του ταύτης ὅτι ἐπὶ τοῦ ἀγράφου νόμου βασιζόμενοι ἐδίκάζον οὗτοι. Πρέπει νὰ σημειωθῇ ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ ὅτι ἄγραφον νόμον

1) Πλούταρχου, Ἀλκιβιάδης XXXIV, 15—30.

2, 3, 4) Ἀνδοκίδου, Περὶ Μυστηρίων, 88—91.

ἡγνώνει τὴν συνείδησιν, διότι ἡ ἐπιβολὴ τοῦ ὅρκου εἶναι νόμος γραπτός. Δὲν ὑπάρχει δὲ οὐδεμία ἀμφιβολία ὅτι δολόκληρος ἡ ἀθώωσις του ἐστηρίχθη ἐπὶ τῆς ἐρωτήσεως: **ὅμεις, ὦ Ἀθηναῖοι, τί ὁμῶσαντες δικάζετε;** ¹⁾ ὑπονοῶν διὰ τῶν λόγων του τούτων ὅτι καὶ οὗτοι ἐμμέσως τὸν ἄγραφον ὡς ὑπέρτερον τοῦ γραπτοῦ νόμου καὶ ἐν αὐτῇ ταύτῃ τῇ ἐφορμογῇ του ἀνεγνώριζον.

Οἱ Μύσται τῶν Ἑλευσινίων Μυστηρίων ὡς καὶ οἱ Μύσται ὅλων τῶν ἄλλων Μυστηρίων τῶν Ἀνατολικῶν λαῶν, παρεδέχοντο πάντοτε ὅτι ὁ ἄγραφος νόμος τῆς συνειδήσεως ἀπετέλει ἐκδήλωσιν τοῦ ἐσωτάτου ἡθικοῦ στοχασμοῦ τῆς ἀνωτάτης τάξεως τῶν ἀνθρώπων, ἡτις διὰ τῶν αἰώνων κατέστη εἰς τὰ τελευταῖα τῆς στάδιον ζωῇ διηνεκοῦς ἐξασκήσεως τῶν ὑψίστων τοῦ ἀνθρώπου ἀρετῶν. Ζωὴ ἐγκρατείας ἐν τῇ ἐκδηλώσει τῆς, γαλήνης, ὑπομονῆς ἐν τοῖς πόνοις καὶ ἐργασίας τοιαύτης, ὥστε ἐν συνδυασμῷ μετὰ τῶν σωματικῶν δυνάμεων τοῦ ἀνθρώπου, νὰ ἀναπτύσση ἐξ αὐτῆς πνευματικὰς τοιαύτας οὕτως, ὥστε, ἀφοῦ πλέον ὡς ζωὴ ὑπέκυπτεν εἰς τὸν νόμον τῆς συνειδήσεως, νὰ δημιουργῇ ταυτοχρόνως ἐξ αὐτῆς, ὡς ἄνθη ἀνέκφραστα, πνευματικούς θησαυρούς. Ἦτο δὲ φυσικὸν διὰ τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ ἀγράφου νόμου νὰ στρέφεται ἡ προσοχὴ τῶν Μυστῶν πρὸς τὰ ἔσω, καθιστῶσα αὐτοὺς ἱκανοὺς εἰς τὸ νὰ συλλαμβάνωσι τὰ καθαρὰ σκιρτήματα τοῦ θείου λόγου ἐξ ἐπιλάμψεως, προφητικῆς δυνάμεως, ἐμπνεύσεως καὶ ἀποκαλύψεως. Τοῦτο διετύπωσεν ἀπλουστάτα ὁ Μωσαϊκὸς νόμος διὰ τῆς ὑπερτάτης ἡθικῆς ἀρχῆς, ἐκδηλουμένης διὰ τοῦ: **ὁ σὺ μισεῖς ἐτέρω μὴ ποιήσεις.**

Ἀπαραίτητος ὅμως προϋπόθεσις τοῦ ἀγράφου νόμου ὑπῆρξεν ἡ διὰ ζώσης διδασκαλία τῶν ἀνωτάτων θεωρητικῶν ἐννοιῶν, αἵτινες ἐστρέφοντο περὶ τὴν ὑψίστην ἡθικὴν καὶ τῶν ὁποίων τὰ περὶ δημιουργίας τοῦ κόσμου θέματα, τῆς μετὰ θάνατον ζωῆς, τῶν νόμων τῆς φύσεως, τῶν τρόπων τῆς διοικήσεως, τῶν αὐτῶν ὑπάρξεων κ. τ. λ., περιέκλειον αὐτὰ καθ' ἑαυτὰ τὴν ὑψηλὴν ἐννοιαν τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς. Ὡς δὲ μεταγενεστέρως ἰσχυρίζεται Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς, εἰς τοὺς πρώτους Χριστιανικοὺς χρό-

1) Ἀνδοκίδου, Περὶ Μυστηρίων 88—91.

νους ὁ λόγος ἐδόθη ὑπ' αὐτοῦ τούτου τοῦ μεγάλου διδασκάλου, ὥς ἦτο ὁ Ἰησοῦς, μόνον διὰ ζώσης εἰς τοὺς Εὐαγγελιστάς, καὶ κατόπιν εἰς τὸν Παῦλον ἕξ ἀποκαλύψεως.

Οἱ μεγαλείτεροι δὲ διδάσκαλοι ὥς καὶ οἱ μεγαλείτεροι Μύσται κάμνουν λόγον ἰδιαίτερον περὶ ἀγράφου καὶ γραπτοῦ λόγου κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε ἀμέσως νὰ ἀντιλαμβάνεται τις ὅτι αἱ σπουδαιότεραι διδασκαλῖαι παραδίδονται μόνον διὰ ζώσης εἰς ἐλαχίστους. Εἶναι δὲ αἱ διδασκαλῖαι αὗται καθαρῶς θεωρητικαὶ καὶ διάφοροι ἐκ τῶν εἰς τοὺς πολλοὺς διὰ γραπτοῦ λόγου παρεχομένων, αἵτινες ὅμως, ἂν καὶ διάφοροι, δὲν παύουσιν ἀπὸ τοῦ νὰ παρέχονται ὥσπερ τροφὴ εἰς νήπια (ἐξωτερικαὶ διδασκαλῖαι), ἥτοι πρακτικαὶ τινες παραγγελίαι, συντελεστικαὶ εἰς τὴν ἡθικὴν ἐξύψωσιν τοῦ ἀνθρώπου.

Ἐχοντες ὑπ' ὅψει ταῦτα, δυνάμεθα νὰ ἰσχυρισθῶμεν ὅτι ἡ διδασκαλία κατὰ τὴν μύησιν τῶν Ἑλευσινίων Μυστηρίων ἦτο ἀναμφισβητήτως διδασκαλία θεωρητικὴ, παρέχουσα εἰς τοὺς Μύστας σποράδην πολλὰ ὑψηλὰ δόγματα, πλήρη ὑπαινιγμῶν διὰ τοὺς νοοῦντας. Ὡς ἀκριβῶς συνέβαινε καὶ κατὰ τὴν ἔκφρασιν τοῦ Ἱεροῦ Αὐγουστίνου, εἰς τοὺς Χριστιανικοὺς χρόνους, λέγοντος ὅτι αἱ ἀρχαὶ τοῦ Χριστιανισμοῦ ἀπορρέουσιν ἐκ τῶν θεωριῶν τοῦ Πλάτωνος. Διότι καὶ αὐτὸς ὁ Ἀπόστολος Παῦλος μᾶς δίδει πλειστάκις ἐννοίας τῆς βαθυτέρας αὐτῆς ἀπόψεως τῆς εἰδικῆς διδασκαλίας, ἄλλως διδασκομένης εἰς τοὺς ἀνωτέρας ἀναπτύξεως ἀνθρώπους καὶ ἐγγράφως διὰ τῶν ἐπιστολῶν του εἰς τοὺς λαϊκοὺς. **Ἐγώ, ὦ Κορίνθιοι, γάλα σᾶς ἐπότισα (τροφὴ ἦτις προσιδιάζει εἰς τὰ νήπια) καὶ οὐχὶ στερεὰν τροφήν . . . διδάσκομεν δὲ σοφίαν τοῦ θεοῦ τὴν μυστηριώδη, τὴν ἀπὸ κ ε κ ρ υ μ έ ν η ν . . . διδάσκομεν σοφίαν μεταξὺ τῶν τελείων, παρ' οἷς τέλειοι ἐσμέν.** Ποίους ὅμως ἀποκαλεῖ τελείους ;

Ποῖοι εἶναι οἱ τέλειοι; τὴν ἀπάντησιν μᾶς τὴν δίδει Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς, λέγων: **οὐ παντὸς εἶναι τὸ νοεῖν**, καὶ ἐπεξηγῶν ὅτι ἡ ἐσωτερικὴ ἀλήθεια γίνεται πολλάκις φορεὺς καταστροφῆς διὰ τοὺς ἄδυνάτους, ὥσπερ μάχαιρα εἰς χεῖρας παιδίου. Διότι πᾶν ὅ,τι εἶναι ἀκατανόητον δι' αὐτούς, διαστρέφεται καὶ ἐξωτερικοποιεῖται εἰς χεῖρας τῶν φθειρόμενων καὶ, ἡ τοιαύτη ἀποκά-

λυψις τῶν θρησκευτικῶν ἀληθειῶν, αἵτινες παραδίδονται διὰ ζώσης εἰς τοὺς ἐκλεκτοὺς (τοὺς καὶ τελείους) παραδιδόμεναι εἰς ἀνθρώπους ἁμοίρους γνώσεων, ὁμοιάζει πρὸς βιαίαν ρῆξιν τῶν τοίχων μιᾶς οἰκοδομῆς, δι' ἧς βιαίως εἰσέρχονται βέβηλοι διαρρηχται, οἵτινες οὕτε καὶ αὐτοὶ ὠφελοῦνται ἀλλ' οὕτε καὶ τοὺς ἄλλους ἀφήνουσι νὰ εἰσέλθωσι καὶ ἐννοήσωσιν.

Ὅτι ἡ αὐστηρὰ παράδωσις κρύπτει, ἀποτελεῖ τὰ Ἁγία τῶν Ἀγίων, ὅπου ἀνήρχετο μόνον ὁ Μωϋσῆς, ἀποτελεῖ τὰ ἄδυτα τοῦ ναοῦ τοῦ Ἡλίου, τὰ ἄδυτα τῶν Ἑλευσινίων Μυστηρίων, εἰς ἃ εἰσέρχοντο, διὰ νὰ μεταλάβωσι τῶν ὑψίστων νοημάτων, οἱ ὅλοι καὶ ἄξιοι.

Ἐὰν παραλλήλως ἀνατρεξώμεν εἰς τὰς σελίδας τῆς Ἰνδικῆς Γιτᾶς, ἡ ὁποία εἶναι ἀπάνθισμα τοῦ Ἱεροῦ βιβλίου τῆς Μαχαβαράτα, βλέπομεν ὅτι ἐν τῇ κατανομῇ τῶν τάξεων τῶν ἀνθρώπων περιγράφεται ὡς τρίτη καὶ σπουδαιότερα ἡ τάξις τῶν θεωρητικῶν, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς πρακτικούς, ἥτοι ἡ τάξις τῶν ἀνθρώπων τῶν δυναμένων διὰ τοῦ λόγου καὶ διὰ τῆς συνειδήσεως νὰ γνωρίζωσιν αὐτὸν τοῦτον τὸν ἄνθρωπον ἐν τῇ μακρᾷ ζωῇ, ὡς ἀφωμοιώθη εἰς γνῶσιν καὶ πίστιν.

Ὁ ἄγραφος νόμος καλύπτει διανοήματα ἀπρόσιτα εἰς τὸ πλῆθος. Δύναται τις νὰ εἴπῃ ὅτι ἐκεῖνο τὸ ὅποῖον βλέπουσι δι' ἀπλῶν ὀφθαλμῶν οἱ Μύσται καὶ οἱ θεωρητικοὶ παρουσιάζεται ἐνίοτε ἀνεστραμμένον εἰς τὴν διάνοιαν τῶν ὄχλων. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ γλῶσσα αὐτοῦ ἀπεκλήθη Ἄγνωστος οὐρανία γλῶσσα, ὡς μεταφέρουσα εἰς τὸ φῶς τὸν ἐκλεκτὸν στοχασμὸν ἐκ τοῦ Ὑπερτάτου Ὄντος καὶ ἐν γένει τὸν στοχασμὸν τῶν αἰσθαντικῶν, τῶν ἐμπνευσμένων, τῶν προφητῶν, τῶν ἐχόντων τεταμένον τὸ οὖς μεταξὺ οὐρανοῦ καὶ γῆς.

Τὴν διάκρισιν αὐτὴν μεταξὺ τοῦ λόγου, ὁ ὁποῖος δύναται νὰ δίδεται εἰς τοὺς ὄχλους, καὶ τῆς ιδέας τῆς θεωρητικῆς διδασκαλίας, ἡ ὁποία διὰ ζώσης καὶ μόνον δύναται νὰ παραδίδεται εἰς τοὺς ὀλίγους, τὴν κάμνει καὶ ὁ Χριστιανισμός, καὶ πρὸς τοῦτο δυνάμεθα νὰ ἀναφέρωμεν ὡς παράδειγμα τὴν Παραβολὴν, ἥτις εἶναι εὐχάριστος καὶ μεθοδικὴ διήγησις πλήρης ζωηρῶν εἰκόνων, ἡ ὁποία ἀρέσκει εἰς τὸ πλῆθος, ἐνῶ ταυτοχρόνως περικλείει καὶ βαθυ-

τάτας ἀληθείας, προσιτὰς μόνον εἰς τοὺς Μύστας. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Χριστὸς ἐξήγει ταύτας ἰδιαιτέρως εἰς τοὺς μαθητάς του. Ἄρα, ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον πέρωται νὰ διδαχθῇ εἰς ὀλίγους, δὲν γράφεται, διότι ἡ γραφὴ προϋποθέτει μόρφωσιν καὶ τὴν εἰς τοὺς πολλοὺς διάδοσιν. Ἐκτὸς τούτου ὅμως, τὴν διδασκαλίαν τῶν Μεγάλων Διδασκάλων δυνάμεθα νὰ χαρακτηρίσωμεν ὡς ἱερὰν καὶ θεῖαν μυσταγωγίαν, ἐν ᾗ ὁ ὕψιστος λόγος συνοδεύεται διὰ ρητορικῆς, ἡ ὁποία δι' ἐκφράσεως τῶν ὀφθαλμῶν, τῆς φωνῆς καὶ τῶν ἄλλων ρητορικῶν σχημάτων, εἰσδύει κατ' εὐθείαν εἰς τὸ αἶσθημα. Τοιαύτην μυσταγωγίαν ἀπετέλεσεν ἡ ἐν τῇ φυλακῇ τοῦ Σωκράτους συνέντευξις μετὰ τοῦ Κρίτωνος, τοιαύτην μυσταγωγίαν ἀπετέλουν αἱ διὰ τῶν Μυστηρίων τελεταὶ καὶ τοιαύτη ἦτο ἡ τοῦ Δείπνου τοῦ προαὐτοῦ Ναζωραίου, ὅστις καὶ ἐπωνομάσθη Μυστικός.

Πᾶσαι αἱ θρησκευτικαὶ αὗται μυσταγωγίαι ἐθεώρουν τὸν Ἀγραφον νόμον ὡς τὸν ἡθικὸν γνῶμονα, τὸν ρυθμίζοντα τὰς πράξεις τοῦ ἀνθρώπου οὐχὶ ἀντικειμενικῶς, ὅπως οἱ γραπτοὶ νόμοι, ἀλλὰ μόνον ὑποκειμενικῶς. Εὐνόητον ὅτι ἡ ἡθικὴ βᾶσις τοῦ νόμου τούτου εἶναι μὲν κοινὴ δι' ὅλους τοὺς ἀνθρώπους, εἶναι ὡς μία μυστηριώδης φωνή, τὴν ὁποίαν ἐνδοθεν ἀκούει καὶ ὁ ἀμαθὴς καὶ ἀπαίδευτος, ὅπως καὶ ὁ ἀνεπτυγμένος καὶ σοφός, ἀλλ' ὁ μὲν ἀπαίδευτος παραβαίνει ταύτην, ὁ δὲ σοφὸς σπανίως, ἂν ὅχι οὐδέποτε. Ἡ δὲ Μυσταγωγία τῶν Μυστηρίων καὶ τῶν θρησκειῶν, περὶ τῆς ὁποίας ὁμιλοῦμεν, προσπαθεῖ καὶ δι' ἀπειλῶν περὶ τιμωρίας μετὰ θάνατον νὰ ἐπιβάλλῃ τὸν νόμον αὐτὸν τῆς συνειδήσεως εἰς ὅλους τοὺς ἀνθρώπους.

Ὑπάρχουν ὅμως δυστυχῶς περιπτώσεις ἐν τῇ ζωῇ καὶ αὐτῶν τῶν σοφῶν, κατὰ τὰς ὁποίας, ἐκουσίως εἴτε ἀκουσίως, παραβαίνουν τὴν φωνὴν τῆς συνειδήσεως. Καὶ ἐντεῦθεν τὸ μέγα πρόβλημα τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς: Ποία ἄγνωστος δύναμις ἐπιδρᾷ εἰς τὴν διάνοιαν τῶν ἀνθρώπων τούτων, ὥστε, ἐν γνώσει τοῦ ἀγράφου νόμου, ἐκουσίως εἴτε ἀκουσίως, νὰ παραβαίνωσιν αὐτόν; Πρέπει τάχα νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ὑπάρχουν ἀγαθὰ καὶ πονηρὰ πνεύματα καὶ ὅτι ἀπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν μὲν ἢ τῶν δὲ κανονίζεται ἡ πειθὼ εἰς τὴν φωνὴν τῆς συνειδήσεως;

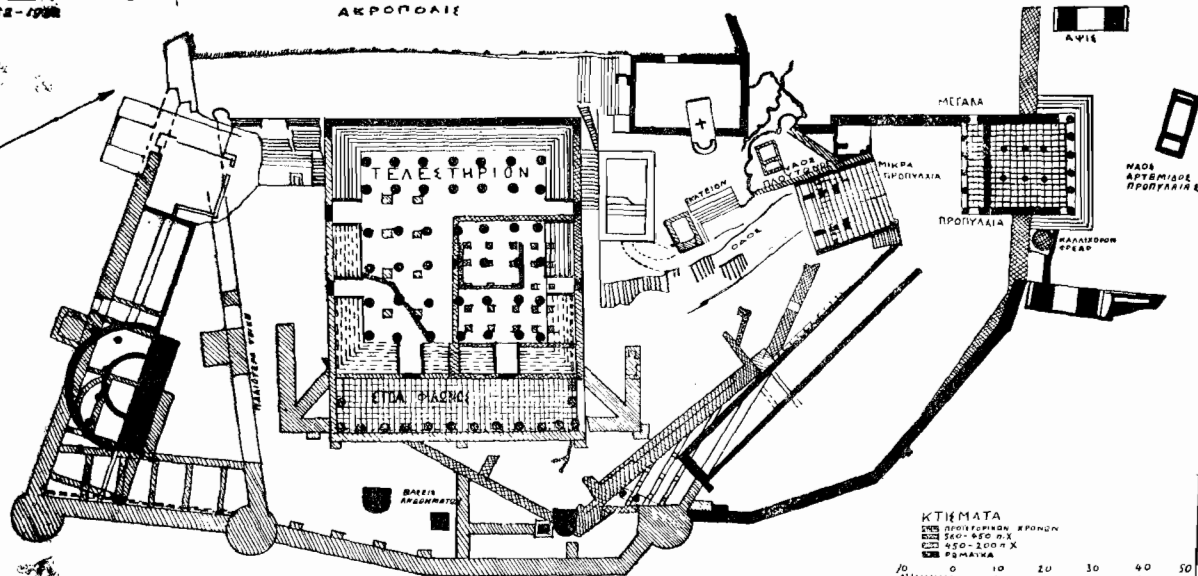
Ἴδου τὸ μέγα μυστήριον, τὸ διὰ μέσου τῶν αἰώνων ἄλυστον παραμένον εἰς τὴν διανοουμένην ἀνθρωπότητα καὶ τὸ ὅποιον ἡ Αἰγυπτιακὴ φιλοσοφία τόσον θαυμασίως διετύπωσε διὰ τοῦ ἀγάλματος τῆς Ἰσιδος, ὅπερ εἶχεν ἀναγεγραμμένον ἐπ' αὐτοῦ τὸ ρητόν: **Ἐγὼ εἰμι τὸ γεγονός, καὶ ὄν, καὶ ἐσόμενον· καὶ τὸν ἐμὸν πέπλον οὐδεὶς πω θνητὸς ἀπεκάλυψεν.**

Τὸ Μυστήριον αὐτὸ προσεπάθησαν νὰ λύσουν τὰ Ἐλευσίνια Μυστήρια καὶ οἱ μεγάλοι θεολόγοι καὶ φιλόσοφοι. Καὶ περὶ αὐτὸ θὰ στρέφονται ὅλαι αἱ μεγάλαι διάνοιαι, αἱ ὅποια θὰ παρουσιάζονται ἐφ' ὅσον ζῇ καὶ ὑπάρχει ἡ ἀνθρωπότης.

ΕΛΕΥΣΙΣ

1862-1900

ΑΚΡΟΠΟΛΙΣ

G. H. M. 2009

Ἀρχαῖοι Ἕλληνες καὶ Ρωμαῖοι. Ἔκδ. Teubner:

Ἀθηναῖος, Αἰσχύλος, Ἀνδοκίδης, Ἀπολλόδωρος, Ἀπουλήιος, Ἀριστοτέλης, Ἀρχύλοχος Βακχυλίδης, Διογένης Λαέρτιος (Ἐπικούρου ἐπιστολαί, Ἔκδ. Cobet, Paris 1850), Διόδωρος, Διονύσιος Ἀλικαρνανεύς, Εὐριπίδης, Ἡρόδοτος, Ἡσίοδος, Θέογνις, Θεόκριτος, Θουκυδίδης, Ἰσοκράτης, Καλλίμαχος, Κικέρων, Λουκιανός, Μένανδρος, Ξενοφάνης, Ξενοφῶν, Ὀλυμπιόδωρος, Πανσανίας Πίνδαρος, Πλάτων, Πλούταρχος, Πολύβιος, Πορφύριος, Σιμωνίδης, Σοφοκλῆς, Στοβαῖος, Στράβων, Φιλήμων, Φιλόδημος Φιλόστρατος κ. ἄ.

*
* *

Ἀρποκρατίωνος, (Λεξικὸν τῶν δέκα ρητόρων, Lug. Bat. 1683).
Bachofen, Das Mutterrecht (Stutt. 1861), Der Bär in den Religionen des Altertums (Basel 1863), Die Unsterblichkeitslehre der orphischen Theologie auf den Grabdenkmälern des Altertums (1870).
Baillet, Introduction à l'étude des idées morales dans l'Égypte antique (Paris 1912).
Barenton, Le mystère des pyramides etc. (Paris 1923).
Barth, Les Religions de l'Inde (Paris 1879).
Bartholomae, Das altiranische Verbum (Münch. 1874).
Bergk, Poetae lyrici graeci, (Leipz. 1843—82). De Aristotelis libello de Xenophane, Zenone et Gorgia (Marburgi 1843).
Bernulli, Systematisch angeordnete Auswahl aus den Werken J. J. Bachofen (Leipz. Reclam).
Blass, Hyperides (Leipz. 1881), Andokides (Leipz. 1880).
Bode, De Orpheo (Göt. 1824).
Bononi, Niniveth and its palaces (s. d.).
Brillant, Les Mystères d'Eleusis (s. d.).
Brugsch, Adonisklage und das Linoslied (Berlin 1852), Religion und Mythologie der alten Aegypter (Leipz. 1884), Schai-en-sinsin (Berlin 1848).
Brunck, Poetae Gnomici graeci (1784).

Bunsen, Die Einheit der Religionen im Zusammenhang mit den Völkerwanderungen der Urzeit und der Geheimlehre. (Berlin 1870).

Chiaparelli, Libro dei funerali (Tur. 1881).

Chronicon Parium (Herausg. von Wagner, Marburgi 1832).

Clemens Alexandrinus, Stromata (Leipz. 1906), Protrepticus und Paedagogus (Leipz. 1904)

Cobet, Διορθωτικά εἰς τὰ τοῦ Κλήμεντος τοῦ Ἀλεξανδρέως (Aufsätze im Logios Hermes I, 1866, 1867).

Conze, Archaeol. Yntersuchungen auf Samothrake (Wien 1875).

Darmesteter, Essais Orientaux (Paris 1883).

Decharme, Μυθολογία τῆς Ἀρχ. Ἑλλάδος (Ἀθῆναι 1925).

De Horrak, Schâ en sensen, le livre des respirations (Paris 1877).

Delitsch, Assyrische Studien (Giessen 1878).

Dörpfeld, Der ursprüngliche Plan des Erechteion (Arch. Inst. XXIX, Athen 1904).

Duncker, Geschichte des Altertums. (Berlin 1862—57).

Duperrons, Zendavesta (1755).

Dupré, Παγκόσμιος Μυθολογία (Ἀθῆναι, ἔκδ. Ἐλευθερουδάκη).

Dussaud, Introduction à l'histoire des religions (Paris (1914).

Ebers, Aegypten in Wort und Bild (Stut. 1879). Eine Aegyptische Königin (Stut. u. Leipz. 1879).

Engel, Kypros (Berlin 1841), Isis und Osiris (Nordhausen 1865).

Ëusebii Caesariensis, Opera (E. T.).

Φιλίου, Ἐλευσινιακὰ Φροντίσματα (Ἀθῆναι 1905).

• Philios, Eleusis (London 1906).

Flach, Peisistratos und seine literarische Tätigkeit (s. d.).

Foucart, Les associations religieuses chez les Grècs (Paris 1873). Les Mysteres d'Eleusis (Paris 1914).

Φωτιάδου, Τὰ Ἐλευσίνια Μυστήρια (Ἀθῆναι 1897).

Γαλανοῦ, Βαχαβαράτα, Βαγαβάτα, Γιτὰ κ. λ. π. (1845—51).

Geiger, Handbuch der Avestasprache (Erlang 1879).

Gerhard, Orpheus und die Orphiker (Berlin 1856).

Gow - Reinach, Ἀθηνᾶ (Ἀθῆναι 1934).

Greve, De Adonide (Leipz. 1877).

Grote, Geschichte Griechelands (Berl. 1880).

Grumbach, Abriss der Babylon - assyrischen Geschichte (Berlin 1854).

Gruppe, Ueber die Theogonie des Hesiod (Berlin 1840)

Ueber die Fragmente der Archytas und der ältern Pythagoreer (Berlin 1840), Culte und Mythen (Berlin 1759-72).

Gomperz, Philodemi Epicurei de ira liber (Leipz. 1864),

Die Bruchstücke der griechischen Tragiker und Cobets neueste kritische Manier (Wien 1878).

Hall, Rational refutation of the Hindu philosophical systems (Kalc. 1862).

Hamburger, Realencyklopaedie des Talmuds (Neustr, 1883).

Harlez, Avesta, livre sacré des rectateurs de Zoroastre (Lütt. 1875).

Haug, Die Gathas des Zarathustra (Leipz. 1860).

Hermann, Lehrbuch der griechischen Antiquitäten (Freib. 1882).

Ἑρμούδιον, Λεξικόν, (Ἐκδ. M. Schmidt, Jena 1857).

Heyne, Ueber die Götter (Götting. 1803).

. Ἱερὰ Γράμματα, Ν. καὶ Π. Διαθήκη κ.λ.π.

Inwood, The Erechteion (Lond. 1827).

Janet, Histoire de la science politique dans ses rapports avec la morale (Paris 1886).

Kaegi, Der Rigveda, die älteste Literatur der Inden (Leip. 1881).

Καραμάνου, Δημόσιος καὶ Ἰδιωτικὸς Βίος τῶν Κυπρίων (Ἀθῆναι Μ. Ε. Ε.).

Καραγάλιου, Μεγάλοι Νομοθέται καὶ Περί Ζωροάστρου (Λαϊκὸν Πανεπιστήμιον Βραδυνῆς 1933).

Kern, Verslagen en mededeelingen der K. akad. v.wentenschappen (Amster. 1867).

Kopp, Zur Judenfrage (Leipz. 1886).

Kuhn, Herabkunft des Feuers und des Göttertranks (Berl. 1859—86).

Κουρουνιώτου, Οἱ ἐπιστάται τοῦ Ἑλευσιν. Ἱεροῦ καὶ ὁ ἀρχιτέκτων Κόροιβος (Ἀθῆναι 1932), Ἑλευσινιακὰ (Ἀθῆναι 1932).

Kreuzer, Symbolik und Mythologie (Leipz. 1822).

Lang, Myth, Ritual und Religion (Lond. 1887).

Langlois, La divinité védique appelée Soma (Mem. de l'Academie des Inscription, XVIII).

Lassen, Indische Altertums Kunde (Leipzig 1874).

Lanzon, Les domiciles des esprits (s. d.).

Lauth, Moses der Ebräer (Münch. 1869)

- Ledbeater, Τὰ ἀρχαῖα Μυστήρια (Ἀθῆναι 1927), Ἡ κεκρυμμένη ζωὴ (Ἀθῆναι 1929).
- Λεφάκη, Μελέτη ἐπὶ τῶν Ἐλευσινίων Μυστηρίων (Ἀθῆναι 1896).
- Lefébure, Le mythe osirien (Paris 1875).
- Lemm, Das Ritualbuch des Ammondienstes (Leipzig 1882).
- Lepsius, Das Totenbuch der Aegypter (Leipz. 1842), Aelteste Texte des Totenbuchs (Berlin 1867).
- Letronne, Recueil des Inscriptions grecques et latines de l'Égypte (Paris 1842—48).
- Lieblein, Egyptian religion (Lond. 1884).
- Lobeck, Aglaophamus (Königsb. 1829).
- Magnien, Les Mystères d'Eleusis (Paris 1929).
- Μαλιέζου, Περὶ Μαντείων (Μελέτη ἀνέκδοτος). Ἡ Τέχνη, σὺν πλαίσιο τοῦ Ἱστορ. Ὑλισμοῦ (Ἀθῆναι 1929).
- » Malteso, Ein Wanderer auf der Akropolis (Athen 1931).
- Maspero, Histoire ancienne des peuples de l'Orient etc. (Paris 1917).
- Maurenbrecher, Andokidesstudien (in Griech. Studien H. Lepsius dargebracht, Lips. 1829).
- Μαυρομάτη, Περὶ Πυραμίδων (Περιοδ. Ἐπιστημονικὴ Ἡχὴ 1927).
- Maury, Histoire des Religions de la Grèce antique 1857 60).
- Méautis, Les Mystères d'Eleusis (Paris 1934).
- Meineke, Menandri et Philemonis reliquiae (Berl. 1823).
- Ménard, Hermes Trismegiste (Paris 1866).
- Meursii, Eleusinia sive de Cereris Eleusina sacro oc festo (Elz. 1619).
- Meyer, Histoire de l'antiquité (Paris 1914).
- Michelet, Bible de l'Humanité (Paris 1864).
- Minckwitz, Taschenwörterbuch der Mythologie (Leipz. 1882).
- Mommsen, Heortologie (Leipz. 1864).
- Morau, Les enigmes de la Science (s. d.).
- Moret, Au temps des Pharaons (Paris 1923).
- Morgan, Recherches sur les origines de l'Égypte (Paris 1897), L'humanité préhistorique (Paris 1897).
- Movers, Die Phönicier (Bonn u. Berlin 1840—56).
- Müller, Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Φιλολογίας (Ἀθῆναι 1883).
- » Sacred books of the East (Oxf. 1880).
- » The hymns of the Rigweda (Leipz. 1876).
- » Die Bedeutung von Nirvana (in «Essays» Bd. I, S. 242).

- Müller, Σχόλια Ὅμηρου Ἰλιάδος (Ἀθῆναι 1841).
 » Prolegomena Mythologiae (Götting. 1825).
 » Griechische Bühnenaltertümer (Freib. 1886).
 » Minervae Peliadis sacra et aedis in arce Athenarum (Goett. 1820).
 Μυλωνᾶ, Προϊστορικὴ Ἑλευσίς (Ἀθῆναι 1932).
 Muth, Ueber die Mysterien der Alten (Hadamar. 1842).
 Naville. Le litanie du soleil (Leipz. 1875).
 Noack, Eleusis, Die Baugeschichtliche Entwicklung des Heiligtumes (Berlin 1927).
 Opitz, Das Theaterwesen der Griechen und Römer (Leipz. 1889).
 Origenes, Die acht Bücher gegen Celsus (Leipz. 1897), Die Schrift vom Gebet (de oratione), (Leipz. 1899).
 Πανταζίδου, Λεξικὸν Ὅμηρικόν (1874).
 Παπαρρηγοπούλου Ἰστορία τοῦ Ἑλλήν. Ἔθνους (Ἀθῆν. 1896).
 Περιοδικόν, Πυθαγόρας - Γνώμων (Ἀθῆναι).
 Piazzzi, Ἡ μεγάλη πυραμὶς τῆς Αἰγύπτου (Ἐκδ. Ἑλληνικὴ Ν. Ὑόρκης).
 Picard, Les luttes primitives d'Athènes et d'Eleusis (Revue Historique 1931).
 Pietschmann, Hermes Trismegistos (Leipz. 1875).
 Pierret, Le livre des morts (Paris 1882), Essais sur la mythologie aegyptienne (Paris 1879).
 Preller, Theogonie und Götter (Berlin 1894).
 Quast, Das Erechteion (Potsd. 1843).
 Rapp, Die Mänade im griech. Cultus (Rh, Mus. 1872).
 Rawlinson, Moses, his life and times (London 1887).
 Reinach, Orpheus, Histoire generale des religions (Paris 1914).
 Reinkers, De Clemento presbytero Alexandrino homine scriptore, philosopho, theologo liber (Vratislavae 1851).
 Rojer, Περὶ θεοσεκείας (s. d.).
 Saint Croix, Recherches historiques et critiques sur les mystères du paganisme (Paris 1817).
 Schömann, Handbuch der griechischen Altertümer (Berlin 1871—73).
 Schrader, Keilinschriften und Geschichtsforschung (Gies-sen 1878), Die Höllenfahrt der Istar (Giessen 1874).
 Σουῖδα, Λεξικὸν (Ἐκδ. Κανταβρυγίας 1705).
 Schuster, De veteris Orphicae theogoniæ indole atque origine (Leipzig 1867).

Smith, History of Babylonei (London 1877).

Spiegel, Avesta, die heiligen Schriften den Persen, (Leipzig 1852).

Strack, Das altgriechische Theatergebäude (Potsd. 1843).

Strehly, Annales du Musée Guimet (Paris 1893).

..... The British Museum, Elgin and Phigalian Marbles (Lond. 1833).

Τυπάλδου, Βιογραφία Γαλανοῦ (Ἑλλην. φιλ. σύλλογος, ΑΒ. 1911)

Valckenaer, Diatribe in Euripidis perditorum dramatum reliquias (Leipzig 1823—24), Theokrit, Bion, Moschos, (Leid. 1779—81), Diatribe de Aristobulo Judaeo (Leid. 1806). Opuscula philologica critica oratoria (Leipz. 1808).

Villoison, De triplici theologia mystica mysteriisque veterum.

Visconti, Description des Antiques du Musée Royal (Par. 1820). Memoir on the Sculptures of the Parthenon (1816).

Wagner, Chronicon Parium, Μάρμαρον τῆς Πάρου, (Murburgi 1832).

Weiss, Moses und sein Volk (Freib. 1885).

Welcker, Ueber den Linos (Schulz. 1830).

Wesselieg, Bearbeitung des Diodorus (Amsterd. 1746).

Wissowa, Real - Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft (Stutt. 1893).

Yden, Audocidis, (Upsale 1872).

